

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA INFORMATIKY A STATISTIKY

Sociální a ekonomické aspekty stárnutí populace ČR

Disertační práce

Doktorandka: Ing. Martina Šimková
Školitelka: doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.
Studijní program: Kvantitativní metody v ekonomice
Studijní obor: Statistika

Praha, červen 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci „Sociální a ekonomické aspekty stárnutí populace ČR“ zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu, ze kterých jsem čerpala.

V Praze dne 22. února 2016

.....

podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala své školitelce doc. Ing. Jitce Langhamrové, CSc. za možnost napsat práci na toto téma, za vstřícnost, trpělivost a pomoc při studiu. Rovněž bych velmi ráda poděkovala svým blízkým za podporu při studiu.

ABSTRAKT

Předložená disertační práce se zabývá ekonomickým zhodnocením problematiky stárnutí populace v České republice, s akcentem na statisticko-ekonomické faktory. Otázka demografického stárnutí je velmi široká, zasahuje do mnoha oblastí lidského života, a proto by měla být vnímána v celé své šíři. Jde především o souvislosti v oblasti ekonomické, zdravotní, vzdělávací, bytové, důchodové, ale také v migrační. Měly by být pravidelně vyhodnocovány jak makroekonomické, tak i sociální dopady změn v demografické struktuře populace ČR. Dopady demografického stárnutí jsou jak kvalitativní, které se týkají osobního života, dobrého zdravotního stavu ve stáří, zajištění dostatečné životní úrovně a bezpečnosti starých osob, tak kvantitativní, v podobě udržitelnosti financování důchodového systému a systému sociální a zdravotní péče. Práce upozorňuje na důležité faktory, které jsou často opomíjeny a které ovlivňují společnost negativně a zároveň na faktory, které mohou působit naopak pozitivně, což je např. otázka významu pracovní imigrace či začlenění starších osob na trh práce. Práce také zahrnuje makroekonomický model kvantifikace veškerých finančních závazků současným i budoucím důchodcům, založený na demografických a ekonomických předpokladech. Práce poskytuje ekonomicko-statistický pohled na problematiku demografického stárnutí populace, který zahrnuje klíčové faktory a dopady v oblasti důchodové, zdravotní, sociální a demografické, a který je na poli České republiky spíše vzácný.

KLÍČOVÁ SLOVA

Demografické stárnutí populace, penzijní závazky, pracovní migrace, zaměstnanost starších osob, životní úroveň důchodců

ABSTRACT

This dissertation thesis deals with an economic evaluation of population ageing in the Czech Republic. The emphasis is put on statistical and economic factors. The issue of population ageing is very wide and it affects many areas of human life. Therefore, it should be perceived in its range. The substance lies in continuity among economic area, health, education, housing, retirement policy and migration policy. Both macroeconomic and social effects of changes in the demographic structure of population should be regularly evaluated. Impacts of demographic ageing are both qualitative and quantitative. Qualitative relate to personal life, good health in old age, ensuring an adequate living standard and security of older persons. Similarly, quantitative impacts cover sustainability of funding of the pension system and social and health care systems. The thesis focuses on important factors that are often neglected and that can represent the threat to the proper function of society. On the contrary, there can be found factors acting positively e.g. the issue of labour immigration or integration of older people into the labour market. This dissertation thesis also provides complex statistical and economic view on the issue of population ageing including all key factors and effects on pensions, health, social and demographic area. The aim of the thesis lies in the synthesis of important factors connected with population ageing and provides statistical assessment of the issue. The thesis provides procedures and methods that are innovative in the Czech Republic.

KEY WORDS

Demographic ageing of population, pension liabilities, labour migration, employment of elder people, living standard of pensioners

OBSAH

Úvod	8
1 Změny věkové struktury populace ČR	11
1.1 Problematika stárnutí populace	11
1.2 Počátky demografického stárnutí	16
1.3 Měření změn ve věkové struktuře	17
1.4 Populační vývoj	22
2 Kvalitativní faktory stárnutí populace	32
2.1 Sociálně-zdravotní hledisko na stárnutí populace	32
2.2 Pohled na zvyšování důchodového věku z hlediska zdraví	35
2.3 Vliv stárnutí na životní úroveň budoucích důchodců	38
2.3.1 Spotřeba domácností z makroekonomického hlediska	40
2.3.2 Odhad budoucí spotřeby domácností	41
2.4 Sociální aspekty stárnutí	51
3 Specifika trhu práce s důrazem na stárnutí	56
3.1 Problematika trhu práce v odborné literatuře	56
3.2 Struktura ekonomicky aktivních	58
3.2.1 Ekonomická aktivita dle věku a vzdělání	58
3.2.2 Vliv úrovně vzdělání na ekonomickou aktivitu	62
3.2.3 Ekonomická aktivita starších osob	65
3.3 Riziko poklesu produktivity a nezaměstnanosti starších osob	68
3.4 Stárnutí pracovní síly	71
3.4.1 Rizika pro zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti společnosti	75
3.4.2 Personální zdroje v oblasti služeb sociální a zdravotní péče	78
4 Potenciál pracovní migrace	87
4.1 Význam migrace	88
4.2 Ekonomický model migrace	90
4.3 Struktura cizinců	97
4.4 Finanční chování cizinců	100
4.5 Vliv migrace a remitencí na ekonomiku a její zdroje	102
5 Udržitelnost financování důchodového systému	105
5.1 Diskuze k udržitelnosti důchodového systému	105
5.2 Současný důchodový systém	108
5.3 Reforma důchodového systému	109
5.4 Vývoj výdajů na starobní důchody	113
5.5 Penzijní závazky stárnoucí populace	115

5.5.1	Model penzijních schémat	115
5.5.2	Výdaje na starobní důchody v závislosti na důchodovém věku.....	119
5.5.3	Závazky společnosti k současným a budoucím důchodcům	121
6	Shrnutí a diskuze	128
	Závěr	132
	Seznam literatury a použitých zdrojů.....	134
	Seznam použitých zkratk	148
	Seznam obrázků	150
	Seznam tabulek	152
	Přílohy	153

ÚVOD

Stárnutí je přirozenou vlastností každého živého organismu, která má své individuální i kolektivní konsekvence. Na individuální úrovni je stárání člověka obvykle spojeno především s úpadkem a zánikem. Na kolektivní úrovni jde o změny probíhající v populaci mající své ekonomické a sociální aspekty. Stárnutí populace ovšem není biologickým procesem, jako je tomu u jedinců, nýbrž procesem popsáním měnící se strukturou. Věková struktura obyvatelstva se mění takovým způsobem, že se zvyšuje podíl starších osob z důvodu zlepšování úmrtnostních podmínek (v demografické terminologii označováno jako absolutní stárnutí) a snižuje se podíl mladých osob z důvodu snižování úrovně plodnosti (relativní stárnutí), tj. starší věkové skupiny rostou relativně rychleji než mladší.

Demografické změny související se stárnutím populace patří v současnosti mezi jednu z nejzávažnějších a nejdiskutovanějších společenských otázek, nejen v České republice. Přestože biologické stárnutí jedince a stárnutí populace jsou zcela odlišné procesy, je populační stárnutí často personifikováno a považováno za něco značně problematického, čeho je třeba se obávat. Stárnutí populace je v současné době mediálně velmi oblíbené téma, které je často zavádějícím způsobem prezentováno a bývá obvykle doplněno o nedostatečně odborně podložený komentář často akcentující zájmy jednotlivých ekonomických nebo politických uskupení než zájmy stárnoucí společnosti. Nesprávně je kladen akcent na zatížení důchodového systému a hypotetickou otázku, zda bude mít stát dostatek prostředků na výplatu starobních penzí. Vytrácí se odborné posudky současné situace a návrhy prakticky použitelných řešení. Dlouhodobé zabezpečení společnosti by však mělo být hlavním cílem. Dílčí aspekty související se stárnutím mající pozitivní dopad na společnost a kulturu související s prodlužující se délkou života jsou přehlíženy.

Je zřejmé, že stárnutí populace má významné dopady v oblasti veřejných zdrojů a veřejného života. Prodlužování délky života vytváří tlak na potřebu finančních prostředků nejen z veřejných zdrojů, a to zejména v oblasti důchodového zabezpečení a zdravotního systému. Dopady stárnutí populace ČR nelze v žádném případě podceňovat, ale ani přeceňovat. Je důležité se k nim kriticky postavit. Dopady se budou

stále výrazněji promítat jak do sféry veřejné, tak i soukromé, zahrnující ekonomické, i neekonomické aspekty. V současnosti se bohužel problematika stárnutí populace a rostoucího počtu starých osob v populaci často zcela mylně zužuje pouze na problematiku volby vhodného důchodového systému vedoucího k zdánlivě dostatečnému zajištění finančních prostředků pro budoucí důchodce.

Cílem mé disertační práce je především ekonomické zhodnocení problematiky demografického stárnutí populace České republiky, s akcentem na makroekonomické, ale i sociální faktory. Otázka stárnutí je velmi široká, od životních podmínek seniorů po ekonomickou udržitelnost důchodového systému. Zasahuje do mnoha oblastí lidského života, proto se domnívám, že by měla být vnímána v celé své šíři a měla by komplexně odrážet všechny relevantní oblasti. Jde především o souvislosti v oblasti ekonomické, zdravotní, vzdělávací, bytové, důchodové apod. Měly by být pravidelně vyhodnocovány jak makroekonomické (kvantitativní), tak i sociální (kvalitativní) dopady změn v demografické struktuře populace ČR. Jádrem mé práce je především ilustrace a zhodnocení rizik pro společnost a odhad hlavních makroekonomických dopadů. Odhady dopadů jsou ilustrovány především pomocí ekonomicko-statistických ukazatelů, především národního účetnictví, ať již jde o relaci k hrubému domácímu produktu nebo vyčíslení závazků.

Disertační práci jsem rozdělila do šesti kapitol, které na sebe vzájemně navazují a přibližují problematiku z různých hledisek. V první kapitole ilustruji obecný přístup k problematice stárnutí populace, uvádím teoretické možnosti měření změn ve věkové struktuře a zabývám se dosavadním a budoucím projektovaným populačním vývojem v České republice. Druhou kapitolu věnuji kvalitativní stránce stárnutí populace, zahrnující především zdravotní stav, životní úroveň a bezpečnost. Zabývám se zde problematikou zdravotního stavu starších osob v souvislosti se zvyšováním důchodového věku. Za klíčovou považuji také oblast životní úrovně budoucích důchodců. Analyzuji rozdíly ve struktuře spotřeby domácností ekonomicky aktivních a domácností důchodců a diskutuji nad tím, jestli ubývající produktivní populace bude schopna zabezpečit dostatek prostředků pro seniory tak, aby nebyla významně ohrožena jejich životní úroveň. Za důležité považuji také zhodnocení neekonomických dopadů stárnutí populace, kterou neopomím a soustředím se i na sociální aspekty stárnutí. Ilustruji, jaké může mít stárnutí populace vliv na bezpečnost společnosti a zejména seniorů. Ve třetí kapitole se zabývám situací na trhu práce a klíčovými aspekty

stárnoucí pracovní síly v ČR. Věnuji pozornost také zbytečně opomíjenému aspektu vzdělanosti populace, který ve většině případů není brán v potaz při hodnocení stárnutí populace pomocí demografických ukazatelů hospodářského zatížení. Zaměřuji se také na souvislosti mezi prodlužováním doby ekonomické aktivity a rizikem nezaměstnanosti starších osob a rizikem poklesu produktivity práce. Stárnutí pracovní síly se projevuje v mnoha odvětvích. Tuto problematiku ilustruji na příkladu dvou vybraných a podle mého názoru důležitých oblastí. Jednou je málo diskutovaná problematika stárnutí bezpečnostních složek České republiky a druhou je stárnoucí personál služeb sociální zdravotní péče, který je klíčový pro zajištění dostatečné a kvalitní péče pro budoucí rostoucí skupinu starých osob. Čtvrtá kapitola se zabývá potenciálem pracovní migrace do České republiky. Představuji zde ekonomicko-statistický model, který odhaduje finanční chování cizinců na území ČR a vyčísluje přínos pracovní imigrace. Jedná se o velmi důležitý faktor ve vztahu ke stárnutí populace a zmírnění jeho negativních důsledků. Vrcholem mé práce je pátá kapitola, která přináší ekonomický pohled na udržitelnost důchodového systému. Diskutuji současný důchodový systém včetně probíhajících důchodové reformy. Kombinuji zde makroekonomickou statistiku, aktuárský přístup a demografickou projekci a kvantifikuji veškeré finanční závazky současným i budoucím důchodcům, které společnost již v současnosti má. K tomuto účelu jsem konstruovala makroekonomický model založený na aktuální demografické a ekonomické situaci. Poslední šestá kapitola nabízí závěrečné shrnutí nejdůležitějších poznatků, ke kterým jsem v práci dospěla.

Výzkum v oblasti stárnutí populace zahrnující všechny klíčové aspekty stárnutí není bohužel příliš častý. Obvykle jde o dílčí záležitosti z oblasti zdravotnictví, demografie, sociologie nebo penzijního systému. Ekonomicko-statistický přístup v této oblasti není úplně obvyklý, a tak zde nabízím výsledky svého vlastního výzkumu, které jsem při svém doktorském studiu publikovala v odborných periodících.

1 ZMĚNY VĚKOVÉ STRUKTURY POPULACE ČR

1.1 Problematika stárnutí populace

„Přestaňme chápat stárnutí populace jako problém a učinme ji největší společenskou výzvou 21. století.“

(Rabušic, 2002)

Důsledky stárnutí populace jsou řešeny celou řadou let ve většině vyspělých zemí. Již v roce 1948 Alfred Sauvy ve své studii *Social and Economic Consequences of the Ageing of Western European Populations* rozebíral jednotlivé otázky, nad kterými je nutné se zamyslet v souvislosti se stárnutím. Tyto důsledky řeší konkrétně pro populaci Francie. Sauvy rozlišuje dva typy důsledků tohoto jevu: (1) přímé důsledky, neboli "mechanické", tedy ty, které přímo vyplývají ze strukturálních změn. U nich lze předpokládat, že člověk se nemění, a že osoba v daném věku, kdy čelí dané situaci, bude reagovat stejným způsobem jako v minulosti. (2) Změny v lidech samotných, které jsou obtížněji pozorovatelné, předvídatelné a nejsou o nic méně důležité. Podrobněji se zaměřuje na mechanické důsledky. (a) Nárůst počtu starých osob s sebou nese zátěž pro dospělou populaci v plném rozsahu. Ať jde o jakoukoliv formu podpory – sociální příspěvky či přímou podporu svých rodičů. (b) Dále, změna ve věkové struktuře může ovlivnit spotřebu a výrobu. Přirovnává staré lidi ke starým strojům, čímž říká, že v pozdním věku osoba nebude konzumovat stejné výrobky jako dítě. Snížení poptávky po některých výrobcích bude ovlivňovat úspory a stav produktivních strojů. Podíl starých strojů se tak zvýší, stejně jako počet starých lidí v populaci. Stárnutí strojů v konečném důsledku vede k nepříznivým dopadům na životní úroveň. (c) Stárnutí také označuje jako faktor nezaměstnanosti. Osoby starší 50 let mají velké problémy se znovuzískáním zaměstnání poté, co přišli o práci. (d) Stárnutí voličů by mělo být dle Sauvyho rovněž zmíněno jako jeden z "mechanických" důsledků, protože převaha starších voličů může vést ke konzervatismu. Zároveň však uvádí, že změny, které mohou vyplynout z nahrazení mladých starými, jsou dosti pomalé a dávají ekonomice čas na přizpůsobení se (Sauvy, 1948).

Za přínosnou považuji studii Stephensona a Scobieho *The Economics of Population Ageing* z roku 2002, která shrnuje potenciální ekonomické důsledky demografických změn na trh práce, fiskální dopady, vliv na kapitálové trhy a na ekonomický růst, konkrétně na příkladu populace Nového Zélandu. Pointou studie je zpochybnění stávající struktury a metod, které byly použity pro studium stárnutí populace. Za prvé kritizuje tendence k zobrazování stárnutí populace jako "statického" jevu a za druhé upozorňuje, že budoucí ekonomické dopady stárnutí obyvatelstva jsou ve své podstatě nejisté. Dále uvádí, že stárnutí populace Nového Zélandu bude mít hluboký dopad na velikost a složení pracovní síly. Otázkou je, zda produktivita pracovníků klesá s věkem. Lze očekávat, že s věkem klesá schopnost učit se novým dovednostem, což ale starší pracovníci často kompenzují například nižší mírou absence a větší zodpovědností. Změny budou mít na každé odvětví zcela odlišné dopady, v závislosti na věkové struktuře pracovní síly, např. v odvětví služeb využívající velké množství mladých pracovníků by mohlo dojít pouze k malé změně. Studie přichází s myšlenkou, že změna věkové struktury a úrovně dovedností starších pracovníků může způsobit změnu v mzdových tarifech. Následně lze očekávat, že firmy budou reagovat na tyto cenové signály, takže věková struktura zaměstnanců v jednotlivých odvětvích se může dobře vyvíjet (Stephenson, Scobie, 2002).

Sarah Harper, profesorka gerontologie a ředitelka Institutu populačního stárnutí na univerzitě v Oxfordu, se dlouhodobě zabývá problematikou demografického stárnutí ve světě. Její současný výzkum je zaměřen na oblast rozvojových zemí v Asii a Africe. Ve své knize *Ageing Societies: Myths, Challenges and Opportunities* z roku 2006 poskytuje široký přehled sociálních, hospodářských a politických důsledků demografického stárnutí. Přináší přehled stárnoucích společností, pohled na dynamiku stárnutí a vysvětlení jeho příčin. Jádrem publikace je však nastínění klíčových změn v moderních rodinách a jejich důsledků pro poskytování podpory a péče o starší lidi. Jako hlavní problém uvádí koncept sociálního zabezpečení a zvyklost mezigenerační podpory. Zejména v mnoha rozvojových zemích, kde je rodina tradičně hlavním zdrojem podpory, bude ohrožen budoucí blahobyt starých osob. Ve většině těchto zemí je zároveň jen málo pravděpodobný přechod na anglo-americké modely podpory, zahrnující veřejně-poskytované důchody nízké úrovně doplněné příspěvkovými důchody založenými zaměstnavatelem a osobním spořením, (Harper, 2006).

Velká část publikovaných studií řeší příčinu relativního stárnutí, tj. problematiku klesající plodnosti, a jeho důsledky. Hock a Weil se zabývali dynamickým vývojem věkové struktury obyvatelstva a mírou plodnosti ve vyspělých zemích. V článku *The Dynamics of the Age Structure, Dependency, and Consumption* analyzovali ekonomickou závislost a spotřebu a porodnost brali jako exogenní proměnnou, zatímco ve většině ekonomické literatury se bere plodnost, především jako výsledek rozhodování potenciálních rodičů, kteří zvažují náklady a přínosy rodičovství. Počet starých osob v populaci totiž nelze ovlivnit a je zapotřebí jejich podpora prostřednictvím veřejných důchodových systémů. Říkají, že v Pay As You Go (dále PAYG) důchodových systémech rostoucí závislost starých redukuje zdroje obyvatel k dispozici pro fungování společnosti (Hock, Weil, 2006). Hock a Weil zastávají názor, že primární příčinou nízké a klesající porodnosti v rozvinutých zemích je to, že mladí lidé nejsou schopni nést rostoucí břemeno podpory starých osob. Aplikací regresní funkce zjistili, že rostoucí závislost starých je potenciálně vysvětlena z velké části poklesem plodnosti. Popsali problematiku stárnutí populace dynamickým modelem, přičemž ukázali, že krátkodobé důsledky poklesu plodnosti jsou jiné než dlouhodobé. V krátkodobém horizontu snížení plodnosti zapříčiňuje pokles počtu dětí ve vztahu k osobám v produktivním věku a tudíž umožňuje snížení zátěže produktivní populace. Ovšem v dlouhodobém horizontu snížení plodnosti zvyšuje poměr starých osob v populaci. Výsledkem je multiplikační efekt, kdy snížení úmrtnosti starých osob vede k dalšímu snižování plodnosti a snižování veřejných výdajů na mladé vede ke snižování spotřeby. Jejich výsledky naznačují, že během příštích několika desetiletí bude následovat další snížení plodnosti, které bude v dlouhodobém horizontu způsobovat další snižování spotřeby (Hock, Weil, 2006).

Studie od Prettnera *Population aging and endogenous economic growth* z roku 2013 zkoumá důsledky stárnutí obyvatelstva v dlouhodobé perspektivě ekonomického růstu. Na rozdíl od předchozí zmiňované studie, představuje plodnost jako endogenní rozhodnutí jednotlivců, kterým záleží na počtu dětí při zohlednění s tím spojených nákladů. Ukazuje, že pokles plodnosti má negativní dopad na růst HDP na obyvatele, zatímco zvýšení dlouhověkosti má naopak pozitivní dopad. Pozitivní efekt je podle něj dominující. Výsledkem je tvrzení, že stárnutí populace v dlouhodobém horizontu podporuje hospodářský růst industrializovaných zemí a hraje klíčovou roli zejména při popisu intenzity výzkumu a vývoje (Prettner, 2013).

Častým tématem spojeným se stárnutím populace je pracovní migrace. Ta může mít jak pozitivní, tak i negativní dopady na hostitelskou ekonomiku. Většina studií naznačuje, že imigrace může významně přispět k hospodářskému růstu v hostitelské zemi tím, že snižuje důsledky stárnutí populace zejména v souvislosti s úlohou systému sociálního zabezpečení, protože imigranti zde platí sociální pojištění (např. Coleman, 1992). Naopak, některé studie (např. Park, 2007) upozorňují na to, že imigranti mohou zabírat pracovní místa domácím zaměstnancům, zejména těm mladým a nezkušeným. Dle Muyskena (2008) imigrace sama o sobě nemůže udržet stabilitu produktivní populace, je také potřeba zvýšit míru účasti na trhu práce, zejména ve vyšším věku. Leeson (2012) uvádí, že by se na úrovni EU měla vypracovat politika, která by jednak podporovala mladé vzdělané lidi, aby zůstali ve svých domovských zemích a aby přispívali k sociálně-ekonomickému rozvoji doma, a zároveň se snažila o všeobecnou integraci přistěhovalců.

Studie Burcina a kol. (2007) se zabývá náhradovou migrací v podmínkách ČR. Uvádějí, že vnitřní reprodukční potenciál výchozí populace ČR není velký, a proto je nutné kompenzovat ubývající přirozenou měnu migrací. Podle této studie by si ČR v nejbližších několika letech měla vystačit se saldem zahraniční migrace na úrovni několika málo stovek až tisíc osob, aby její populační velikost zůstala zachována. Je pravděpodobné, že do roku 2030 nebude udržení počtu obyvatel představovat velký problém, teprve po tomto roce by měl začít objem potřebné náhradové migrace převyšovat současné saldo migrace Česka se zahraničím.

Velikost produktivní populace lze udržet také prostřednictvím široce diskutované regulace prodloužení doby ekonomické aktivity zvyšováním zákonného věku pro odchod do důchodu. Podle OECD má zvýšení důchodového věku v plánu 30 zemí. Dle studie UN (2000) může být ve většině případů zachování poměru produktivní a poproduktivní populace na současné úrovni docíleno zvýšením hranice důchodového věku na zhruba 75 let. Zvyšování důchodového věku je ovšem podmíněno vytvořením takových pracovních podmínek, aby lidé měli motivaci zůstat v pracovním procesu déle a nevyužívali možnosti odejít do předčasného důchodu. Studie Kautonena a kol. (2012) ve Finsku ukázala, že k tomuto kroku je nutné zlepšit uspokojení z práce, jak z finanční stránky, tak co se týče sociálního zázemí. Britská studie (McNair a kol., 2004) uvádí, že téměř polovina všech ekonomicky aktivních osob (48 %) zvažuje práci příležitostnou nebo na částečný úvazek po odchodu do důchodu. Toto rozhodnutí se

ovšem značně liší podle druhu zaměstnání. Příležitostnou práci či práci na částečný úvazek po odchodu do důchodu zvažuje 55 % manažerů a odborníků ve Velké Británii, ale jen 39 % běžných rutinních pracovníků.

V České republice existuje řada studií zabývajících se důsledky stárnutí populace. Rabušic ve své knize *Česká společnost stárne* z roku 1995 uvádí, že stárnutí populace je nezvratnou skutečností a že jeho problematiku nelze zužovat pouze na systém sociálního pojištění a zdravotního zabezpečení. Výsledkem demografického vývoje bude také vysoký tlak na růst produktivity práce, kdy podle výhledu do roku 2050 připadají na 2 osoby ekonomicky aktivní téměř 3 osoby ekonomicky závislé. Změny věkové struktury obyvatelstva budou mít také své důsledky ve změnách životního stylu. Nabídka trhu potravin, průmyslových výrobků, ale i nabídka služeb a aktivit volného času se zákonitě změní. Vznikne mohutná skupina ekonomicky závislé populace se specifickým životním stylem a specifickými potřebami v oblasti spotřeby, zdravotní péče a bydlení (Rabušic, 1995).

Kučera ve svém článku *Sociální důsledky stárnutí obyvatelstva České republiky* z roku 2002 upozorňuje, že zlepšování zdravotního stavu seniorů bude provázeno posunem výskytu chronických nemocí do vyššího věku, a také, že zvyšování počtu nejstarších osob povede ke zvyšování nákladů na sociální a zdravotní péči i požadavků kladených na péči rodinnou (Kučera, 2002).

Dle Fialy a Langhamrové (2013) stárnutí populace nelze nijak zabránit, lze se však na něj včas připravit a adekvátně reagovat, a tak minimalizovat jeho negativní společenské důsledky. Trvalé zvyšování důchodového věku může výrazně snižovat růst indexu sociálního zatížení populace ČR. Stabilizace počtu a věkové struktury populace ČR je téměř nemožná bez migrace. Schopnost migrace pro zpomalení stárnutí populace je však omezena. Vzhledem k tomu, že v současné době je v ČR nízká úroveň plodnosti, roční počet migrantů v budoucnu by musel být více než 100 tisíc (Fiala, Langhamrová, 2012). To by samozřejmě vedlo nejen ke zvýšení počtu obyvatel, ale také ke značnému zvýšení podílu cizinců v české populaci. A vyvstává důležitá otázka, zda by česká společnost uměla akceptovat rostoucí podíl přistěhovalců a jejich potomky v populaci. Nejlepším řešením pro optimální vývoj obyvatelstva by proto bylo postupné zvyšování plodnosti k úhrnné plodnosti 2,0 a konstantní zahraniční imigrace (Fiala, Langhamrová, 2012).

Ať už politika pro zmírnění důsledků stárnutí populace bude jakákoliv, nemělo by být vnímáno jako hrozba. Z průzkumů stále ještě vyplývá, že lidé vidí stárnutí jako jistou překážku společnosti. Není to však břemeno, ale naopak ohromný úspěch sociálního, ekonomického rozvoje, ale také rozvoje zdravotnictví a veřejného zdravotnictví. Lidé žijí delší dobu a úkolem společnosti by mělo být využití potenciálu právě té rostoucí a početnější skupiny seniorů. Také je to o tom, aby si lidé pamatovali, že stárnou a učili se připravovat se na to stárí už tím, jak v průběhu života žijí (ČT, 2016).

1.2 Počátky demografického stárnutí

Počátky demografického stárnutí populace jsou spojeny s postupným šířením demografické revoluce (= první demografický přechod), která způsobila zásadní změny v intenzitě základních demografických procesů, které determinují věkovou strukturu. Demografická revoluce, která je součástí globální revoluce moderní doby, postupně proběhla či ještě probíhá ve všech zemích světa (Pavlík a kol., 1986).

Demografickou revolucí lze označit převratná a v historii lidstva ojedinělá přeměna charakteru demografické reprodukce, nejvýrazněji v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací. V průběhu demografické revoluce klesla hrubá míra porodnosti a současně se dramaticky snížila úroveň kojenecké úmrtnosti a prodloužila se naděje dožití (Pavlík a kol., 1986).

Demografická revoluce započala v demograficky vyspělých zemích v polovině 18. století, především ve Francii a Anglii. Později postupně zasáhla ostatní země západní Evropy, Austrálii, Severní Ameriku, východní a jižní Evropu a Japonsko. Ve vyspělých zemích byl tento proces velmi zdoluhavý, končil až v první polovině 20. století, naopak v rozvojových zemích demografická revoluce začala až v 60. letech 20. století a probíhala mnohem rychleji. Čím později revoluce začne, tím je rychlejší. Ze zemí, kde již proběhla, sem proniká například kvalitnější lékařská péče (Kalibová a kol., 2009).

Změny v úrovni demografické reprodukce se staly předmětem zájmu různých autorů, kteří se snažili vysvětlit příčiny těchto změn (např. Landry, 1934 nebo Thompson, 1929). Postupné zlepšování úmrtnostních poměrů nepotřebovalo hlubší teoretické zdůvodnění, neboť bylo zřetelně spojeno se zlepšením hygieny, pokrokem lékařské vědy a růstem životní úrovně. Ovšem vysvětlení změn v úrovni porodnosti je složitější a vznikla tak řada hypotéz (Kalibová, 2001):

- *Teorie sociálního vzestupu (sociální kapilarity)* vysvětluje snižování porodnosti snahou o zlepšení společenského postavení.
- *Teorie blahobytu* považuje snižování počtu dětí v rodinách za důsledek snahy o udržení nebo zvýšení životní úrovně.
- *Urbanizační teorie* vychází z poznatku, že k omezování počtu dětí dochází nejprve ve městech a odtud se šíří na venkov.

Jako další významné příčiny se uvádějí větší emancipace žen, zmenšení rodičovské moci, pokles intenzity úmrtnosti, zejména kojenecké, povinná školní docházka, celkové zvýšení vzdělanostní úrovně apod. (Kalibová, 2001). Snižování úrovně plodnosti bylo najednou vykládáno jako úpadek a nikoli jako součást progresivního vývoje. Teorie A. Landryho předvídala vymírání národů a celkový úpadek společnosti (Landry, 1934).

Ve vyspělých zemích lze zhruba od poloviny 60. let 20. století pozorovat další významné změny v demografickém chování, které jsou označovány jako druhý demografický přechod (Kalibová, 2001). Charakteristickým znakem je pokles úrovně porodnosti pod hranici prosté reprodukce, která nezaručuje početní obnovu obyvatelstva a proces demografického stárnutí se tak zintenzivňuje. Tyto změny jsou často připisovány významným proměnám v hodnotové orientaci lidí a růstu individualismu. Manželství ztrácí svou funkci, mění se rodinné vztahy, což ovlivňuje stabilitu rodiny. Narůstá počet nesezdaných soužití a neúplných rodin. Ke snížení a regulaci porodnosti zároveň přispělo také masové rozšíření antikoncepce. Druhý demografický přechod proběhl ve vyspělých zemích severní a západní Evropy zhruba v 60. – 80. letech, v ostatních zemích s mírným zpožděním, v bývalých socialistických zemích až v 90. letech, stejně tak v České republice (Van de Kaa, 1987).

1.3 Měření změn ve věkové struktuře

Po skončení demografické revoluce ztrácejí na významu celkové kvantitativní absolutní ukazatele populačního vývoje, jako je počet obyvatel nebo počet narozených. Stále více nabývají na významu relativní ukazatele věkové struktury a kvalitativní charakteristiky rozvoje obyvatelstva.

Výsledkem základních demografických procesů (úmrtnosti, porodnosti, migrace) a základním výchozím uspořádáním demografických dat pro jakoukoliv demografickou analýzu je věková struktura. Lze na ní sledovat důležité události, které ovlivnily život dané populace a projevíly se v její reprodukci. Dle věku a schopnosti reprodukce lze populace rozdělit na tři základní skupiny, tzv. generace (Pavlík a kol., 1986):

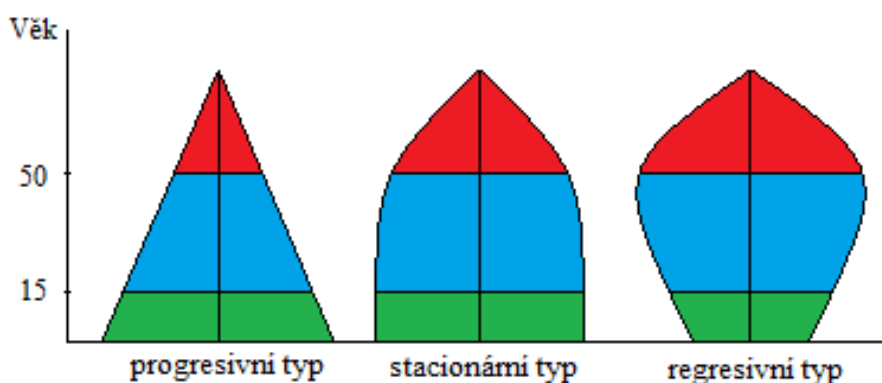
- I. biologická generace** – dětská (osoby mladší 15 let),
- II. biologická generace** – reprodukční (osoby starší než 15 let a mladší než 50 let),
- III. biologická generace** – poreprodukční (osoby starší 50 let).

V 19. století byla zpozorována zákonitost (švédským demografem A. G. Sundbärgem) velikosti reprodukční složky populace, která se nachází vždy okolo 50 % členů populace (Pavlík a kol., 1986). Podle poměru dětské a poreprodukční složky je pak možno rozlišit tři populační typy (Pavlík a kol., 1986):

- 1. progresivní** – převaha dětské složky,
- 2. stacionární** – dětská a poreprodukční složka téměř vyrovnána,
- 3. regresivní** – převaha poreprodukční složky.

Složení dle věku se obvykle zobrazuje pomocí věkové pyramidy. Následující obrázek 1.1 zobrazuje tři Sundbärgovy populační typy. Přechod od progresivního typu k regresivnímu je označován právě jako stárnutí populace (Pavlík a kol., 1986). S tímto typem věkové struktury se dnes setkáváme ve většině zemí, včetně České republiky.

Obrázek 1.1 Schématické zobrazení typů věkové struktury

Zdroj: Pavlík a kol. (1986), vlastní úprava

Další možností, jak rozdělit populaci dle věku a zároveň dle ekonomické aktivity, je členění do ekonomických generací, které vymezují věkovou skupinu produktivních. Věková hranice skupiny produktivních však není striktně dána. Zatímco dříve bylo

za dolní hranici považováno 15 let (od toho věku již velká část populace pracovala) a za horní 60 let (tehdejší věk odchodu do důchodu), dnes již toto vymezení postrádá smysl. Prodlužuje se doba studia a zároveň se posunuje věk odchodu do důchodu, tudíž je rozumnější klást dolní hranici věkové skupiny produktivních do věku 20 let a horní do věku 65 let (Koschin, 2005b). Je otázkou, zda v poslední době, kdy se prodlužuje délka vzdělání a osoby ve věku 20 – 24 let mají stále nižší ekonomickou aktivitu, by neměla být hranice posunuta o dalších 5 let. Zároveň by také neměla být horní hranice produktivních pevně stanovena, ale měla by reflektovat aktuální důchodovou reformu a zákonný důchodový věk. V této práci jsou ekonomické generace určeny takto:

- I. ekonomická generace** – předproduktivní (osoby mladší 20 let),
- II. ekonomická generace** – produktivní (osoby starší než 20 let a mladší než je zákonný důchodový věk),
- III. ekonomická generace** – poproduktivní (osoby starší než je zákonný důchodový věk).

Protože věková struktura je vlastně statistickým rozložením obyvatelstva podle věku, má smysl k měření demografického stárnutí určovat i některé jiné charakteristiky, např. věkový průměr, indexy stárání či indexy ekonomického zatížení (Koschin, 2005b).

Průměrný věk je váženým aritmetickým průměrem věku všech jedinců v dané populaci (Pavlik a kol., 1986):

$$\bar{x} = \frac{\sum_{x=0}^{\omega-1} (x + 0,5) \cdot S_x}{\sum_{x=0}^{\omega-1} S_x}, \quad (1.1)$$

kde

x dokončený věk (0, 1, ..., $\omega - 1$),

S_x ... počet osob ve věku x ,

ω věk, kterého se v dané populaci nikdo nedožije.

Mezi další ukazatele, které je možno použít pro charakteristiku věkové struktury obyvatelstva, patří **index stárání**, který vyjadřuje relaci mezi I. a III. biologickou generací (Pavlik a kol., 1986):

$$is = \frac{\sum_{x=d}^{\omega-1} S_x}{\sum_{x=0}^{h-1} S_x}, \quad (1.2)$$

kde

xdokončený věk (0, 1, ..., $\omega - 1$),

ωvěk, kterého se v dané populaci nikdo nedožije,

S_x ...počet osob ve věku x ,

d dolní hranice věkové skupiny zahrnující staré osoby v populaci,

h horní hranice věkové skupiny zahrnující mladé osoby v populaci.

Bohužel terminologie není ustálená a index stáří je často počítán v jiných relacích věkových skupin. Koeficient h je nejčastěji stanovován na 15 let, což je horní hranice I. biologické generace, ovšem stanovení koeficientu d se liší. Lze použít věk 50 let¹. Přesnější, pokud jde o vyjádření poměru mladých a starých osob v populaci, by bylo vhodnější využití věku 65 let. Jelikož tato práce bere v úvahu zvyšování důchodového věku dle aktuální důchodové reformy, je koeficient d proměnlivý podle aktuálního zákonného důchodového věku.

Velmi důležitými ukazateli popisujícími ekonomickou aktivitu jsou indexy ekonomického (hospodářského) zatížení. **Index hospodářského zatížení** konstruovaný jako převrácený podíl produktivních počítá, kolik osob včetně sebe musí teoreticky živit jedna produktivní osoba svou prací (Koschin, 2005b):

$$ihz = \frac{\sum_{x=0}^{\omega-1} S_x}{\sum_{x=h}^{d-1} S_x}, \quad (1.3)$$

kde

xdokončený věk (0, 1, ..., $\omega - 1$),

ωvěk, kterého se v dané populaci nikdo nedožije,

S_x ...počet osob ve věku x ,

d dolní hranice věkové skupiny zahrnující staré osoby v populaci,

h horní hranice věkové skupiny zahrnující mladé osoby v populaci.

¹ V tomto případě se jedná o Sauvyho index stáří pojmenovaný podle francouzského demografa A. Sauvyho (Pavlik a kol., 1986).

Z hlediska stárnutí populace a hodnocení vlivu nárůstu počtu starých osob v populaci je dobré index hospodářského zatížení zúžit na zatížení pouze starých osob, tzv. **index závislosti starých** (Koschin, 2005b):

$$ihzs = \frac{\sum_{x=d}^{\omega-1} S_x}{\sum_{x=h}^{d-1} S_x}, \quad (1.4)$$

kde

x dokončený věk (0, 1, ..., $\omega - 1$),

ω věk, kterého se v dané populaci nikdo nedožije,

S_x ... počet osob ve věku x ,

d dolní hranice věkové skupiny zahrnující staré osoby v populaci,

h horní hranice věkové skupiny zahrnující mladé osoby v populaci.

Index hospodářského zatížení je počítán v jiných relacích věkových skupin než index stárání (Koschin, 2005b). Koeficient h je stanoven na 20 let, což je horní hranice I. ekonomické generace a koeficient d proměnlivý podle aktuálního zákonného důchodového věku.

Při hodnocení reálné závislosti starých osob by se ovšem nemělo hledět jen na obyčejný poměr mezi ekonomicky aktivními a neaktivními, protože ve skutečnosti každý odchází do starobního důchodu v jiném věku. Index stárání či hospodářské závislosti, které se obvykle konstruují, jsou z tohoto důvodu mírně nepřesné (Grimmond, 2000).

Vzájemné vztahy mezi věkovými kategoriemi mají vliv na reprodukci pracovní síly. Méně osob v předproduktivním věku způsobí zpomalení reprodukce pracovní síly a větší podíl produktivní a poproduktivní složky určuje intenzitu stárnutí populace. Reprodukce pracovní síly lze dle Klufové a Polákové (2010) vyjádřit pomocí **koeficientu výměny** (počítaný dle vzorce 1.7), který závisí na **koeficientech přílivu** (vzorec 1.5) a **odlivu** (vzorec 1.6)²:

² Vzhledem k tomu, že míra ekonomické aktivity ve věku 20 – 24 je dnes nízká a ve věku 15 – 19 ještě nižší (viz obrázek 3.1 níže), posunula jsem u koeficientu přílivu hranice o 5 let výše, než je uvedeno v Klufové, Polákové (2010). Jedná se o poměr mezi 20 – 24letými v čitateli a 25 – 29letými ve jmenovateli. Stejně tak u koeficientu odlivu.

$$p = \frac{\sum_{x=20}^{24} S_x}{\sum_{x=25}^{dv} S_x}, \quad (1.5)$$

$$o = \frac{\sum_{x=dv}^{dv+5} S_x}{\sum_{x=25}^{dv} S_x}, \quad (1.6)$$

$$v = \frac{p}{o}, \quad (1.7)$$

kde

v koeficient výměny,

p koeficient přílivu,

o koeficient odlivu,

x věk,

S_x počet osob ve věku x ,

dv zákonný důchodový věk.

Pokud je příliv pracovní síly větší než odliv, koeficient výměny je větší než 1. V dnešní době stárnutí populace je ovšem častý případ, kdy je reprodukce pracovní síly nedostatečná a koeficient výměny je menší než 1 (Klufová, Poláková, 2010).

1.4 Populační vývoj

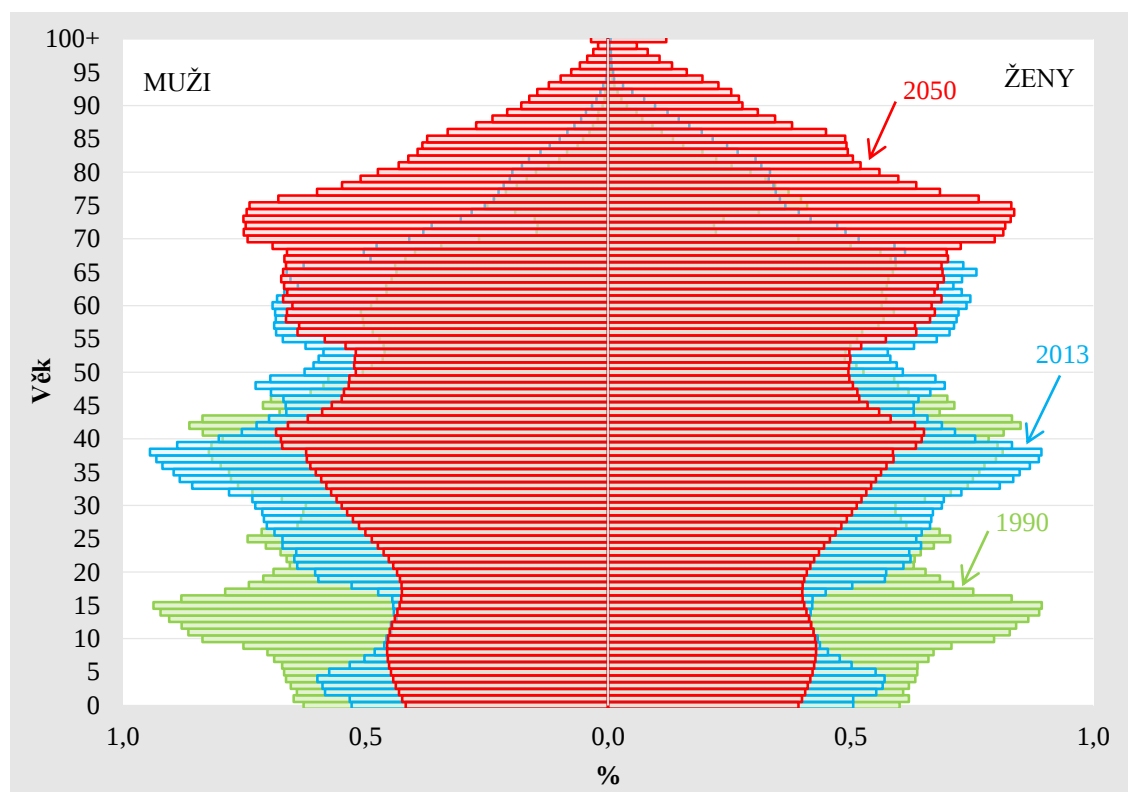
Populační vývoj na území České republiky neprobíhal izolovaně od populačního vývoje celé Evropy, resp. světa. Nástup demografické revoluce i celý její průběh byl pozvolný. Především současným a pomalým poklesem úrovně porodnosti a úmrtnosti připomíná demografická revoluce francouzský typ, nicméně přírůstky přirozenou měnou byly vyšší než ve Francii, lze tedy zařadit demografickou revoluci v českých zemích na pomezí francouzského a anglického typu (Pavlík a kol., 1986).

Počátek první demografické revoluce můžeme klást do 30. let 19. století. Od roku 1830 prokazatelně dochází k vědomému omezování počtu dětí v některých sociálních skupinách. Zároveň docházelo k odkládání sňatků do vyššího věku. První fáze demografické revoluce skončila na přelomu 19. a 20. století, kdy plynule přešla do druhé fáze, kde došlo k poklesu hrubé míry porodnosti trvale pod úroveň 20 ‰.

Kvociet kojenecké úmrtnosti klesl na 130 ‰ a naděje dožití se dostala na úroveň okolo 60 let pro obě pohlaví, což je téměř dvojnásobek od počátku demografické revoluce (Pavlík a kol., 1986).

V České republice je možno pozorovat projevy procesů spojených s tzv. druhým demografickým přechodem zhruba od počátku 90. let 20. století. Mezi hlavní znaky těchto změn patří mimo jiné odkládání mateřství do vyššího věku, zvyšování podílu dětí narozených mimo manželství a především pokles úrovně plodnosti hluboko pod hranici prosté reprodukce, která nezaručuje početní obnovu populace. Tyto hlavní příčiny způsobují podstatné změny ve věkové struktuře ve smyslu zvyšujícího se podílu seniorů, což je doprovázeno snižováním podílu dětí mladších 15 let. Podle dlouhodobých prognóz budoucího vývoje počtu a věkové struktury obyvatelstva bude podíl starších osob v populaci České republiky i nadále výrazně narůstat (Pavlík a kol., 1986).

Obrázek 1.2 Demografická struktura populace ČR (v %)

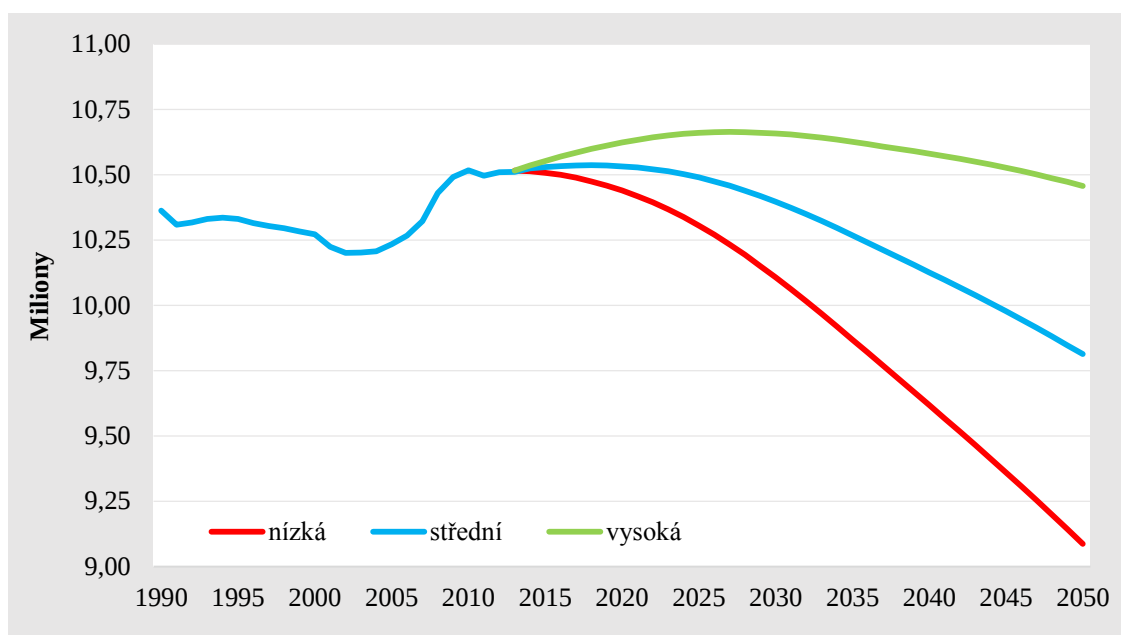
Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Dosavadní a budoucí předpokládané změny ve věkové struktuře dokumentuje obrázek 1.2. Zatímco před dvaceti lety, v 90. letech, převládaly v populaci děti do 15 let nad osobami v poreprodukčním věku, dnes se pyramida stále více zužuje ve své základně

a do budoucna (rok 2050) je předpokládáno signifikantní rozšiřování vrcholu pyramidy, což značí převládající podíl starých osob v populaci.

V této práci jsou využívány výsledky oficiální projekce Českého statistického úřadu³ (dále ČSÚ). Nejnovější verze byla vydána v roce 2013 (ČSÚ, 2013a), v návaznosti na výsledky Sčítání lidu, domů a bytů 2011, a byla vypočtena do roku 2100. Jelikož ale s narůstajícím časovým horizontem projekce klesá její přesnost, neboť zde vzniká větší prostor pro možné nepředvídané události, zvolila jsem pro výpočty horizontem rok 2050.

Obrázek 1.3 Počet obyvatel ČR

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Dle této projekce se v příštích desetiletích očekává pokles počtu obyvatel České republiky (ČSÚ, 2013a). Dle střední varianty⁴ projekce počet obyvatel klesne ze současných 10,5 milionů v roce 2013 na 9,8 milionu v roce 2050, což je pokles o 700

³ Pro demografickou analýzu lze využít i další projekce, např. projekci Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy nebo projekci Eurostatu. Výsledky jednotlivých projekcí se mírně liší v absolutních hodnotách od projekce ČSÚ, nicméně závěry plynoucí z výsledků jsou stejné.

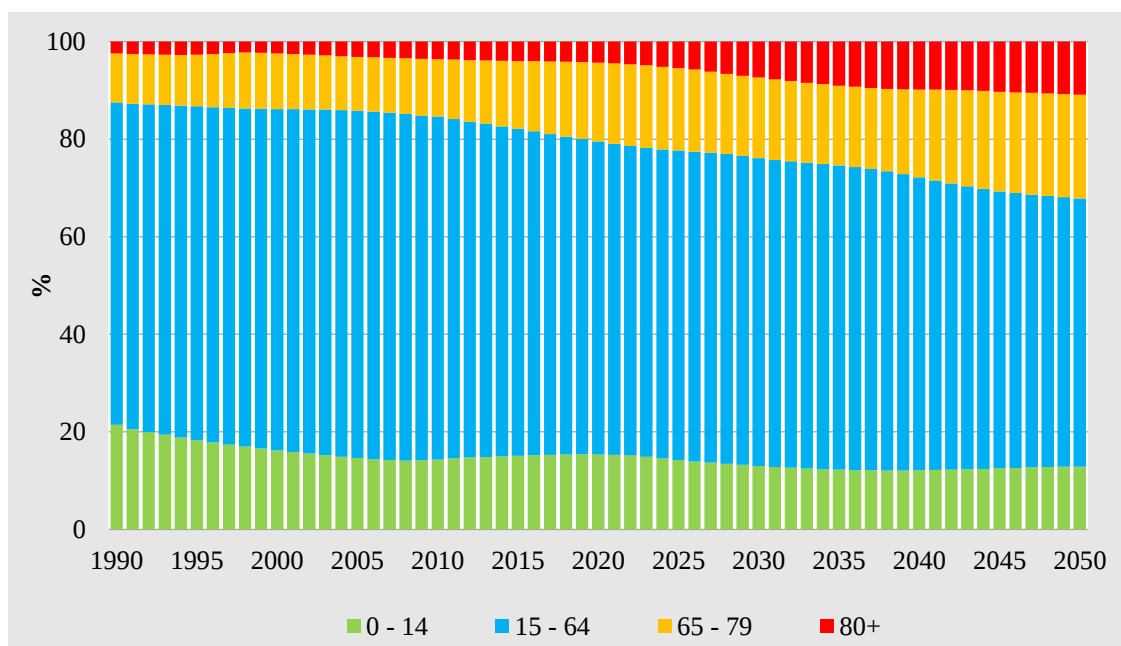
⁴ Projekce se vždy sestavují v několika variantách v závislosti na různých předpokladech o vývoji jednotlivých vstupních parametrů (úmrtnosti, plodnosti a migraci). ČSÚ varianty této projekce označuje jako nízká, střední a vysoká. Např. vysokou variantu lze považovat za optimistickou, neboť oproti ostatním variantám předpokládá nejvyšší zvýšení plodnosti, nejvyšší zlepšení úmrtnostních poměrů a nejvyšší migrační zisk. Střední varianta je považována jako nejpravděpodobnější, nicméně výsledky bychom měli interpretovat spíše ve smyslu vymezení očekávaného vývoje daným krajními variantami (ČSÚ, 2013a). V této práci primárně (pokud není uvedeno jinak) pracuji se střední variantou projekce.

tisíc obyvatel. Dle krajních variant by se snížení početní velikosti mělo odehrávat v intervalu mezi 58,9 tisíci a 1,4 milionu obyvatel (viz obrázek 1.3).

Dle střední varianty projekce by měl počet obyvatel růst do roku 2018 (na 10,6 milionu). Vysoká varianta počítá s růstem početního stavu populace ČR ještě o deset let déle, v roce 2027 by měla ČR mít 10,7 milionu obyvatel. V roce 2030 bude početní velikost populace ČR dle střední varianty projekce na úrovni 98,9 % dnešního počtu, v horizontu čtyřiceti let by pak mohl být počet obyvatel o 7 % nižší. V dalších letech je předpovídáno další snižování počtu obyvatel ČR (ČSÚ, 2013a).

Stárnutí populace způsobuje pokles podílu nejmladších osob (do 15 let) a osob mladších 65 let v populaci. Naopak sílí podíl osob starších 65 let a také podíl nejstarších osob v populaci (80+). Dosud podíl osob ve věku 15 – 64 let představoval zhruba 70 % populace, dle projekce ČSÚ je ve střední variantě očekáván pokles podílu o 13 p.b. Nejmarkantnější nárůst se očekává v kategorii nejstarších osob, tato skupina do roku 2050 zesílí na trojnásobek dnešního stavu (viz obrázek 1.4).

Obrázek 1.4 Struktura populace ČR dle věkových skupin (%)

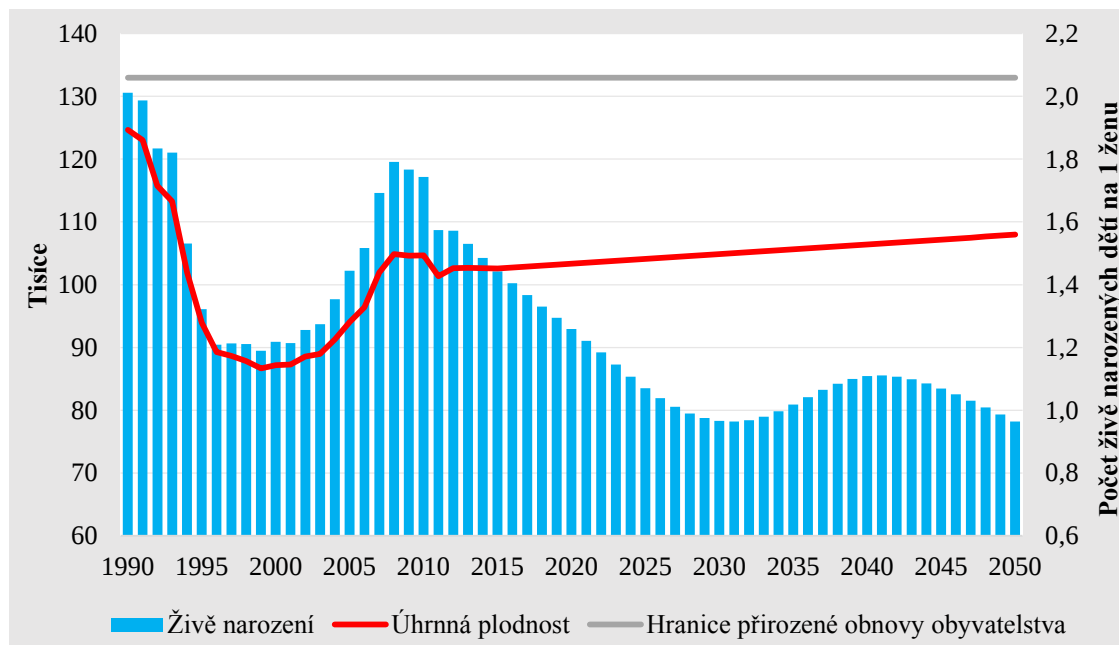

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Na vině stárnutí populace je a bude zlepšování úmrtnostních poměrů, neboli růst průměrné doby dožití, a snižování úrovně plodnosti (Pavlík a kol., 1986). Vývoj úmrtnosti je v ČR v posledních letech na poměrně stabilní úrovni, střední délka života mírně lineárně roste. V 90. letech byla střední délka života 68 let pro právě narozeného chlapce a 75 let pro právě narozené děvče (ČSÚ, 2015). Do budoucna je předpokládán

nárůst střední délky života, a to z dnešní hodnoty 75 let pro muže a 81 let pro ženy na 83 let pro muže a na 88 let pro ženy v roce 2050, což je nárůst během následujících čtyřiceti let o 7 – 8 let (ČSÚ, 2013a).

Obrázek 1.5 Počet živě narozených a úhrnná plodnost

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Na rozdíl od úmrtnosti, pokles úrovně plodnosti nebyl pozvolný. V posledních dvaceti pěti letech zde docházelo k častějším výkyvům a změnám trendu vývoje. V druhé polovině 90. let došlo k výraznému snižování úrovně plodnosti, hluboko pod hranici přirozené obnovy populace⁵ (viz obrázek 1.5). V roce 2005 (a v celém desetiletém období od roku 1995) byla úhrnná plodnost pod hranicí 1,3 dítěte na jednu ženu. Poté porodnost sice opět vzrostla, počet živě narozených dětí se na několik let znovu vyšplhal přes hranici 100 tisíc, ale důvodem byla pouze odložená mateřství žen pocházejících ze silných ročníků 70. let. Dnes můžeme pozorovat opět klesající počet narozených. V roce 2013 připadalo na jednu ženu v průměru 1,45 dítěte (ČSÚ, 2015). Do budoucna je předpokládáno postupné, avšak ne příliš výrazné, zvyšování úhrnné plodnosti. Ovšem pouze ve střední a vysoké variantě projekce, nízká varianta předpovídá stabilizaci úhrnné plodnosti na současné výši. Všechny varianty očekávají nárůst průměrného věku matek při porodu, ze současné úrovně 29,8 let o 0,6 – 1,3 roku, v závislosti na variantě (ČSÚ, 2013a).

⁵ V rozvinutějších zemích přirozená obnova populace vyžaduje, aby každá žena měla teoreticky alespoň 2,1 dítěte (Kalibová a kol., 2009).

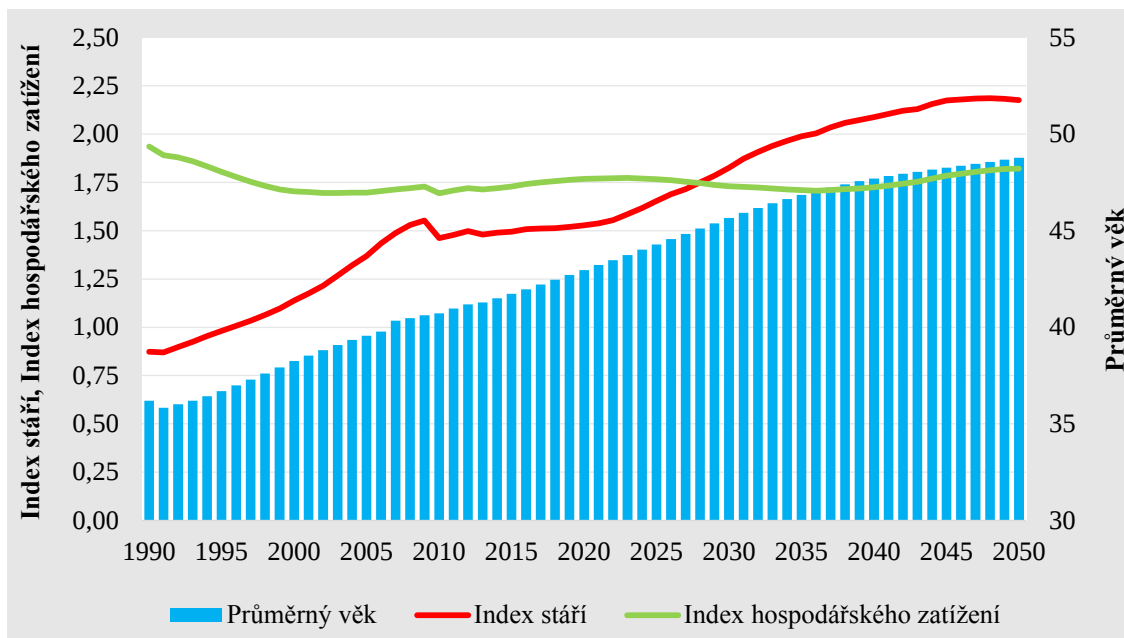
Prudký pokles plodnosti v 90. letech začal způsobovat úbytek obyvatelstva přirozenou měnou. ČR každoročně vykazovala vyšší počty zemřelých než živě narozených. Výjimku tvořilo zmíněné období od roku 2005, kde přirozený přírůstek dosahoval 15 tisíc ročně. V roce 2013 je však opět záporný a výsledky projekce ukazují, že po celé predikované období budou počty zemřelých osob vyšší než odpovídající počty narozených a růst úbytku obyvatelstva přirozenou měnou bude nabírat na intenzitě (ČSÚ, 2013a). Zahraničí migrace by měla stále více nabírat na důležitosti pro zachování stabilního počtu obyvatel ČR. Migrace v posledních letech vykazuje výrazné výkyvy. Zatímco během devadesátých let se pohyboval migrační přírůstek kolem 10 tisíc osob ročně, v letech 2007 – 2008 dosahoval hodnot již kolem 70 – 80 tisíc osob ročně, v roce 2013 ČR získala migrací přibližně 10 tisíc osob. Postupně tak vzrůstá počet cizinců žijících na území ČR, nicméně jejich podíl na celkovém počtu obyvatel není významný (v současnosti kolem 5 %). Imigranti, kteří se v České republice usídlili, dosud věkovou strukturu obyvatelstva České republiky neovlivnili. Odhad pravděpodobného budoucího vývoje migrace patří všeobecně mezi nejsložitější problémy populačního prognózování. Ať už z důvodů ekonomické situace ČR či legislativních opatření. Základním předpokladem projekce ČSÚ je migrační atraktivita ČR. Je předpovídána imigrace ze zahraničí ve výši 20 – 40 tisíc osob ročně, v závislosti na variantě. Saldo zahraniční migrace se ve střední variantě pohybuje od 9 tisíc v roce 2013 do 14 tisíc v roce 2050 (ČSÚ, 2013a).

Budoucím nevyhnutelným trendem je narůstající podíl osob v důchodovém věku, zvyšující tak průměrný věk populace. Zatímco v roce 1990 bylo v důchodovém věku téměř 19 % obyvatel, dnes je tento podíl 22 %. Do roku 2050 by za předpokladu rostoucího důchodového věku dle aktuální důchodové reformy, měl podíl osob v důchodovém věku stoupnout na 28 %, což je nárůst v absolutním vyjádření téměř o půl milionu osob. Obrázek 1.6 zobrazuje index stáří (dle vzorce 1.2). V roce 1990 ještě převažoval podíl mladých osob do 15 let, na 100 mladých připadalo 87 osob v důchodovém věku, v druhé polovině 90. let se tento poměr vyrovnal, nyní připadá na 100 mladých 148 osob v důchodovém věku a v roce 2050 to bude 218 osob v důchodovém věku. Průměrný věk populace ČR byl v roce 1990 36 let, v roce 2013 41 let a dle projekce ČSÚ má dosahovat hodnoty 49 let v roce 2050.

Přibývající počet osob v důchodovém věku znamená větší zatížení důchodového systému a systému zdravotní péče. Toto zatížení lze obecně vyjádřit poměrem počtu

osob v poproduktivním věku k počtu osob v produktivním věku, neboli indexu závislosti starých (dle vzorce 1.4). Je ovšem nutné brát v úvahu fakt, že tento ukazatel porovnává pouze počty osob dle věku, nebere v úvahu jakékoliv rozdíly v jejich produkci a spotřebě ani rozdílné náklady na zdravotní péči.

Obrázek 1.6 Ukazatele stáří populace ČR

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

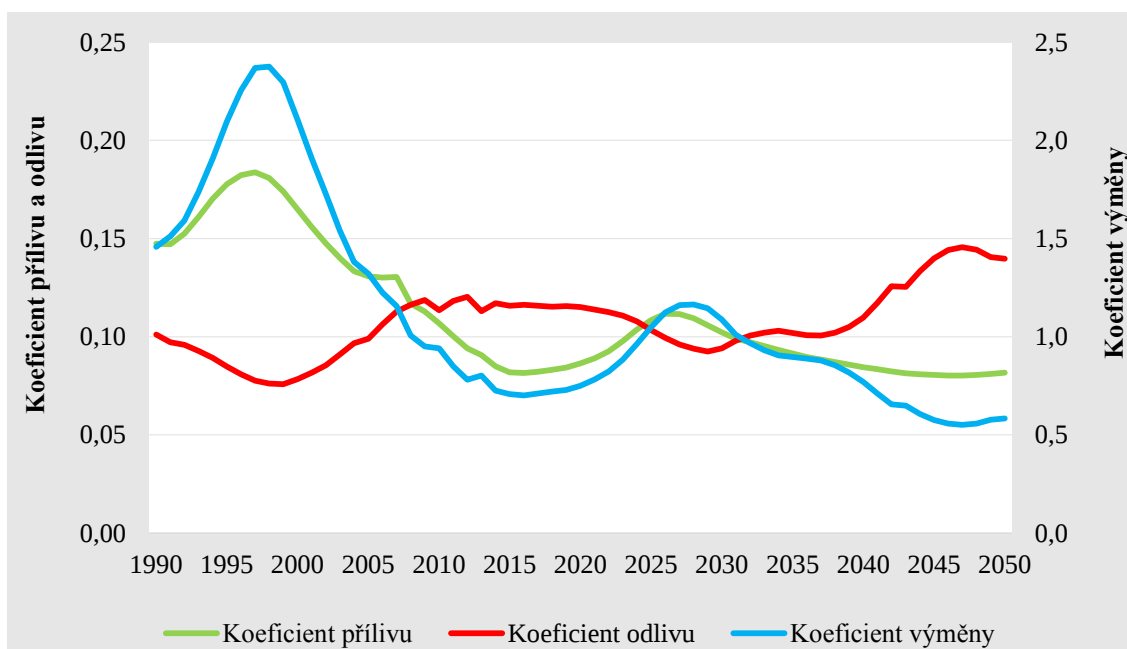
V roce 2013 připadalo na 100 osob v produktivním věku 38 osob v důchodovém věku (ČSÚ, 2015). Pokud se důchodový věk bude zvyšovat dle aktuálně platné důchodové reformy, tento poměr se dramaticky nezmění, v roce 2050 by mělo připadat 51 osob v poproduktivním věku na 100 osob v produktivním věku, což znamená, že dva ekonomicky aktivní budou muset uspokojit potřeby jednoho důchodce (ČSÚ, 2013a). V případě, že by se důchodový věk nezvyšoval, poměr osob v produktivním a poproduktivním věku by se prakticky vyrovnal, poměr by dosahoval 70:100. V případě, že bychom chtěli udržet stabilní poměr mezi osobami v produktivním a poproduktivním věku, tedy na podobné úrovni jako je dnes, musel by se důchodový věk zvyšovat rychlejším tempem. Z mých výpočtů by se tento stabilní poměr dal udržet, pokud by např. důchodový věk v roce 2050 postupně vzrostl na 73 let.

Jestliže má stárnutí populace za následek nárůst počtu starých osob v populaci, měla by být cílem každé politiky zaměstnanosti snaha o udržení dlouhodobě ekonomicky únosného poměru mezi produktivní a neproduktivní populací. Je tedy velmi důležitá

reprodukce pracovní síly. Reprodukce pracovní síly úzce souvisí s biologickou reprodukcí populace (Srb a kol., 1971).

Vývoj reprodukce pracovní síly zobrazuje obrázek 1.7. Zatímco koeficient přílivu (dle vzorce 1.5) klesá, koeficient odlivu (dle vzorce 1.6) naopak roste. Výsledkem podílu těchto dvou koeficientů je koeficient výměny (dle vzorce 1.7), který ukazuje, že do roku 2008 do produktivního věku vstupovalo více osob, než z něj odcházelo, koeficient výměny byl větší než 1. Dnes je poměr opačný a pomalu narůstá. Zúžená reprodukce pracovní síly, tj. koeficient výměny menší než 1, klade nároky na vyšší stupeň zapojení současného potenciálu pracovních sil a zvýšení produktivity.

Obrázek 1.7 Koeficienty výměny pracovní síly

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

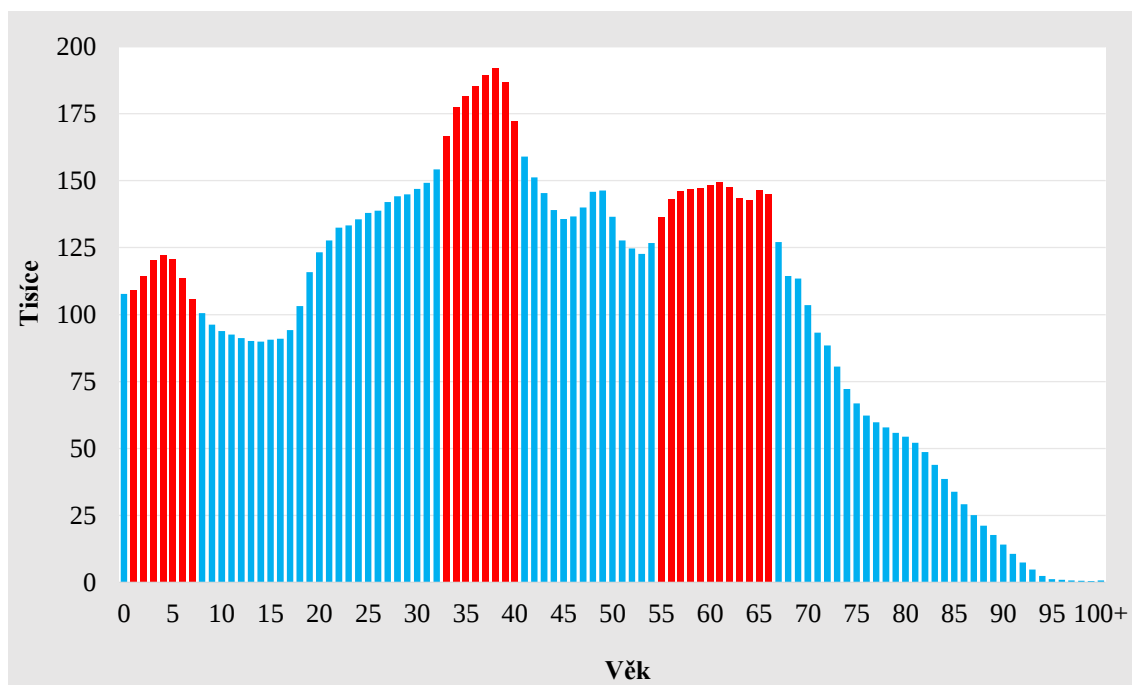
Vývoj počtu obyvatel v čase však není rovnoměrný, vlivem různých zásahů ekonomického, sociologického, demografického a politického charakteru lze pozorovat tzv. populační vlny. Lidé narození v silné populační vlně jsou její součástí po celý svůj život, početnější ročníky mají větší problémy s poptávkou po školkách, školách a s médii často diskutovaným tématem – výplatou penzí. V případě průběžného financování důchodového systému každá populační vlna vyvolá větší nápor na výplatu důchodů.

Obrázek 1.8 zobrazuje demografickou historii za posledních 100 let, jsou zde patrné silné a slabé ročníky narozených. Nejstarší zde zobrazená populační vlna pochází z generace narozených v poválečných letech a dnes se nachází v přechodové skupině

mezi produktivním a poproduktivním věkem. Jelikož každá populační vlna způsobí vždy další vlnu v době příchodu do reprodukčního věku, tak i na tuto poválečnou vlnu navazuje další, nejvýznamnější populační vlna ze 70. let, která byla zintenzivněna tehdejší výhodnou rodinnou a bytovou politikou. Ročně se rodilo až 190 tisíc dětí (ČSÚ, 2015). Tito lidé jsou dnes ve středním produktivním věku a kolem roku 2040 nás čeká nejmasivnější přesun lidí do poproduktivního věku. Po změnách v 90. letech se posunulo hlavní reprodukční období do vyššího věku, průměrný věk matek při porodu je dnes 30 let, což je minimálně o 5 let více, než v 70. letech. Prodloužila se doba mezi jednotlivými populačními vlnami, a tudíž poslední populační vlnu můžeme pozorovat posledních 5 – 10 let (ČSÚ, 2015).

V současnosti se do důchodového věku dostává populační vlna z generace narozených po druhé světové válce (dnes 55 – 66 let), lze tedy do roku 2020 očekávat vyšší výdaje na starobní důchody. Vzhledem k průběžnému systému financování nastane největší nepoměr mezi přijatými příspěvky a vyplacenými důchody během několika let, až tato vlna bude celá v důchodovém věku a do ekonomicky aktivního věku dorostou slabé ročníky, kterým je dnes 10 – 20 let.

Obrázek 1.8 Věková struktura obyvatel ČR v roce 2013

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Z hlediska počtu produktivní populace, jsou silné populační ročníky pozitivem. Zde se naopak bude problém stárnutí prohlubovat v případě slabých ročníků narozených. Poslední můžeme pozorovat u osob ve věku 8 – 18 let, ti se v nejbližších letech pomalu budou dostávat do produktivního věku.

Z výsledků projekce vyplývá, že problém stárnutí populace bude nabývat na významu. Růst průměrného věku populace a přibývání starých osob v populaci se vymyká jakýmkoli dosavadním zkušenostem. Současní a budoucí senioři se budou od svých předchůdců lišit nejen početním zastoupením, ale také svými ekonomickými a sociálními parametry.

2 KVALITATIVNÍ FAKTORY STÁRNUTÍ POPULACE

Dopady demografických změn rozlišují na kvantitativní a kvalitativní. Kvantitativní se týkají udržitelnosti financování důchodového systému a systému sociální a zdravotní péče. Druhé jsou spíše kvalitativního rázu a týkají se osobního života. Dle předpokladů a prognóz ČSÚ bude střední délka života růst a lidé stráví ve stáří v průměru dvacet let. A je otázkou, jak toto období života stráví, zda ve zdraví či v nemoci, s dobrou či horší životní úrovní, ve společnosti či v sociální izolaci. Na tyto otázky se zaměřuje právě tato kapitola. Kromě zajištění financování starobních důchodů a zdravotních a sociálních služeb je také nesmírně důležité zajistit, aby staří lidé nebyli ohroženi z hlediska zdraví, aby nebyli kvůli zvyšování důchodového věku nuceni pracovat déle, než mohou, aby po odchodu do starobního důchodu nebyla ohrožena jejich dosavadní životní úroveň a aby žili v klidu a v bezpečí.

2.1 Sociálně-zdravotní hledisko na stárnutí populace

Reforma důchodového systému předpokládá zvyšování důchodového věku, které je založeno na předpokladu, že se střední délka života bude i nadále prodlužovat. Toto je samozřejmě pozitivní demografický vývoj, svědčící o určité vyspělosti státu, ale není zaručené, že tomu tak i nadále bude (Krebs, 2011). Důležité je si uvědomit, že stárnutí není jen o přírůstku let života navíc, ale také o kvalitě života. Dobré zdraví je nejdůležitějším výsledkem zdravotní péče a očekávaná délka zdravého života je intuitivní a smysluplný výsledek opatření kombinující délku a kvalitu života, který se stal standardem ve světě pro měření zdraví populace (Stiefel, 2010). Zdravá délka života závisí samozřejmě na kvalitě dosavadního života každého jedince. Hubert a kol. (2002) zkoumali, do jaké míry může zdravý životní styl prodloužit strávenou dobu života v dobrém zdraví nebo zda roky navíc budou kompenzovány zvýšenou nemocností ve vyšším věku. Studovali příčiny úmrtí zemřelých osob v letech 1986 – 1998 a zkoumali rizikové faktory související se zdravím životním stylem (kouření, nedostatek fyzické aktivity, nadváha apod.). Došli k závěru, že zdravý životní styl

jednoznačně snižuje nemocnost do kratší doby a lidé žijící zdravě prožijí statisticky významně větší část života ve zdraví (Hubert a kol., 2002). Stárnoucí populace bude potřebovat kvalitní lékařskou péči, zejména takovou, která bude schopna postarat se o rostoucí počet starých osob. Arai (2012) na příkladu stárnutí populace v Japonsku vyzdvihuje význam geriatric, reformy služeb lékařské péče a dále představuje založení výboru pro vytvoření vědecké komunity pro udržitelnou stárnoucí společnost v roce 2011. Výbor navrhl podporu participace starších osob na trhu práce. Ti lidé, kteří mají dostatek fyzické síly, by měli zůstat na trhu práce co nejdéle a měla by pro ně být vytvořena speciální místa se zajištěním rekvalifikace. Dále by se měli podporovat specialisté na stárnutí, např. v lékařských oborech geriatric a specialisté na komplexní péči o nejstarší osoby. V neposlední řadě by měla být podporována domácí péče a tím snížit potřebu nemocnic, sociálních zařízení a snížit tak fyzickou zátěž zdravotníků (Arai, 2012).

Jedním z dlouhodobých cílů vyspělé společnosti by měla být kvalitní zdravotní péče o staré osoby, ale neméně důležité je zajištění dostatečných zdrojů pro osoby v důchodovém věku tak, aby nebyla výrazně ohrožena jejich životní úroveň. V některých zemích je kladen větší důraz na rodinu, v jiných na stát. Výzkum způsobu financování je předmětem celé řady zahraničních vědeckých studií např. Mason a kol. (2006) tvrdí, že systém mezigeneračních transferů přímo závisí nejen na aktuální demografické situaci, ale také na vyspělosti země. Ve většině vyspělých zemí je stárnutí populace pozorováno již delší dobu, ovšem i v některých rozvíjejících zemích se také do budoucna očekává nárůst podílu starší populace. Větší problém nastane tehdy, když se stárnutí populace objeví v zemi s nízkou úrovní rozvoje. Ta nejenom že má poměrně nízkou úroveň příjmů, ale může mít také relativně málo rozvinuté politické a finanční instituce, které ve vyspělých zemích hrají významnou roli v zabezpečení stárnoucí populace. Na druhou stranu v méně rozvinutých zemích fungují mnohem lépe rodinné systémy podpory, než ve vyspělých zemích, kde je blahobyt starších lidí závislý především na sociálních programech (Mason a kol., 2006). Na příkladu systémů ekonomické podpory v Tchaj-wanu a v USA se zaměřili také na skladbu domácností, která hraje v systémech důchodového zabezpečení významnou roli. V tomto případě jde

o srovnání dvou ekonomik nelišících se ani tak demografickou situací⁶, jako spíše úrovní rozvoje a podpůrných finančních systémů. Z výsledků vyplynulo, že v Tchaj-wanu je málo domácností důchodců, což je dáno tím, že hodně starých lidí žije společně s mladými, zatímco na druhé straně v USA jen málo starších žije se svými dospělými dětmi. Proto i soukromé transfery jsou zde malé a domácnosti důchodců jsou tak více odkázané na finanční pomoc státu. Na Tchaj-wanu je naopak mnohem důležitější soukromá domácí finanční podpora, protože potřeby starších lidí jsou zabezpečovány jejich dětmi (Mason a kol., 2006). K obdobným závěrům dospěla také studie Schwerdt (2005) zabývající se klesající spotřebou osob po odchodu do penze u německých domácností. Obecně platí, že spotřební výdaje klesají v důchodu především díky poklesu příjmů. Kromě toho se Schwerdt zabývá zkoumáním, do jaké míry souvisí pokles spotřebních výdajů domácností důchodců s vlastní domácí produkcí těchto domácností (např. vaření, šití apod.), tedy nahrazování si trhem poskytované zboží a služby. Schwerdt porovnával spotřebu domácností s důchodci a zaměstnanými na plný úvazek. Vytvořil si míru pro domácí výrobu, kam zahrnul činnosti, které by mohly být náhradou za tržně zakoupené zboží a služby – práce v domácnosti a práce na zahradě. Výsledkem výzkumu bylo, že po odchodu do důchodu jednorázově poklesne spotřeba, která je důsledkem ztráty pravidelného příjmu, ale na druhou stranu se zvýší domácí produkce. Vysvětlení je takové, že osoby po odchodu do důchodu mají více volného času, a proto se mohou spíše věnovat domácí výrobě a financovat tím tak spotřební výdaje (Schwerdt, 2005). Pro české domácnosti jsem provedla odhady v kapitole 2.3.

Důležité je nezapomínat na sociální a etické aspekty stárnutí. Stárnutí bude patrně vyžadovat vyšší potřebu ochrany seniorů. S věkem se mění myšlení lidí, mohou se cítit osamoceni a také se mohou častěji stávat oběťmi trestných činů (Paulasová, 2010). Zatímco dříve bylo běžné soužití širších rodin a více generací v jedné domácnosti, což bylo pro staré osoby ve většině ohledů bezpečnější, dnes je stále častějším případem samostatné bydlení seniorů, což dokládají i výsledky SLDB (ČSÚ, 2011).

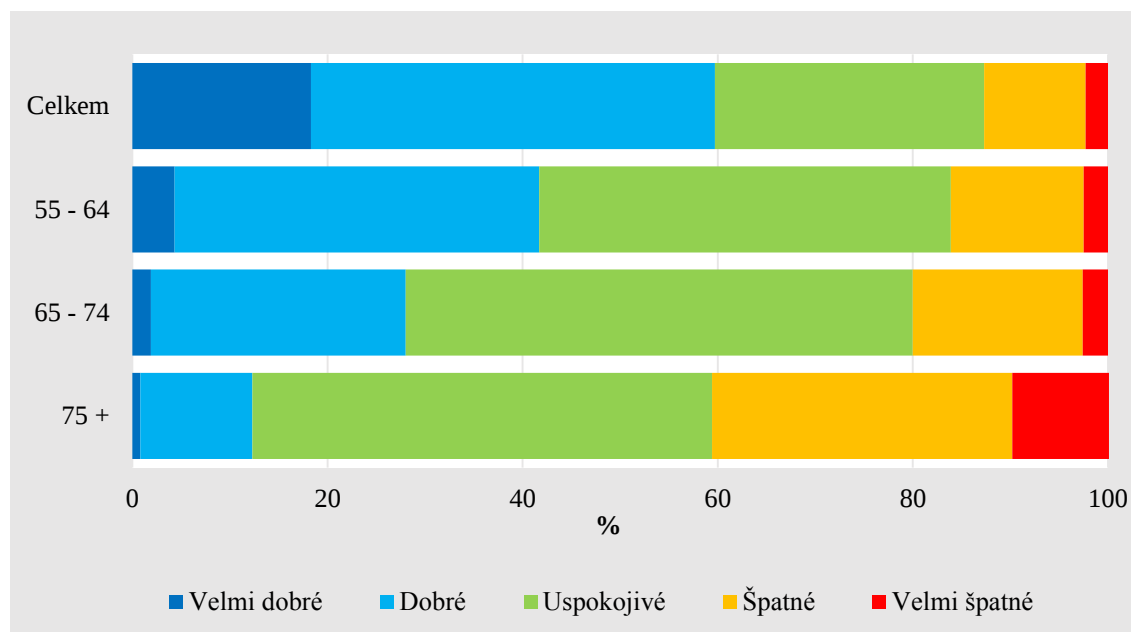
⁶ Populace Tchaj-wanu měla v době výzkumu (rok 2000) 8,6 % obyvatel starších 65 let, populace USA jich měla 12,4 %. Obě populace po 2. světové válce prodělaly demografické změny a jsou považovány za stárnoucí.

2.2 Pohled na zvyšování důchodového věku z hlediska zdraví

V souvislosti s prodlužováním důchodového věku by měla být zodpovězena otázka, zda je tato změna efektivní pro zmírnění důsledků stárnutí populace. Je samozřejmé, že s rostoucím věkem klesá vitalita a málokterý člověk si dnes dokáže představit, že bude pracovat do 75 let. Opatření zvyšování důchodového věku kopíruje západní země. Rozdíl od západu je však v kvalitě a v kondici, ve které lidé jsou, když odcházejí do důchodu. Psychických sil jim ubývá, a je otázka, zda tato skupina bude opravdu schopná kopírovat tempo a pracovní požadavky, které v současné době narůstají (ČT, 2016).

Z výsledků šetření příjmů a životních podmínek domácností (SILC) vyplývá, že celkově, bez ohledu na věk, se více než polovina populace ČR cítí být v dobrém či velmi dobrém zdravotním stavu, čtvrtina populace v uspokojivém a zbytek ve špatném či velmi špatném zdravotním stavu (Eurostat, 2014a). S rostoucím věkem se ovšem subjektivní hodnocení zdravotního stavu zhoršuje. Ve věku 55 – 64 let se 17,2 % populace cítí být ve špatném či velmi špatném zdravotním stavu, ve věku 65 – 74 let 19,3 % a u osob starších 75 let je tento podíl 42,6 % (viz obrázek 2.1).

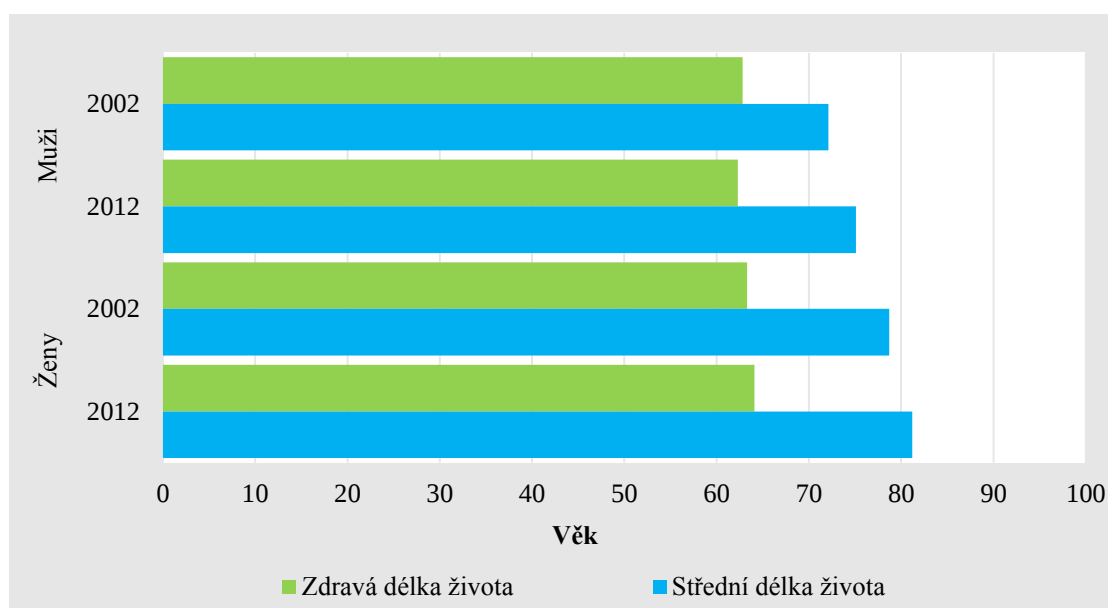
Obrázek 2.1 Subjektivní hodnocení zdravotního stavu dle věkových skupin v roce 2013 (%)

Zdroj: data Eurostat, vlastní zpracování

Pro posouzení, zda zvyšování důchodového věku je významné z hlediska lidského života a zdraví, jsem provedla srovnání střední délky lidského života⁷, zdravé délky života⁸ a současného důchodového věku. Prodloužení délky života může mít pozitivní vliv na produktivitu seniorů a jejich životní spokojenost v případě, že senioři budou žít a pracovat v dobrém zdravotním stavu bez nemocí.

Obrázek 2.2 Střední a zdravá délka života při narození dle pohlaví

Zdroj: data Eurostat, vlastní zpracování

Obrázek 2.2 ukazuje, že ačkoli se střední délka života při narození významně liší podle pohlaví, zdravá délka života nikoliv. Střední délka života mužů narozených v roce 2012⁹ byla 75,1 let, zatímco střední délka života žen narozených v témže roce byla 81,2 let. Od roku 2002 lze pozorovat zvýšení naděje dožití u obou pohlaví o 3 roky u mužů a o 2,5 let u žen. Ovšem zdravá délka života narozených v roce 2012 byla 62,3 let u mužů a 64,1 let u žen a od roku 2002 se nijak významně nezvýšila, v roce 2002 měli

⁷ Střední délka života udává průměrný počet let, který má naději prožít osoba právě x-letá při zachování řádu úmrtnosti sledovaného období (ČSÚ, 2014a).

⁸ Ukazatel zdravé délky života představuje průměrný počet zbývajících let života, které osoba určitého věku prožije v dobrém zdravotním stavu, tedy bez jakéhokoliv zdravotního omezení. Vyjadřuje nejen množství (v počtech prožitých let), ale i kvalitu života, jeho rozdělením na části života v dobrém zdravotním stavu a část strávenou v nemoci (s fyzickými omezeními). Tento ukazatel je subjektivní, je založený na otázce, zda respondent byl v posledních šesti měsících nějak omezen v činnosti z důvodu zdravotních problémů, se třemi možnými odpověďmi: velmi omezené, omezené a neomezené (ÚZIS, 2008).

⁹ Poslední dostupná data.

narození muži zdravou délku života 62,8 let, tudíž se dokonce nepatrně snížila, a ženy 63,3 let.

Více vypovídající je samozřejmě srovnávat délky života v pozdějším věku, protože v případě, že osoba překoná rizika úmrtí v kojeneckém a dětském věku, zvyšuje se jeho délka života. Pro srovnání s důchodovým věkem jsem zvolila věk 65 let¹⁰. Střední délka života mužů, kterým v roce 2012 bylo 65 let, je 15,7 let, zdravá délka 8,3 let, to znamená, že muž, který v současné době odchází do starobního důchodu, stráví v průměru 58,2 % doby v dobrém zdravotním stavu a 41,8 % ve špatném (viz tabulka 2.1). V roce 2002 byla střední délka života mužů ve věku 65 let 13,9 let a zdravá délka života v tomtéž věku 9,5 let, což znamená, že celkově se sice muž dožil méně let, ale větší část strávenou ve starobním důchodu prožil ve zdraví. U žen je to obdobné. Střední délka života žen, kterým v roce 2012 bylo 65 let, je 19,2 let, zdravá délka 8,9 let. Žena, která odešla do starobního důchodu v roce 2012, stráví v průměru 59,1 % doby v dobrém zdravotním stavu a 40,9 % ve špatném, kdežto o deset let dříve žena strávila ve starobním důchodu 71,1 % doby v dobrém zdravotním stavu a zbytek ve špatném.

Tabulka 2.1 Srovnání střední a zdravé délky života ve věku 65 let se zákonným důchodovým věkem

		Střední délka života (65)	Zdravá délka života (65)	Důcho- dový věk	Roky zbývajících života po odchodu do důchodu			
					strávené v dobrém zdravotním stavu		strávené ve špatném zdravotním stavu	
Muži	2002	13,9	9,5	61	13,5	75,4 %	4,4	24,6 %
	2012	15,7	8,3	63	10,3	58,2 %	7,4	41,8 %
Ženy	2002	17,3	10,0	57	18,0	71,1 %	7,3	28,9 %
	2012	19,2	8,9	59	14,9	59,1 %	10,3	40,9 %

Zdroj: data Eurostat, vlastní výpočty

V zemích EU hranice důchodového věku není harmonizována, je to stále záležitostí národní legislativy. V současné době je nastaven obvykle mezi 60 až 65 roky, v severských zemích dokonce 67 let (Island, Norsko, Švédsko, Finsko). Hranice důchodového věku v evropských zemích je nižší než zdravá délka života, ale v některých zemích není doba strávená v dobrém zdravotním stavu po odchodu do starobního důchodu dlouhá. Dlouhou dobu v dobrém zdravotním stavu stráví v průměru

¹⁰ Správný postup by byl porovnávat střední a zdravou délku života v přesném věku odchodu do důchodu, ale bohužel data jsou k dispozici pouze za věk 65 let.

starobní důchodci ve Švédsku, kde je zákonný věk odchodu do důchodu 65 let a zdravá délka života ve věku 65 let je 14 let u mužů a 16 let u žen. Naopak malý rozdíl mezi zdravou délkou života ve věku 65 let a zákonným důchodovým věkem je např. na Slovensku, kde je zákonný důchodový věk 62 let pro muže i ženy a zdravá délka života ve věku 65 let je 3 roky u mužů a 2 roky u žen (Svoboda, 2014).

Srovnání střední a zdravé délky života vypovídá o hypotetické průměrné úrovni úmrtnosti a subjektivního hodnocení zdravotního stavu osob v určitém věku. Nicméně v případě zvyšování důchodového věku je nutno si uvědomit, kolik osob bude skutečně schopno pracovat i ve vysokém věku.

Tabulka 2.2 Ekonomicky neaktivní populace ve věku 55 – 64 let v ČR podle typu pracovní neschopnosti v roce 2011

	Typ pracovní neschopnosti				Počet osob celkem ve věku 55 – 64 let	Podíl ekonomicky neaktivní populace (%)
	Nemoc nebo invalidita		Starobní důchod			
	absolutně	%	absolutně	%		
Muži	16 769	2,3	75 906	10,5	722 212	12,8
Ženy	14 702	1,9	108 672	14,0	774 168	15,9
Celkem	31 471	2,1	184 578	12,3	1 496 380	14,4

Zdroj: data Eurostat, vlastní výpočty

Při pohledu na oficiální statistiky o zdravotním stavu populace ČR (viz tabulka 2.2) je patrné, že někteří lidé v přechodové věkové skupině mezi pracovním životem a starobním důchodem nebudou schopni pracovat ze zdravotních důvodů. Podle Eurostatu 2,3 % mužů a 1,9 % žen ve věku 55 – 64 let nejsou schopni pracovat kvůli špatnému zdravotnímu stavu. V roce 2011 bylo v ČR 14,4 % ekonomicky neaktivních osob ve věku 55 – 64 let z důvodu nemoci, invalidity nebo starobního důchodu.

2.3 Vliv stárnutí na životní úroveň budoucích důchodců¹¹

Z diskusí o důchodové reformě se často vytrácí jeden velmi důležitý bod, kterým je samotná životní úroveň osob ve starobním důchodu. V tomto smyslu jde především o uspokojení spotřebních nároků části neproduktivní populace. Na spotřebu domácností lze nazírat nejen z hlediska samotné domácnosti, ale i z hlediska makroekonomického,

¹¹ Kapitola vychází z článku Šimková, Sixta (2011), Vývoj životní úrovně osob v důchodovém věku. Publikováno v Acta Oeconomica Pragensia, 3/2013.

neboť výdaje na konečnou spotřebu domácností tvoří kolem 50 % HDP (ČSÚ, 2016b). Vzhledem k tomu, že podíl důchodců je přibližně 15 % (ČSÚ, 2015), jde o významnou skupinu spotřebitelů, kteří jsou zákazníky vybraných výrobků a služeb.

Důkladná diskuse nad budoucí životní úrovní důchodců z hlediska jejich možné spotřeby je v našich podmínkách velmi vzácná. Zcela se vytrácí legitimní otázka zabezpečení osob, které to potřebují, což by mělo být cílem každého penzijního systému a je nahrazována otázkou způsobu financování penzijního systému, což představuje pouze nástroj. Základní ekonomické fundamenty tak ustupují do pozadí méně důležité debaty o preferenci fondového nebo průběžného systému. Vedle hodnocení sociálních dopadů by bylo vhodné pravidelně provádět hodnocení makroekonomických dopadů měnících se demografických charakteristik populace. Jde o oblast poměrně komplikovanou, a tak bohužel podobné analýzy se u nás téměř nevyskytují nebo jim je věnována minimální pozornost. Na prvním místě jsou otázky politické, jako je volba důchodového systému a nikoli ekonomické, jako je dopad na vývoj národního hospodářství, dopady na hospodaření sektoru vládních institucí a ekonomické postavení jednotlivých sociálních skupin.

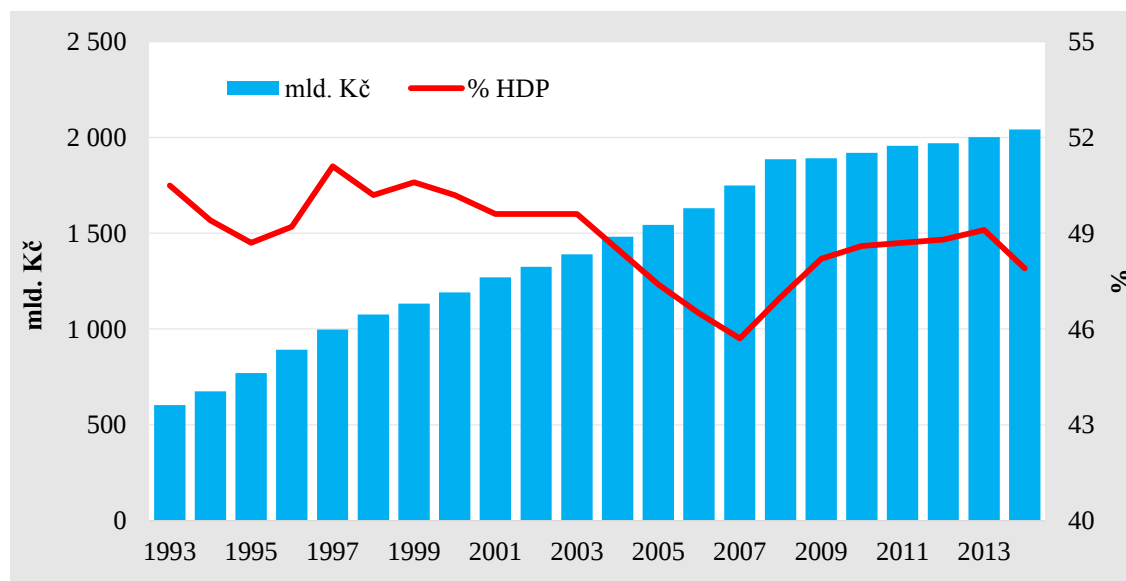
Proto nabízím odlišný pohled na problematiku udržitelnosti důchodového systému pouze pohledem ekonoma, tedy bez preference některého ze systémů důchodového zabezpečení. Zde jde o analýzu životní úrovně budoucích důchodců, tedy lidí, kteří jsou dnes ještě součástí produktivní populace. Je totiž otázkou, jak bude ekonomicky aktivní populace schopna uspokojit potřeby většího počtu starších osob. Mladí lidé jsou dnes nabádáni k tomu, aby si soukromě spořili na důchod, protože se předpokládají zásadní změny (omezování) ve financování penzí prostřednictvím státního rozpočtu. Bez ohledu na systém však platí, že o své nemohoucí občany se musí nakonec postarat produktivní populace (stát nebo rodina). Přes veškerá pozitiva ve smyslu individuální motivace ke spoření, volba systému neřeší samotnou podstatu věci. Musí se zajistit dostatečné zdroje pro osoby ve starobním důchodu tak, aby nebyla výrazně ohrožena jejich životní úroveň. Udržitelnost penzijního systému do jisté míry závisí i na tom, jak budou vysoké náklady tohoto systému v porovnání se současnými náklady. V modelové situaci, tj. za předpokladu neměnné věkové struktury by to znamenalo, že co generace produktivních přenechá (jde o vzdání se části své spotřeby) generaci poproduktivních, to se jí pak vrátí od následující generace produktivních. Vzhledem k současným změnám ve věkové struktuře ovšem nevyhnutelně nastane nepoměr mezi tím, co generace produktivních

přenechá a co sama dostane, až dosáhne důchodového věku. Zjednodušeně řečeno, aby lidé v poproduktivním věku mohli spotřebovávat, musí někdo jiný svou potenciální spotřebu oželeť. Budoucí penzisté samozřejmě budou spotřebovávat reálné a nikoli finanční statky (Rutarová, Slavík, 2005). Navíc je nutné si uvědomit, že staří lidé mají mírně odlišnou strukturu spotřeby, spotřebovávají jiné druhy zboží a služeb, než mladí.

2.3.1 Spotřeba domácností z makroekonomického hlediska

Výdaje na konečnou spotřebu tvoří klíčovou složku konečného užití HDP. Ve srovnání s dalšími komponentami (hrubá tvorba kapitálu a čistý vývoz) je považována za složku nejstabilnější a podle Hindlse a Hronové (2012) i za složku reagující poměrně nevýznamně (případně zpožděně) na fáze hospodářského cyklu. Výdaje na konečnou spotřebu domácností tvoří dlouhodobě kolem 50 % HDP (viz obrázek 2.3). Výdaje domácností tak výrazně přispívají k celkové výkonnosti ekonomiky.

Obrázek 2.3 Výdaje domácností na konečnou spotřebu (mld. Kč, % HDP)

Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočty

Výše spotřeby domácností souvisí ale také s celkovou kvalitou života členů domácnosti. Vzhledem k tomu, že výše i struktura výdajů se mezi různými sociálními skupinami domácností liší, dostává tato spotřeba také významný sociální rozměr. S postupujícím věkem se mění struktura výdajů domácností, roste podíl výdajů souvisejících se zdravím a se sociálními službami.

Z důvodu stárnutí populace se bude stále více vyrovnávat poměr počtu důchodců k pracujícím osobám. Budoucí méně početnější produktivní populace tedy bude muset

uspokojit potřeby většího počtu starších osob. I když probíhá postupné prodlužování doby ekonomické aktivity, aby se alespoň částečně zmírnily dopady stárnutí populace, je otázkou, bude-li toto opatření stačit.

Zvyšování důchodového věku je jedním ze základních bodů, okolo kterých se točí diskuze o udržitelnosti důchodového systému (více viz kapitola 5.3). Současná důchodová reforma zvyšování důchodového věku zahrnuje, aktuální plán počítá se sjednocením věku na 67 let pro narozené v roce 1977. Je ovšem otázkou, zda tento věk problém stárnutí populace zmírňuje dostatečně. Adekvátní stanovení věku odchodu do důchodu lze samozřejmě konstruovat různě, nejlépe individuálně. Možnou variantou jsou i specifické hranice v závislosti na počtu dětí, profesi apod. Z makroekonomického pohledu však jde o to, aby poměr mezi vyplácenými starobními důchody a přijatými příspěvky na důchodové pojištění byl dlouhodobě udržitelný, aby důchodový systém stále sloužil k zabezpečení těch, kteří to potřebují.

2.3.2 Odhad budoucí spotřeby domácností

Hlavními datovými zdroji pro odhad spotřeby osob ve starobním důchodu jsou statistika rodinných účtů (SRÚ) a národní účty (NÚ). Jde o datové zdroje, které umožňují statistické vyjádření a hodnocení ekonomické stránky životní úrovně, životních podmínek a do jisté omezené míry i kvality života společnosti. Zjednodušeně lze definovat spotřebu obyvatelstva jako¹²: „*Veškeré spotřební produkty a služby, které má obyvatelstvo k dispozici ke své osobní spotřebě, eventuálně jsou předmětem používání a prostředkem uspokojování potřeb jednotlivých obyvatel, rodin, domácností a společnosti jako celku.*“ (Jílek a kol., 2001, str. 170)

Samotná analýza spotřebních výdajů může být různá, z makroekonomického hlediska lze na ně pohlížet z důvodů konzistence s HDP jako na výdaje na konečnou spotřebu domácností (VKSD) definovanou v rámci systému NÚ. VKSD zahrnují spotřební výdaje všech rezidentských domácností České republiky a obvykle jsou členěny podle účelu (dle klasifikace COICOP). Z mikroekonomického pohledu na domácnosti je

¹² Přesnou definici lze nalézt ve standardu ESA 2010 (Eurostat, 2013).

spotřeba atribut, který se liší s věkem osoby v čele¹³, a proto se obdobná analýza nemůže obejít bez využití základních demografických ukazatelů, jako je počet obyvatel a počet domácností, struktura obyvatel podle několika hledisek (pohlaví, věkových skupin či rodinného stavu). Osoby, rodiny a domácnosti se v sociálních analýzách člení podle takových kritérií, jako je např. sociální skupina, resp. postavení osoby v čele domácnosti/rodiny¹⁴ (Jílek a kol., 2001).

Zkoumání ekonomických a sociálních změn se dnes v daleko větší míře soustředí na rodiny a domácnosti než na jednotlivce, a tak tento přístup uplatňuji i v této práci. K odhadu spotřeby osob ve starobním důchodu využívám data ze šetření SRÚ a to z důvodu možnosti členění spotřebních výdajů podle sociálních skupin, což data NÚ o výdajích na konečnou spotřebu domácností neumožňují¹⁵. Z důvodu metodických odlišností se výsledné údaje spotřeby domácností ze SRÚ a údaje NÚ o VKSD nerovnají¹⁶.

Sociální skupina domácnosti se (podle ČSÚ, 2013b) dělí na:

- **domácnosti zaměstnanců** (osoba v čele je v pracovním nebo služebním poměru),
- **domácnosti samostatně činných osob** (osoba v čele se zabývá podnikáním nebo vykonává nezávislé povolání v jakémkoliv oboru),
- **domácnosti důchodců** (v čele je nepracující důchodce, dělí se na dva podtypy podle ekonomické aktivity dalších osob v domácnosti na domácnosti s pracujícími členy a domácnosti bez pracujících členů),
- **domácnosti nezaměstnaných** (osoba v čele je nezaměstnaná),
- **ostatní domácnosti** (osoba v čele není ekonomicky aktivní ani nepobírá důchod, např. osoba pobírající rodičovský příspěvek, studenti, osoby žijící z majetku).

¹³ Osobou v čele je v úplných rodinách vždy muž, v neúplných rodinách většinou rodič (je-li ekonomicky aktivní, v opačném případě může být osobou v čele ekonomicky aktivní dítě). V nerodinných domácnostech se za osobu v čele domácnosti považuje osoba s nejvyšším příjmem.

¹⁴ Do roku 2006 byla základním znakem sociální skupina domácnosti, nyní je základním kritériem ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti.

¹⁵ Národní účty v současné době publikují data za sektor domácností pouze v členění na domácnosti jako spotřebitele a na drobné podnikatele. Členění dle sociálních skupin dle ESA 2010 (na zaměstnance, příjemce důchodů z vlastnictví, příjemce penzí a příjemce ostatních transferů) je ve fázi výzkumu.

¹⁶ SRÚ sleduje pouze peněžní vydání, VKSD obsahují i část naturální spotřeby (např. imputované nájemné, samozásobení, finanční zprostředkovatelské služby nepřímo měřené (FISIM), apod.). Spotřeba některých produktů je v SRÚ podhodnocena z důvodu neochoty respondentů uvést spotřebu odpovídající realitě. Viz např. ČSÚ (2016a) nebo Kramulová a Musil (2013).

Vzhledem k tomu, že komplexní analýza spotřeby není předmětem této kapitoly, dále počítám pouze se třemi kategoriemi sociálních skupin:

- **domácnosti pracujících** (kam řadím domácnosti zaměstnanců a domácnosti samostatně činných),
- **domácností důchodců** (kam řadím domácnosti důchodců bez ekonomicky aktivních členů),
- **ostatní domácnosti** (ostatní sociální skupiny domácností, kam řadím domácnosti nezaměstnaných, důchodců s EA členy a ostatní domácnosti).

Cílem je porovnat spotřebu mezi domácnostmi s pracujícími členy a domácnostmi, které jsou ekonomicky neaktivní a jsou tedy závislé na nějakém systému.

Výdaje na konečnou spotřebu domácností jsou obvykle členěny podle účelu na základě klasifikace CZ-COICOP. Spotřební výdaje domácností jsou členěny ve třech stupních, přičemž základní členění výdajů na zboží a služby je v prvním stupni rozděleno do 12 oddílů podle účelu vydání. Pro potřeby této práce jsem klasifikaci zjednodušila do 8 kategorií:

- potraviny a nápoje (01¹⁷+02),
- odívání a obuv (03),
- bydlení (04+05),
- zdraví (06),
- doprava (07),
- rekreace, kultura (09),
- ubytování, stravování (11),
- ostatní (08+10+12).

Za osoby v produktivním věku považuji osoby starší 20 let. Horní hranicí u této kategorie osob je důchodový věk, který není stanoven konstantně, ale je průběžně navyšován na základě nynější platné důchodové reformy. Počet osob v produktivním věku samozřejmě není identický s počtem ekonomicky aktivních osob. Přestože je

¹⁷ Kódy oddílů v originální klasifikaci CZ-COICOP: 01 – Potraviny a nealkoholické nápoje; 02 – Alkoholické nápoje, tabák a narkotika; 03 – Odívání a obuv; 04 – Bydlení, voda, energie, paliva; 05 – Bytové vybavení, zařízení domácnosti, opravy; 06 – Zdraví; 07 – Doprava; 08 – Pošty a telekomunikace; 09 – Rekreace a kultura; 10 – Vzdělávání; 11 – Stravování a ubytování; 12 – Ostatní zboží a služby (ČSÚ, 2013c).

osoba v produktivním věku, může být ekonomicky neaktivní, a to z různých důvodů¹⁸. Ovšem pro účely tohoto modelu stačí pro určení produktivní skupiny obyvatel pouze příslušnost k věkové skupině.

Projekce počtu cenзовých domácností v České republice do roku 2030 (ČSÚ, 2005) odhaduje, že průměrný počet členů domácnosti se bude snižovat, což pramení jednak z vlivu změn ve věkové struktuře a jednak z trendu osamostatňování dospělých dětí před sňatkem včetně jejich samostatného bydlení a také vysoké rozvodovosti.

Budoucí počet domácností členěných podle sociálních skupin je odhadnut pomocí předpokladu o stejném vývoji počtu osob dle věku na základě výše zmíněné prognózy do roku 2050 (ČSÚ, 2013a) pomocí meziročních indexů. Předpokládám, že počet členů domácností pracujících bude růst či klesat stejně jako počet osob v produktivním věku (II. ekonomická generace). Stejně tak počet členů domácností důchodců se bude pravděpodobně odvíjet od počtu budoucích osob v důchodovém věku (III. ekonomická generace). Pro vývoj počtu členů domácností celkem jsem zvolila předpoklad stejného růstu/poklesu jako u celkové populace ČR. Budoucí počet členů ostatních domácností je dopočítán doplňkem do projektovaného počtu členů domácností.

Budoucí počet členů domácností dle sociálních skupin lze popsat následujícím vztahem:

$$D_{t,s} = D_{t-1,s} \cdot \frac{S_{t,e}}{S_{t-1,e}}, \quad (2.1)$$

kde

D_t počet členů domácností v roce t ,

S_t počet obyvatel v roce t ,

e věková kategorie obyvatel dle ekonomické aktivity (viz kapitola 1.3),

t čas,

s sociální skupina domácnosti.

Budoucí vývoj počtu a struktury domácností členěných dle sociálních skupin je v souladu s vývojem v letech 1995 – 2013, který zobrazuje níže obrázek 2.4, neboli předpokládám nárůst počtu domácností důchodců bez ekonomicky aktivních členů

¹⁸ Mezi hlavní důvody patří studium, péče o dítě, invalidita nebo předčasný starobní důchod. (Více viz Petkovová, 2011)

z důvodu stárnutí populace na úkor domácností ekonomicky aktivních. U počtu ostatních domácností se nepředpokládá výrazná změna.

Budoucí spotřební výdaje domácností v současných cenách jsou vypočteny součinem počtu členů domácností v období let 2013 – 2050 a průměrných výdajů na osobu v roce 2013 zvlášť pro jednotlivé sociální skupiny domácností, dle vzorce:

$$KS_{t,s}^d = D_{t,s} \cdot v_{p,s}, \quad (2.2)$$

kde

KS_t^d čisté výdaje na konečnou spotřebu všech členů domácností v roce t ,

D_t počet členů domácností v roce t ,

v průměrné čisté výdaje na osobu,

t čas,

p práh projekce,

s sociální skupina domácnosti.

Průměrné výdaje domácností v jsou převzaty ze Statistiky rodinných účtů z roku 2013, kde jsou publikovány údaje jak pro domácnosti, tak i pro jednotlivé osoby (ČSÚ, 2013c). U průměrných výdajů na osobu se předpokládá rovnost s výdaji na člena domácnosti. Odhad budoucích výdajů domácností je proveden v současných cenách¹⁹, to znamená, že po celou projektovanou dobu předpokládám alespoň současnou úroveň spotřeby. Dále předpokládám neměnnou produktivitu práce do roku 2050. Výchozí údaje z roku 2013 zobrazuje tabulka 2.3. Výslednou strukturu výdajů v roce 2050 pak zobrazuje tabulka 2.6.

Tabulka 2.3 Struktura výdajů domácností podle sociální skupiny v roce 2013

Domácnosti	pracujících	důchodců	ostatní	celkem
Počet domácností	2 629 359	1 287 587	365 552	4 282 498
Počet členů domácností	7 368 551	1 955 338	982 916	10 306 805
Průměrné čisté výdaje na osobu (v Kč)	134 670	137 706	115 965	388 341
Čisté výdaje domácností celkem (v mld. Kč)	992,3	269,3	114,0	1 375,6

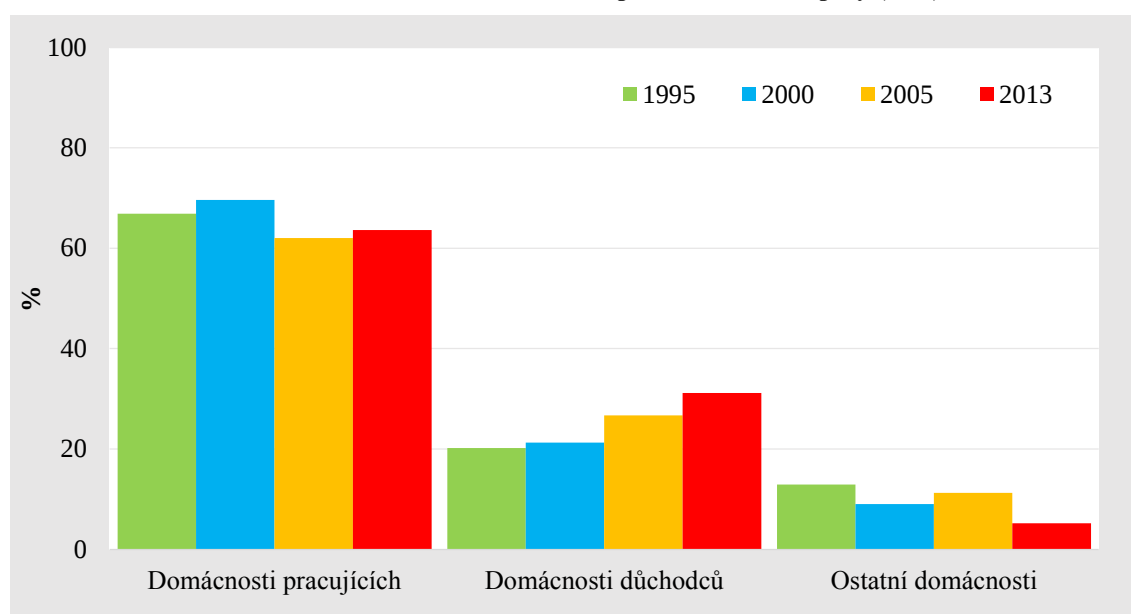
Zdroj: ČSÚ, vlastní výpočty

¹⁹ Odhadem v dnešních cenách se rozumí odhad v cenách roku 2013 při předpokladu současného sklonu ke spotřebě. Neboli předpokládá se alespoň stejná úroveň spotřeby v roce 2013.

Zabezpečení budoucích penzistů je pojato ve smyslu spotřeby reálných a nikoli finančních statků. Nejde tedy o to, jaké jsou úspory jednotlivců nebo do jaké míry je prováděno přerozdělení v rámci státního rozpočtu. Naopak jde o to, o kolik více musí vyprodukovat ekonomicky aktivní část populace, aby zbylo na uspokojení potřeb penzistů alespoň současné úrovně roku 2013. Samotnou podobu systému financování považují pouze za nástroj spravedlivější nebo naopak solidárnější metody přerozdělování.

Dosavadní vývoj ve věkové struktuře obyvatel má samozřejmě vliv na změnu ve struktuře domácností (viz obrázek 2.4), kde je ilustrován vývoj struktury domácností od roku 1995 do současnosti (rok 2013²⁰).

Obrázek 2.4 Struktura domácností podle sociální skupiny (v %)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Mezi roky 1995 a 2013 klesl podíl domácností pracujících o 3,3 p.b. (z 66,9 % na 63,6 %). Podíl ostatních domácností na celkovém počtu domácností klesl ve sledovaném období o 7,7 p.b. (z 12,9 % na 5,2 %). Největší změna se odehrála u domácností důchodců, jejichž počet vzrostl z 520 tisíc na 1 288 tisíc, v procentním vyjádření se jedná o nárůst o 11,0 p.b. (z 20,2 % na 31,2 %).

Vedle samotného počtu osob a domácností je nezbytné vzít v úvahu také vývoj peněžních výdajů různých skupin domácností v čase, viz tabulka 2.4. Výše čistých

²⁰ nejnovější dostupná data

peněžních vydání na osobu je závislá na typu domácnosti. Dlouhodobě lépe na tom byly domácnosti pracujících. V posledních letech si ovšem polepšily domácnosti důchodců, jejichž čistá peněžní vydání na osobu jsou o něco málo vyšší než vydání domácností pracujících. V období let 1995 – 2013 stouply výdaje domácností pracujících o 19 %, zatímco výdaje domácností důchodců o 96 %. Pro zachycení reálného zvýšení výdajů je lepší porovnávat změnu reálných spotřebních výdajů podle sociálních skupin domácností. Měsíční výdaje jsou přepočítány indexem spotřebitelských cen²¹ podle sociálních skupin domácností. Zatímco u domácností pracujících se výdaje zvýšily zhruba 3,1krát, u domácností důchodců dokonce 5,6krát.

Tabulka 2.4 Průměrné měsíční čisté peněžní výdaje domácností podle sociální skupiny (v Kč, ceny roku 2013)

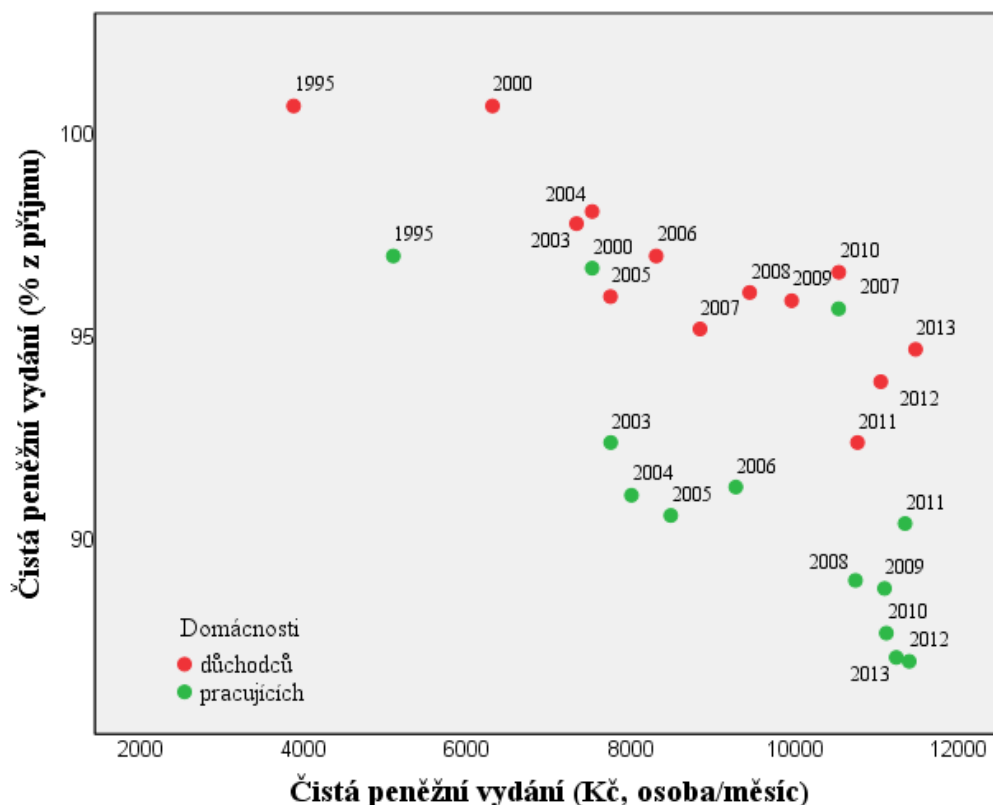
Čisté peněžní výdaje (na osobu/měsíc v Kč)	Čisté peněžní výdaje		Reálné čisté peněžní výdaje	
	domácnosti pracujících	domácnosti důchodců	domácnosti pracujících	domácnosti důchodců
1995	5 131	3 874	2 748	1 732
2000	7 633	6 304	5 623	4 128
2005	8 477	5 131	3 874	5 851
2013	11 229	11 476	11 229	11 476
Index růstu výdajů (2013/1995)	118,8	196,3	308,7	562,6

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Sociální skupiny domácností se také odlišují podle toho, kolik ze svých peněžních příjmů věnují na své výdaje. U domácností pracujících výše čistých peněžních výdajů v žádném roce v období 1995 – 2013 nepřevyšovala úroveň jejich příjmů, u domácností důchodců v posledních letech také ne, jejich podíl výdajů na příjmu postupně klesá, pouze v 90. letech byl vyšší než 100 % (viz obrázek 2.5).

²¹ rok 2013=100

Obrázek 2.5 Čistá peněžní vydání jako % čistých peněžních příjmů dle sociální skupiny

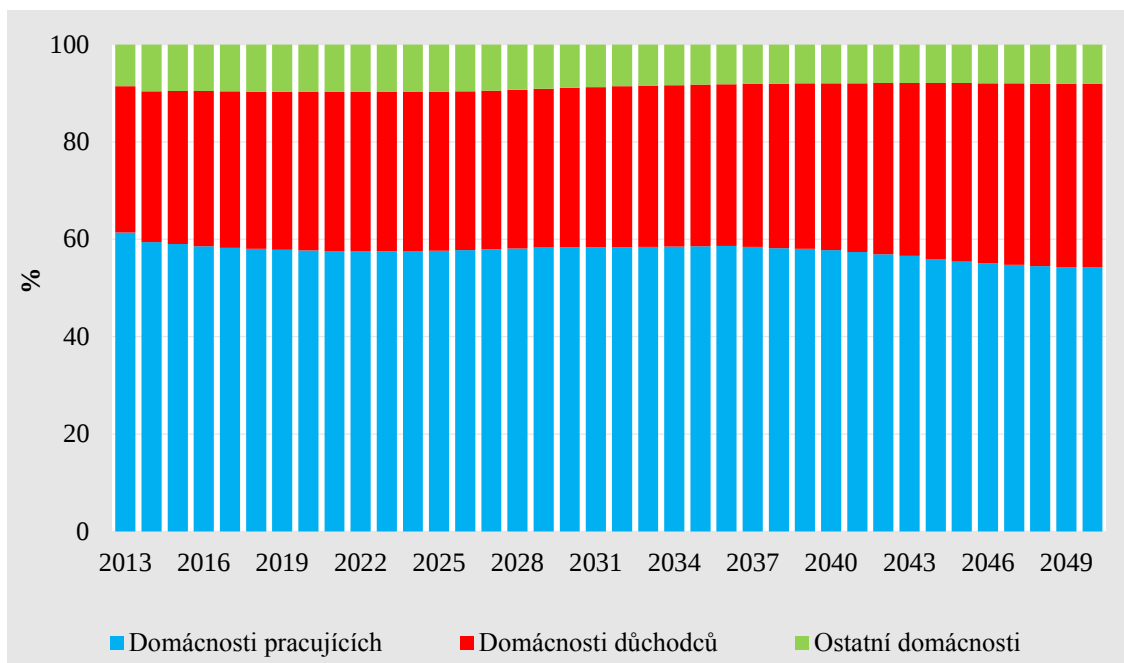
Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Výsledky šetření SRÚ také ukazují, že spotřební výdaje domácností jsou determinovány věkovou strukturou. Platí, že s rostoucím věkem²² se mění struktura výdajů domácností tak, že roste podíl výdajů na potraviny, bydlení a výdajů souvisejících se zdravím a se sociálními službami. Naopak klesá podíl výdajů na odívání, dopravu a za rekreační, kulturní, stravovací, ubytovací a ostatní služby. Osoby 70leté a starší mají téměř třikrát vyšší podíl výdajů na zdraví (5,0 %) než osoby do 29 let (1,8 %), naopak mají třikrát nižší podíl výdajů za odívání nebo za dopravu (ČSÚ, 2013c).

Do roku 2050 se podle předpokladů výše zmíněných v předchozí kapitole struktura domácností změní následovně: podíl domácností důchodců vzroste 31,2 % v roce 2013 na 38,5 %, v absolutních číslech se jedná o nárůst o 333 tisíc domácností, viz obrázek 2.6. Podíl domácností pracujících klesne o téměř 5,4 p.b., z 60,8 % na 55,4 %. Podíl ostatních domácností se výrazně nezmění, v projektovaném období klesne pouze o 1,9 p.b., z 8,0 % na 6,1 %.

²² Věk osoby v čele domácnosti.

Obrázek 2.6 Prognóza struktury domácností dle sociální skupiny osoby v čele (v %)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Jestliže se změní struktura domácností, změní se také struktura a výše spotřebních výdajů domácností. Za tímto účelem jsem provedla prognózu do roku 2050 (viz tabulka 2.5). Odhaduji, že reálné výdaje domácností důchodců vzrostou absolutně o 51,9 mld. Kč, což je nárůst o 19,3 %, zatímco výdaje domácností pracujících se sníží absolutně o 121,1 mld. Kč, neboli o 12,2 %. Výdaje ostatních domácností se do roku 2050 sníží absolutně o 19,3 mld. Kč, což je pokles o 17,0 %. Podíl výdajů domácností důchodců na celkových výdajích domácností vzroste z 19,6 % v roce 2013 na 25,0 % v roce 2050.

Tabulka 2.5 Prognóza struktury výdajů domácností podle sociální skupiny (mld. Kč, %)

	Výdaje domácností							
	ekonomicky aktivních		důchodců		ostatní*		celkem	
	mld. Kč	%	mld. Kč	%	mld. Kč	%	mld. Kč	%
2013	992,3	72,1	269,3	19,6	114,0	8,3	1375,6	100,0
2020	963,5	70,0	289,0	21,0	124,1	9,0	1376,5	100,0
2025	959,6	70,0	288,8	21,1	122,6	8,9	1371,1	100,0
2030	971,4	71,3	288,8	21,2	102,0	7,5	1362,2	100,0
2035	970,7	72,0	291,9	21,7	85,3	6,3	1348,0	100,0
2040	949,5	71,4	299,4	22,5	81,2	6,1	1330,1	100,0
2045	903,9	69,0	317,2	24,2	88,6	6,8	1309,6	100,0
2050	871,2	67,7	321,1	25,0	94,6	7,4	1287,0	100,0

Poznámka: * ostatní = domácnosti nezaměstnaných, důchodců s EA členy a ostatní domácnosti

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

V roce 2050 bude dle mých odhadů situace následující: počet domácností důchodců vzroste, stejně tak počet členů všech domácností. Celkové výdaje domácností by v roce 2050 měly dosáhnout 1 287 mld. Kč (viz tabulka 2.6).

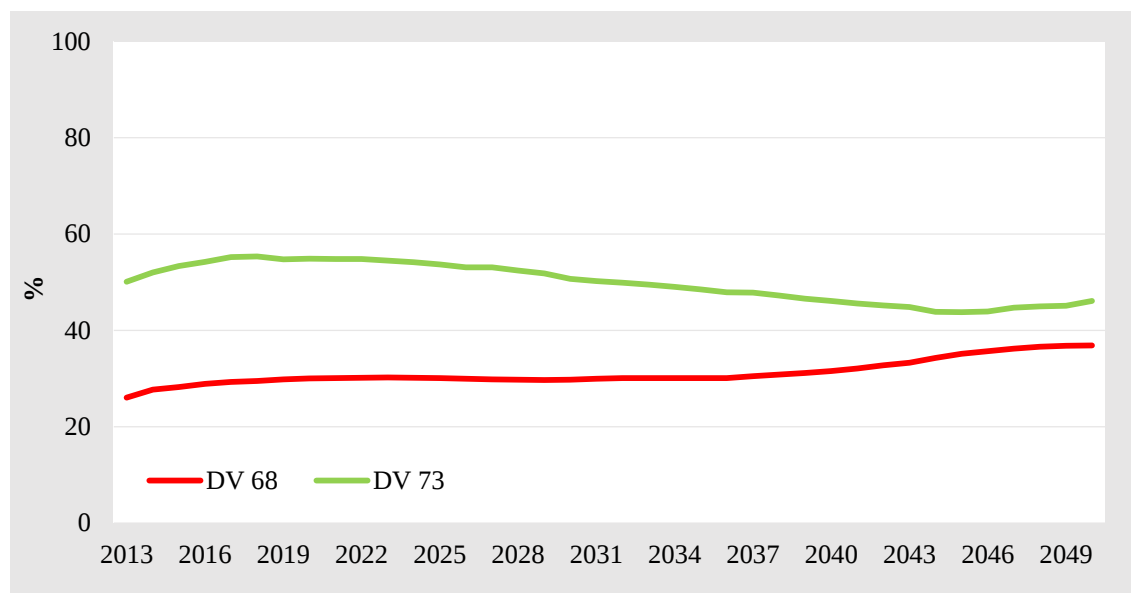
Tabulka 2.6 Budoucí struktura výdajů podle sociálních skupin domácností v roce 2050, stálé ceny roku 2013

Domácnosti	pracujících	důchodců	ostatní	celkem
Počet domácností	2 546 000	1 767 150	389 374	4 702 524
Počet členů domácností	6 469 444	2 331 927	816 179	9 617 550
Průměrné čisté výdaje na osobu (v Kč)	134 670	137 706	115 965	388 340,9
Čisté výdaje domácností celkem (v mld. Kč)	871,2	321,1	94,6	1 287,0

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Vývoj relace výdajů domácností důchodců k výdajům domácností pracujících znázorňuje obrázek 2.7. Zatímco v roce 2013 byl tento poměr 50:100, v roce 2050 lze očekávat 71:100. Poměr výdajů domácností důchodců k výdajům domácností pracujících se do roku 2050 sice zvýší, ale mohl by být mnohem vyšší, a to v případě, že by nerostl věk odchodu do důchodu. Kdyby důchodový věk zůstal neměnný (na dnešní úrovni) a nezvyšoval se na 68 let (v roce 2050) podle současné důchodové reformy, mohl by tento poměr dosáhnout až na 96:100.

Obrázek 2.7 Relace výdajů domácností důchodců k výdajům domácností pracujících (%)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Z výše uvedených výsledků je patrné, že ani postupné zvyšování důchodového věku nezabrání narůstání poměru osob v důchodovém věku k osobám v produktivním věku, stejně tak růstu podílu výdajů domácností důchodců na celkových výdajích domácností.

Vzhledem k tomu, že nepředpokládám zásadní nárůst produktivity, dojde při zachování plánovaného zvyšování věku odchodu do důchodu k poklesu životní úrovně důchodců. Jak jsem již uváděla v kapitole 1.4, pokud bychom chtěli do budoucna udržet stabilní poměr mezi produktivními a poproduktivními osobami, musel by důchodový věk do roku 2050 narůst na 73 let, což je podobný důchodový věk tomu, o kterém se mluví v severní Evropě.

2.4 Sociální aspekty stárnutí

Stárnutí populace je samozřejmě velmi závažný ekonomický problém, bohužel se ale velmi často zapomíná také na sociální a etické aspekty stárnutí. Nejde tedy pouze o finanční výdaje na sociální zabezpečení, ale také o bezpečnost seniorů, o jejich důstojnost, duševní a sociální pohodu. V mé práci chci také této problematice věnovat několik stran, protože se domnívám, že jde o stejně důležitou oblast jako je zajištění dostatečného množství finančních prostředků pro seniory. Domnívám se, že osamocení lidé jsou rizikovější skupinou viktimizace. Na druhou stranu se ale také může stát, že si řada seniorů může vypěstovat zášť a nesnášenlivost k ostatním lidem, což může zvyšovat riziko trestné činnosti i jich samotných. A pokud se senioři budou cítit osamoceni a v nebezpečí, může to zvyšovat i sebevražednost.

Ústav pro stárnutí populace v New Yorku²³ uvádí několik způsobů, jak mohou být staří lidé zneužiti (DFTA, 2016):

- emocionálně,
- finančně,
- fyzicky,
- zanedbáním péče.

Stárnutí bude patrně vyžadovat vyšší potřebu ochrany seniorů. S věkem se mění povaha myšlení, staří lidé jsou důvěřivější, pomalejší, méně pohotoví, často nevyhodnotí rizika situace správně a dostatečně rychle, a proto se doma i na veřejnosti stávají snadno obětí násilníků a podvodníků (DFTA, 2016).

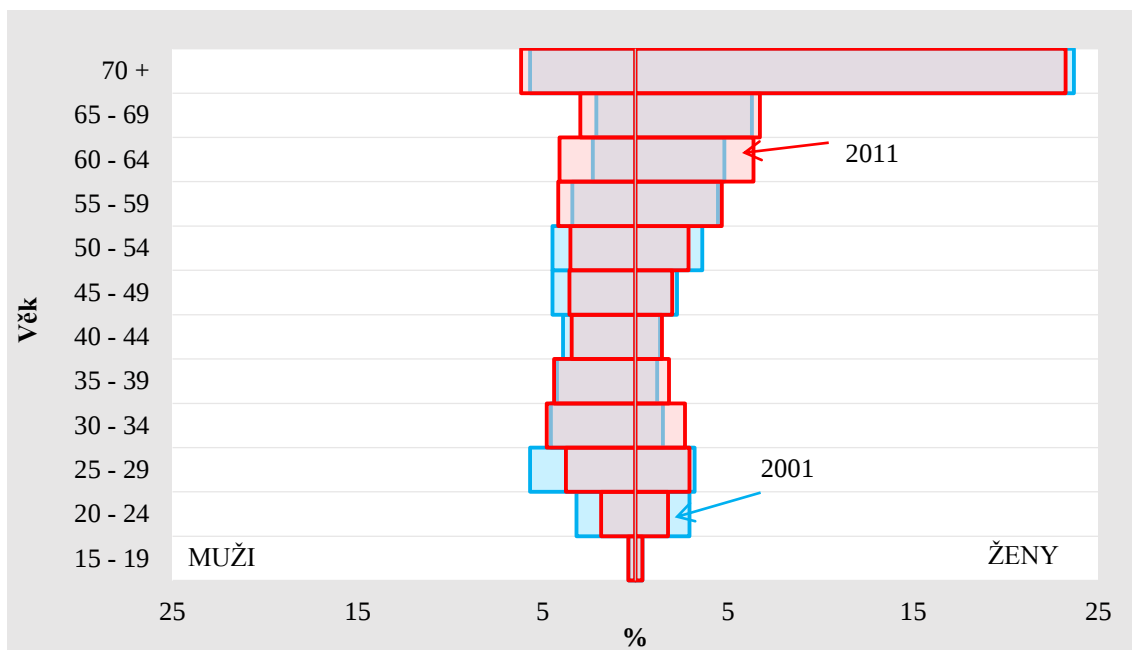
²³ Department for the Aging (DFTA)

Příkladem mohou být akční nabídky domovních a pouličních prodejců, oslovení cizími lidmi na ulici nebo přímo u bytu. Staří lidé se často nechají oklamat uniformou, titulem, důležitě se tvářící vizitkou, slušně vypadajícím zevnějškem a efektně prezentovanými sliby falešných agentů a nepravých obchodních zástupců (Paulasová, 2010). Nechvalným fenoménem poslední doby jsou podomní prodejci, tzv. „šmejdi“, jež využívají důvěřivosti starých osob a nekale na těchto zranitelných a bezbranných lidech profitují. Jejich praktiky jsou stále rafinovanější, a tudíž i boj proti této formě činnosti je stále obtížnější (Lidové noviny, 2014). Do budoucna lze tedy předpokládat vyšší tlak jak na obchodní inspekci, tak na bezpečnostní sbory, v případě, že by tato činnost byla vyhodnocena jako trestná.

Dříve bylo běžné soužití širších rodin a více generací v jedné domácnosti, přestože soužití generací bylo někdy složité, pro staré osoby to bylo ve většině ohledů bezpečnější. Prodlužování lidského života však vede k rozchodům starších párů a k potřebě bytů pro rozvedené seniory stejně jako bytů pro jednotlivce, kteří zůstali sami po úmrtí jednoho z partnerů. Roste podíl domácností seniorů, které se nacházejí v panelových bytových domech na sídlištích – senioři se postupně stávají jejich převládajícími obyvateli (ČSÚ, 2011). A takové domácnosti jsou právě cílem podvodníků či jiných osob páchajících trestnou činností. V budoucnu mohou vznikat různé skupiny, či gangy, které se budou zaměřovat na oblasti s vysokou koncentrací seniorů (Paulasová, 2010). Tato situace vyžaduje jednak zvýšit informovanost a osvětu starých osob, jak se chovat v možné nouzi, a jednak zvýšit zabezpečení rizikových lokalit, posílení hlídek apod.

K bezpečnostním rizikům, spojeným s rostoucím počtem domácností jednotlivců, kromě rizika kriminality patří jistě i riziko chudoby, úrazů, izolovanosti, osamělosti apod. Dle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2011 (SLDB) domácnosti jednotlivců starších 65 let tvoří 39 % domácností jednotlivců, od roku 2001 se tento podíl zvýšil o pouhé 2 p.b., nicméně do budoucna lze očekávat stále vyšší podíl (viz obrázek 2.8).

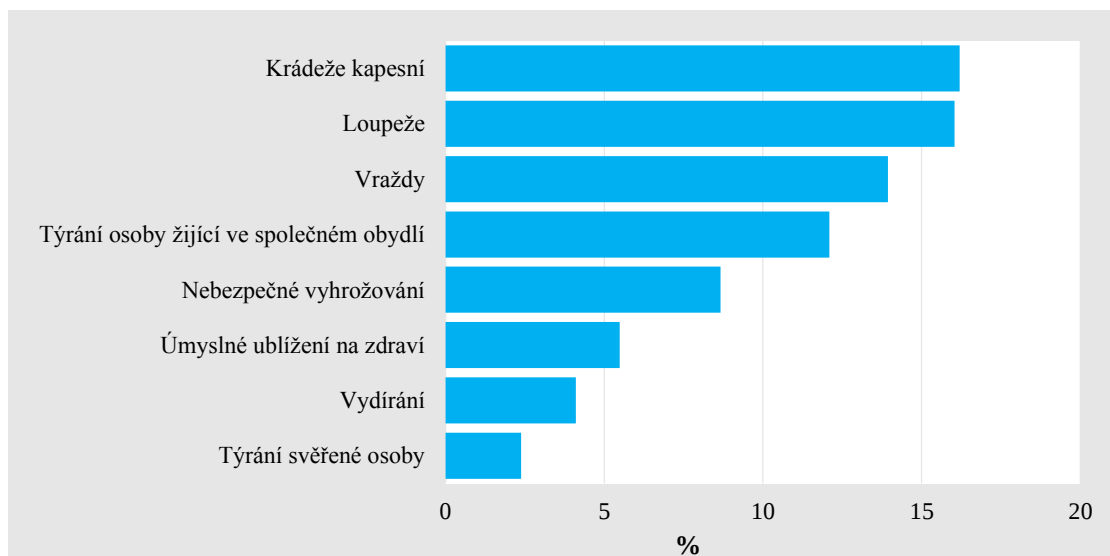
Obrázek 2.8 Věková struktura členů domácností jednotlivců v roce 2011 (%)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Staré osoby obecně patří mezi významnou skupinu obětí trestné činnosti. Výsledky výzkumu Paulasové (2010) ukázaly, že 46 % osob starších 65 let se stalo obětí krádeže či podvodu. V roce 2013 bylo 16 % obětí krádeží a loupeží starší 60 let, a také necelých 14 % takových osob se stalo obětí vražd (viz obrázek 2.9). Do budoucna se samozřejmě počet spáchaných trestných činů na seniorech bude zvyšovat s očekávaným růstem počtu starých osob, podíl 60 letých a starších osob v populaci se dle prognózy (ČSÚ, 2013a) do roku 2050 zvýší na 39 %.

Obrázek 2.9 Podíl 60 letých a starších na celkovém počtu obětí trestné činnosti v ČR podle vybraných druhů kriminality v roce 2013 (%)

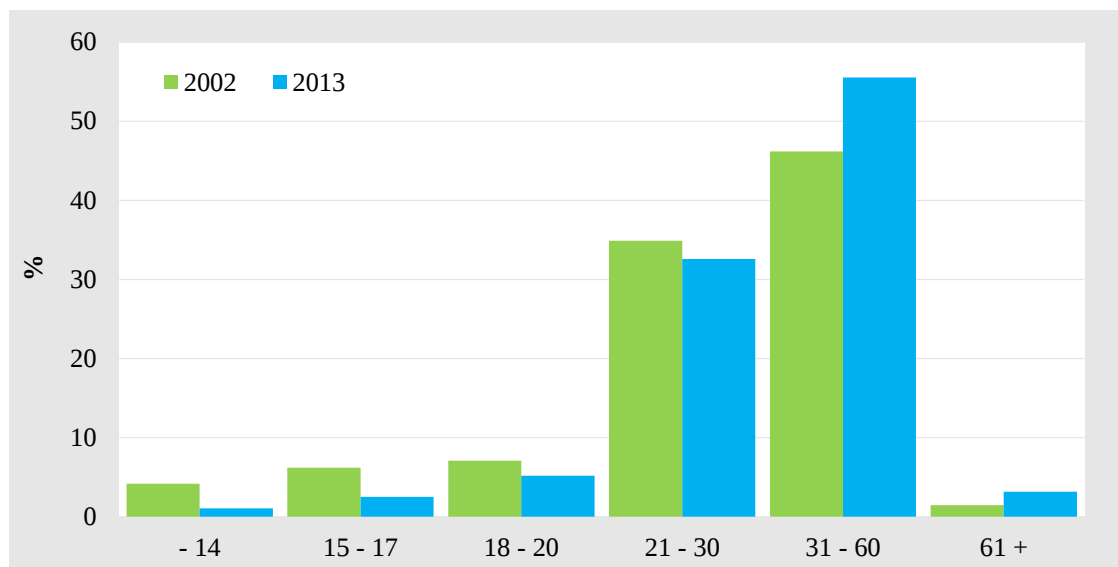

Zdroj: data MVČR, vlastní zpracování

Důležité je v dnešní digitální kultuře zmínit i online nebezpečí. Senioři často chtějí využívat email a mobilní telefony, aby byli dostupní pro své děti a ostatní blízké, ale neumí se v této oblasti příliš pohybovat. Pro zločince je i toto výborný zdroj informací, který pečlivě sledují (Paulasová, 2010).

Trestná činnost páchaná na seniorech bude zcela jistě růst, vyskytují se (a budou se vyskytovat častěji) však i případy, kdy je osoba vyššího věku v pozici zločince. Mezi roky 2002 a 2013 se mírně zvýšil průměrný věk stíhaných a vyšetřovaných osob (viz obrázek 2.10). Podíl 60 letých a starších osob mezi stíhanými a vyšetřovanými je dnes pouze 3 %, je ale možné, že s rostoucím absolutním počtem starých osob se tento podíl může zvyšovat. Tato skutečnost by měla být reflektována např. také v oblasti vybavení a obsluhy věznic, které by měly být uzpůsobeny těmto osobám a jejich potřebám. Příprava na stárnutí pachatelů bude tedy vyžadovat investice do úpravy zařízení věznic, ale hlavně do lidí, v podobě zvyšování kvalifikace příslušníků bezpečnostních sborů, vzdělávacích programů či do úpravy současných metodických pokynů.

Obrázek 2.10 Podíl stíhaných a vyšetřovaných osob na celkovém počtu obyvatel dle věkových skupin (%)

Zdroj: data MVČR, vlastní zpracování

Do problematiky bezpečnosti seniorů lze zařadit také nebezpečí mezigeneračních problémů. Oslabením sociálních vazeb uvnitř rodiny se vytvořila propast, která způsobuje, že mladší generace nepocítují se starými lidmi sounáležitost, zařazují je do podřadnějších kategorií, s kterými nemají nic společného. Toto stanovisko často pocítují i ke svým vlastním předkům (Paulasová, 2010). Jestliže v dnešní době ubývá vícegeneračních bytových domácností, pak děti mají poměrně málo příležitostí dostat se

do kontaktu se seniorskou generací a ztrácí tak možnost učit se od nich. Domnívám se, že z důvodů oslabení sociálních vazeb uvnitř rodiny budou stále nabývat na významu sociální služby. V české společnosti se stáří bere spíše negativně, neúcta ke stáří, k jeho potřebám i omezením se pak projevuje i v násilí na seniorech, a to jak v domácnostech, tak v některých případech i v ústavech sociální péče, domovech pro seniory apod. To si nejspíše také vyžádá lepší práci kontrolních orgánů, policie a justice.

3 SPECIFIKA TRHU PRÁCE S DŮRAZEM NA STÁRNUTÍ

„Práce je činnost, jejímž nositelem je člověk. Z tohoto důvodu ovlivňuje práci řada neekonomických faktorů, což působí na situaci na trhu práce, zejména na vývoj nabídky na tomto trhu.“ (Macáková, 2010, str. 160). Stárnutí populace patří mezi významné zmíněné neekonomické faktory. Bude docházet k tomu, že z důvodu relativního stárnutí nebude mít trh práce v budoucnu dostatečný příliv nových mladých kohort a bude disponovat z větší části stárnoucí pracovní silou, což vzbuzuje obavy z budoucího ekonomického vývoje. Jde zejména o zaměstnanost, konkurenceschopnost a dopad na hospodářský růst a veřejné finance. Stárnutí populace zvyšuje veřejné výdaje, což vyvolává tlak na růst zdanění, které by výdaje pokrylo.

Kapitola představuje současnou a předpokládanou situaci na straně nabídky na trhu práce. Ilustruje také současný potenciál trhu práce především z hlediska věku a vzdělání. Trh práce je neoddělitelnou součástí tržní ekonomiky a vzdělání je jedním z faktorů, které tento trh ovlivňují. Význam úrovně lidského kapitálu neustále výrazně vzrůstá, jak pro člověka samotného, tak pro celou společnost. Osoby s vyšší úrovní vzdělání disponují výhodami, které jim umožňují lepší postavení na trhu práce i ve společnosti (Mazouch, Fischer, 2011).

3.1 Problematika trhu práce v odborné literatuře

Se stárnutím populace je spojena řada aspektů, na které je nutné se zaměřit. Bohužel trh práce je místo, které podléhá politickým vlivům a na tvorbu či rušení pracovních míst má vliv zejména krátkodobá ekonomická situace než dlouhodobé demografické faktory.

Stárnutí populace přináší hrozbu nedostatečného přílivu nových mladých pracovníků na trh práce a zároveň tak zpomalení ekonomického vývoje a pokles produktivity práce (Eurostat, 2014b). Zároveň rostoucí počty starších obyvatel vzbuzují obavy, že ekonomická zátěž ze zvyšujících se objemů starobních důchodů a výdajů na zdravotní zabezpečení bude vůbec zvládnutelná (Rabušic, 1995). Česká republika bude potřebovat více starších pracovníků, aby byl hospodářský růst a důchodový systém

v rovnováze. Denton a kol. (2009) udávají, že vyšší ekonomická aktivita starších osob může mít významný vliv na celkovou velikost produktivní populace a může tak zvýšit výrobní kapacitu hospodářství a příjmy státu. Na druhou stranu, starší lidé také by měli být ochotni pracovat do vyššího věku. Projeví se to nejen ekonomickými výsledky, ale také sociálními. Jak potvrzuje analýza Kyzlinkové, Kotrusové (2011) nebo Vidovičové (2012), starší osoby, které jsou ekonomicky aktivní, vykazují lepší fyzickou a duševní pohodu a jsou v menší sociální izolaci než ekonomicky neaktivní starší lidé. Bez změny postojů na obou stranách bude obtížné nalézt možné řešení. V podmínkách České republiky detailní strategie zabývající se přípravou trhu práce na stárnutí populace chybí. V západních zemích je k dispozici řada studií zabývajících se stárnoucí pracovní silou (např. Doering a kol., 1983 nebo Hassel a Perrewé, 1995), zvláště zaměřující se na věkovou diskriminaci od zaměstnavatelů a na zaměstnatelnost starších osob. Ne všechny lidmi vykonávané profese jsou stejně náročné. Například řidiči autobusů, dělníci, pracovníci v těžebním průmyslu apod. nebudou zřejmě schopni svou práci vykonávat do věku nad 70 let. Dochází u nich k zásadnímu fyzickému opotřebování již několik let před možností odchodu do starobního či předčasného starobního důchodu (Doering a kol., 1983).

Dalším aspektem souvisejícím se stárnutím populace a s opatřeními v podobě zvyšování důchodového věku je zvyšující se nezaměstnanost starších osob a zároveň rostoucí využívání předčasných důchodů. Fenomén předčasných důchodů neexistuje pouze v ČR, ale i v ostatních evropských zemích. Kvůli prodlužující se době studia se počet let strávených v zaměstnání zkracuje a doba strávená ve starobním důchodu se díky rostoucí střední délce života prodlužuje. Lidé často nestráví ani polovinu života v práci (Dahl a kol., 2003). Studie Ruhma (1996) představila zajímavou teorii o předčasných důchodech vdaných žen. Tato teorie říká, že vdané ženy chodí do předčasného starobního důchodu proto, že následují svého manžela, který je často starší a odchází již do řádného starobního důchodu. Se zvyšováním zákonného věku odchodu do důchodu také souvisí hrozba zvyšující se nezaměstnanosti starších osob v předdůchodovém věku. V řadě evropských zemí (např. Finsko či Německo) je starším pracovníkům povoleno vybírat dávky v nezaměstnanosti do určité věkové hranice, po jejímž dosažení mohou odejít do předčasného důchodu. V Německu v roce 1997 proběhla reforma, jejímž cílem bylo snížení doby pobírání dávek v nezaměstnanosti u nezaměstnaných ve vyšších věkových skupinách. Empirická studie Muellera a kol. (2007) prokázala, že tato

reforma byla velmi efektivní, došlo ke snížení nezaměstnanosti a zároveň množství předčasných důchodů. V ČR byla v roce 2013 zpřísněna penalizace za odchod do předčasného starobního důchodu, čímž se snížila atraktivnost odchodu do důchodu před dosažením zákonné věkové hranice (MFČR, 2014).

Předpokladem pro posílení profesní mobility a obecně pro lepší zaměstnatelnost lidí je rozvoj celoživotního učení. Nikdo se není schopen v dnešním globalizovaném světě udržet na pracovním trhu bez neustálého učení se novým věcem. V oblasti celoživotního vzdělávání má Česká republika v otázce zaměstnatelnosti pracovní síly velký dluh vůči jejímu obyvatelstvu, dosud toho bylo uděláno velmi málo, žádná vláda ještě nepředstavila komplexní dlouhodobý koncept celoživotního vzdělávání (MPSV, 2014a), přestože další vzdělávání (v případě zaměstnaných v rámci podnikového vzdělávání, v případě nezaměstnaných prostřednictvím programů poskytovaných úřady práce) vede k podpoře zaměstnatelnosti a tudíž k vyšší míře ekonomické aktivity.

3.2 Struktura ekonomicky aktivních

Základní a nejjednodušší možností, jak rozdělit obyvatelstvo z pohledu ekonomické aktivity, je vymezení dle věku do tzv. ekonomických generací (viz kapitola 1.3). Důležitější než věk je však skutečná ekonomická aktivita. Podle té se obyvatelstvo dělí do tří vzájemně se vylučujících skupin, a to ekonomicky aktivní (zaměstnaní a nezaměstnaní) a ekonomicky neaktivní obyvatelstvo (Jílek, Moravová, 2007). Problémem je především statistické vymezení kategorie ekonomicky neaktivního obyvatelstva, kam patří všichni bez ohledu na věk, kteří z nějakého důvodu, objektivního nebo subjektivního, nejsou produktivní. Ekonomicky neaktivní z objektivních důvodů jsou děti do 15 let, žáci, studenti, starobní důchodci, dlouhodobě nemocní a invalidé. Ze subjektivních důvodů jsou za ekonomicky neaktivní považovány osoby v domácnosti, rentiéři nebo např. osoby, které jsou v produktivním věku, ale pracovat nechtějí (Moravová, 1998).

3.2.1 Ekonomická aktivita dle věku a vzdělání

Ekonomická aktivita se liší především podle věku a pohlaví. Podíl ekonomicky aktivních obyvatel ve věku x a pohlaví p na celkové populaci ve věku x a pohlaví p vyjadřují specifické míry ekonomické aktivity (Moravová, 1998):

$$a_{(x,p,v)} = \frac{A_{(x,p,v)}}{P_{(x,p,v)}}, \quad (3.1)$$

kde

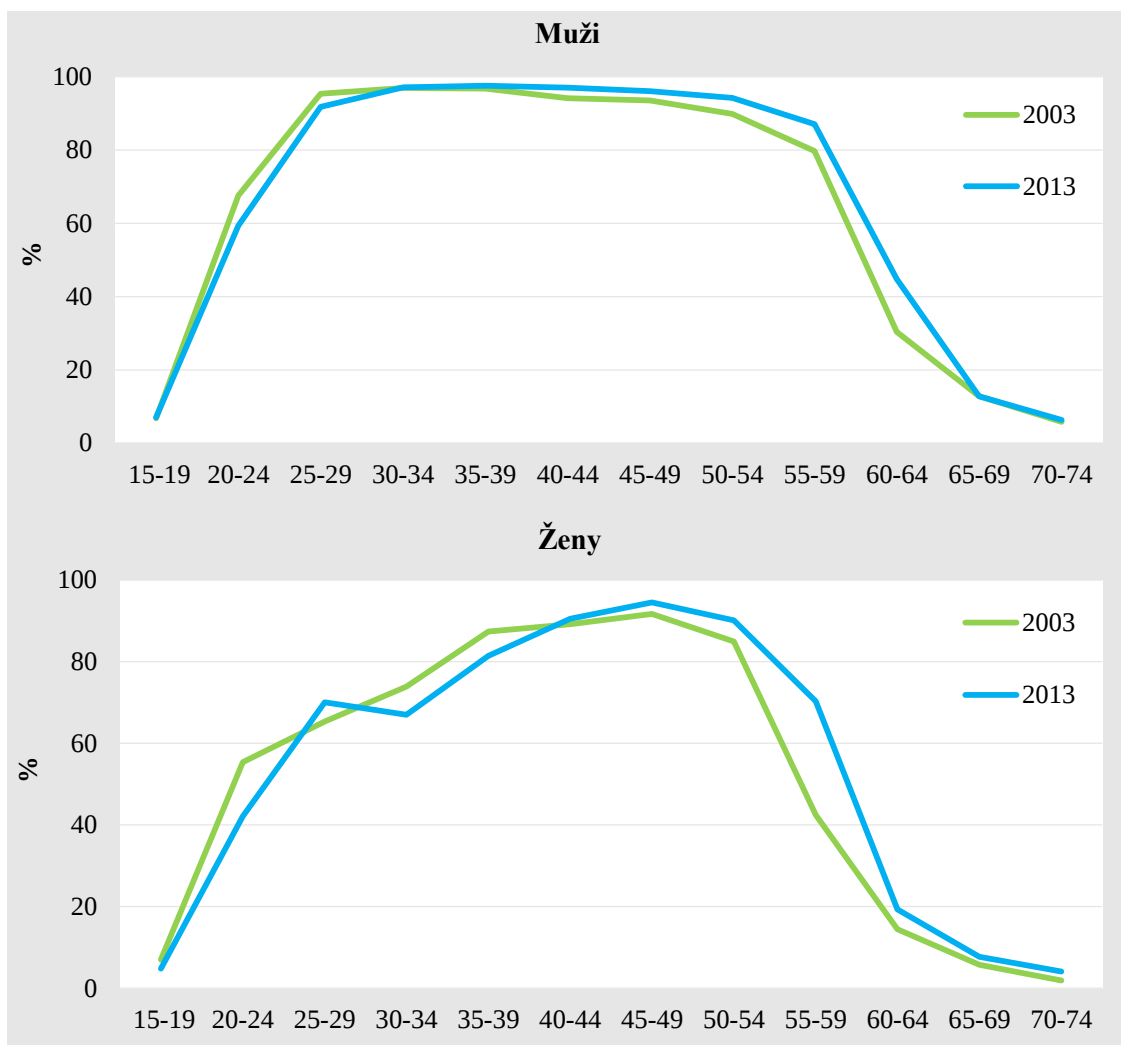
$a_{x,p,v}$ specifická míra ekonomické aktivity osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v ,

$A_{x,p,v}$ počet ekonomicky aktivních osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v ,

$P_{x,p,v}$ celkový počet osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v .

Při sledování specifické míry ekonomické aktivity dle pohlaví a věku v čase je patrný pokles, hlavně v mladších věkových skupinách. Ve věku 15 – 19 let jsou míry ekonomické aktivity u obou pohlaví velmi nízké, málo mladých lidí po ukončení povinné školní docházky nastupuje do zaměstnání. Ve věku od 20 do 24 let byli v roce 2013 ekonomicky aktivní tři muži a dvě ženy z pěti (viz obrázek 3.1).

Obrázek 3.1 Vývoj specifické míry ekonomické aktivity dle pohlaví a věkových skupin (%)

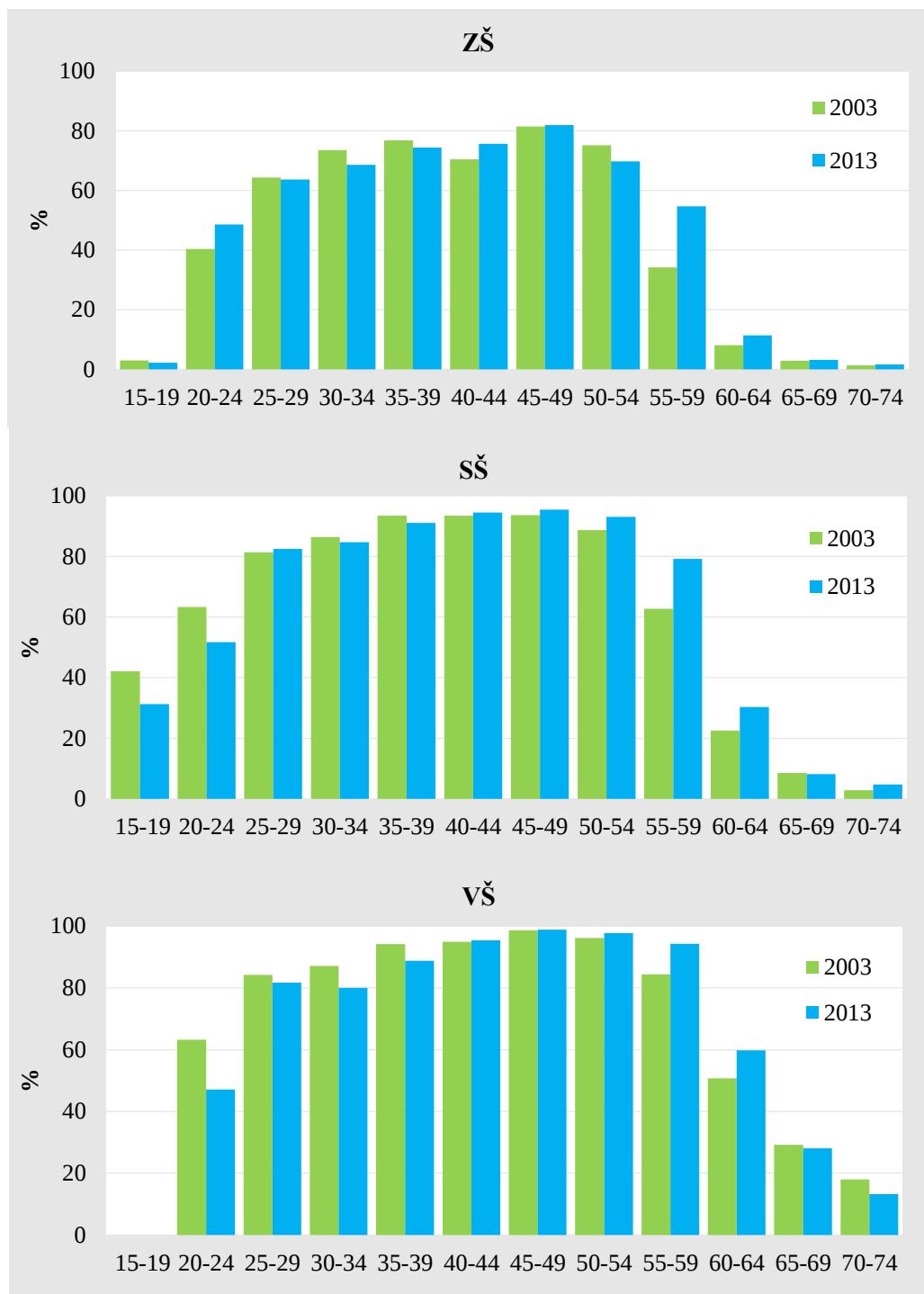
Zdroj: data Eurostat, vlastní zpracování

Míra ekonomické aktivity poklesla v této věkové skupině od roku 2003 o 8,2 p.b. u mužů a o 13,3 p.b. u žen. K mírnému poklesu došlo také u osob ve věku 25 až 34 let. Tento pokles je ale spíše patrný jen u žen a důvodem jsou mateřské povinnosti, stále se odsouvající do vyššího věku. Významnější růst byl zaznamenán u osob starších 55 let, resp. v přechodové věkové skupině mezi pracovním životem a starobním důchodem, kde se projevuje zvyšování zákonného důchodového věku. Největší nárůst v posledních 10 letech zaznamenala skupina mužů ve věku 60 – 64 let o 14,4 p.b. U žen ve věku 55 – 59 let vzrostla míra ekonomické aktivity o 27,9 p.b.

Míry ekonomické aktivity se kromě věku a pohlaví liší také podle nejvyššího dokončeného vzdělání. V téměř celém produktivním věku je patrný velký rozdíl mezi mírami osob se základním a s vyšším vzděláním (viz obrázek 3.2). Těmito údaji se potvrzuje teorie, že čím vyšší má populace vzdělání, tím vyšší má také míru ekonomické aktivity. U méně vzdělaných lidí je ekonomická neaktivita určitou alternativou nezaměstnanosti. Zaměstnavatelé o ně nemají zájem a silně jim konkurují vzdělanější lidé.

Při sledování specifické míry ekonomické aktivity dle věku a vzdělání v čase je patrný pokles zejména v mladších věkových skupinách, což je způsobeno především růstem míry účasti na vzdělávání (Šimková, Petkovová, 2011). Ve věku 25 až 39 let klesla míra ekonomické aktivity u všech vzdělanostních skupin. Tento propad je zapříčiněn nízkou ekonomickou aktivitou žen v tomto věku nejčastěji z důvodu péče o dítě. Po čtyřicítce je v celém sledovaném období viditelná diferenciací měr ekonomické aktivity podle vzdělání, kdy tato míra stoupá se zvyšujícím se nejvyšším dokončeným vzděláním. Došlo však k prohloubení rozdílů mezi mírami osob se základním vzděláním a zbylými vzdělanostními skupinami (Šimková, 2011).

Obrázek 3.2 Specifické míry ekonomické aktivity dle věkových skupin a vzdělání (%)

Poznámka: ZŠ = osoby s nedokončeným či dokončeným základním vzděláním, SŠ = osoby s dokončeným středoškolským vzděláním, VŠ = osoby s vyšším dokončeným vzděláním než středním.

Zdroj: data Eurostat, vlastní zpracování

Velký nárůst ekonomické aktivity je u osob nad 50 let, a to u všech vzdělanostních skupin. Tento vývoj je mimo jiné spjat také s posunem věku odchodu do důchodu. Jedná se především o osoby ve věku 55 až 59 let. Největší nárůst míry ekonomické

aktivity byl mezi roky 2003 a 2013 u osob se základním vzděláním (20,5 p.b.) a nejmenší u vysokoškolsky vzdělaných osob (9,9 p.b.). Jejich míra ekonomické aktivity ve věku 55 až 59 let dosahovala vždy velmi vysokých hodnot a již několik posledních let se pohybuje okolo 90 %. Při srovnání míry ekonomické aktivity s osobami se základním vzděláním se stále jedná téměř o dvojnásobek. Nárůst míry ekonomicky aktivních osob ve věku 60 až 64 let byl mezi lety 2003 a 2013 méně než třetinový ve srovnání s předešlým věkovým intervalem, v případě vysokoškolských osob byl ale téměř stejně vysoký (9,1 p.b.). V roce 2013 tak míra ekonomické aktivity dosáhla u osob ve věku 60 – 64 let s vysokoškolským vzděláním 59,8 %, v případě středoškolského vzdělání 30,3 % a u základního vzdělání pouze 11,4 % (viz obrázek 3.2).

3.2.2 Vliv úrovně vzdělání na ekonomickou aktivitu²⁴

Je zřejmé, že lidé s vyšším vzděláním mají v průběhu svého pracovního života vyšší míry ekonomické aktivity než lidé se vzděláním nižším. Zvláště se tento fakt projevuje ve vyšších věkových skupinách, kde se tyto míry výrazně liší (viz obrázek 3.2). Dle prognózy provedené v rámci projektu RELIK²⁵ je předpokládáno, že do budoucna poroste podíl osob s dokončeným vysokoškolským vzděláním²⁶. Projektovaná struktura populace dle nejvyššího dokončeného vzdělání v roce 2050 je uvedena v příloze.

Domnívám se, že pokud bude při prognóze ekonomicky aktivních osob respektován tento vývoj vzdělanostní struktury, nebude úbytek ekonomicky aktivního obyvatelstva z důvodu stárnutí populace tak významný. O lidech, kteří dosáhnou vzdělání vyššího než středního, můžeme předpokládat, že svou vysokou ekonomickou aktivitou výrazně přispějí k udržení stabilního podílu ekonomicky aktivní populace, potřebné k zachování životní úrovně a k zabránění nadměrné finanční zátěže systému důchodového zabezpečení a systému zdravotní péče (Šimková, 2011).

Dle projekce RELIK (Langhamrová a kol., 2009) by do roku 2050 měl klesat počet mužů se základním nebo nedokončeným základním vzděláním (ze současných 10,2 %

²⁴ Tato problematika byla sledována v rámci projektu Interní grantové agentury VŠE v Praze „Analýza a predikce struktury ekonomicky aktivního obyvatelstva“ (IG40201) řešitelským týmem, jehož jsem byla součástí. Zde uvádím výsledky své práce, které byly také již částečně publikovány v mé diplomové práci.

²⁵ Více viz Langhamrová a kol. (2009).

²⁶ Osob starších 25 let

v roce 2013 na 6,9 % v roce 2050). Dále by se měl snížit počet mužů se středním vzděláním (ze 72,5 % na 61,5 %). Největší nárůst se naopak očekává v kategorii osob s vysokoškolským vzděláním. Prognóza předpokládá, že se tato skupina mužů téměř zdvojnásobí, ze současných 17,3 % na 31,6 %. Na stejném principu bude probíhat vývoj vzdělanostní struktury u žen. V roce 2013 bylo složení žen dle úrovně vzdělanostní následující: 19,7 % žen mělo vzdělání základní nebo nedokončené základní, střední vzdělání mělo 65,6 % žen a 14,7 % vzdělání vysokoškolské. V následujících 40 letech by podíl žen se základním či nedokončeným základním vzděláním měl výrazně klesat, a to na 7,4 % v roce 2050, podíl žen se středním vzděláním se sníží na 58,6 % a opět ve skupině žen s vysokoškolským vzděláním se očekává zdvojnásobení (z 14,7 % na 34,0 %).

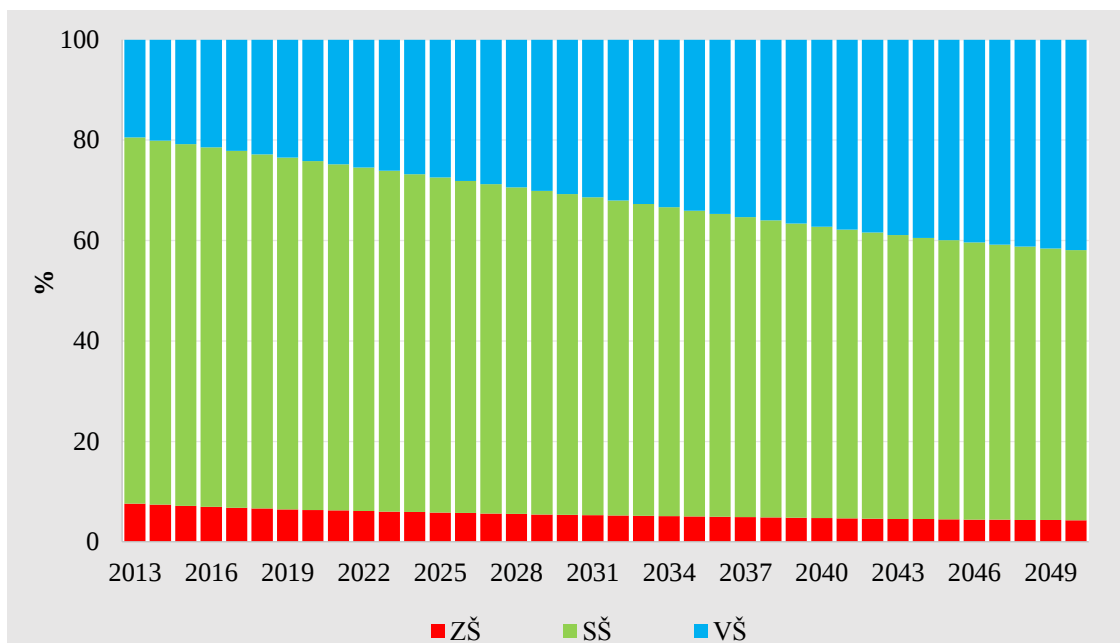
Vzhledem k výše uvedeným faktům, tj. že osoby s dosaženým vyšším vzděláním mají vyšší míru ekonomické aktivity, a že zde má do budoucna přibývat vysokoškoláků, se domnívám, že úbytek práceschopného obyvatelstva nebude tak závažný, jak se očekává.

Míry ekonomické aktivity podle dosaženého vzdělání, podle věku a pohlaví z roku 2013, které jsem použila pro odhad počtu ekonomicky aktivních, jsou uvedeny v příloze. Vzhledem ke zvyšování důchodového věku lze očekávat, že se míry ekonomické aktivity ve vyšším věku, zejména v přechodových věkových skupinách mezi pracovním životem a starobním důchodem, zvýší. Dnes jsou míry ekonomické aktivity ve vyšším věku velmi nízké.

Aby bylo možné provést odhad velikosti ekonomicky aktivní populace do budoucna, předpokládám, že míry ekonomické aktivity ve vyšším věku (u osob starších 55 let) se do roku 2050 posunou o jednu věkovou skupinu výše, přičemž meziroční změna bude konstantní. To znamená, že jestliže dnes je ekonomicky aktivních 87,1 % mužů ve věku 55 – 59 let a 44,8 % mužů ve věku 60 – 64 let, v roce 2050 bude ekonomických aktivních 87,1 % osob ve věku 60 – 64 a 44,8 % osob starších 65 let. Celkový přehled výsledných vypočtených měr pro rok 2050 je uveden v příloze.

Počet ekonomicky aktivních osob (starších 25 let) se zvýší z 5,1 mil. osob na hodnotu 5,3 mil. v roce 2050, což je 54,2 % z celkového počtu obyvatel, přičemž 4,3 % osob bude mít v roce 2050 základní či nedokončené vzdělání, 53,8 % střední vzdělání a zbylých 41,9 % vysokoškolské vzdělání (viz obrázek 3.3).

Obrázek 3.3 Prognóza struktury ekonomicky aktivních osob dle vzdělanostních skupin (%)

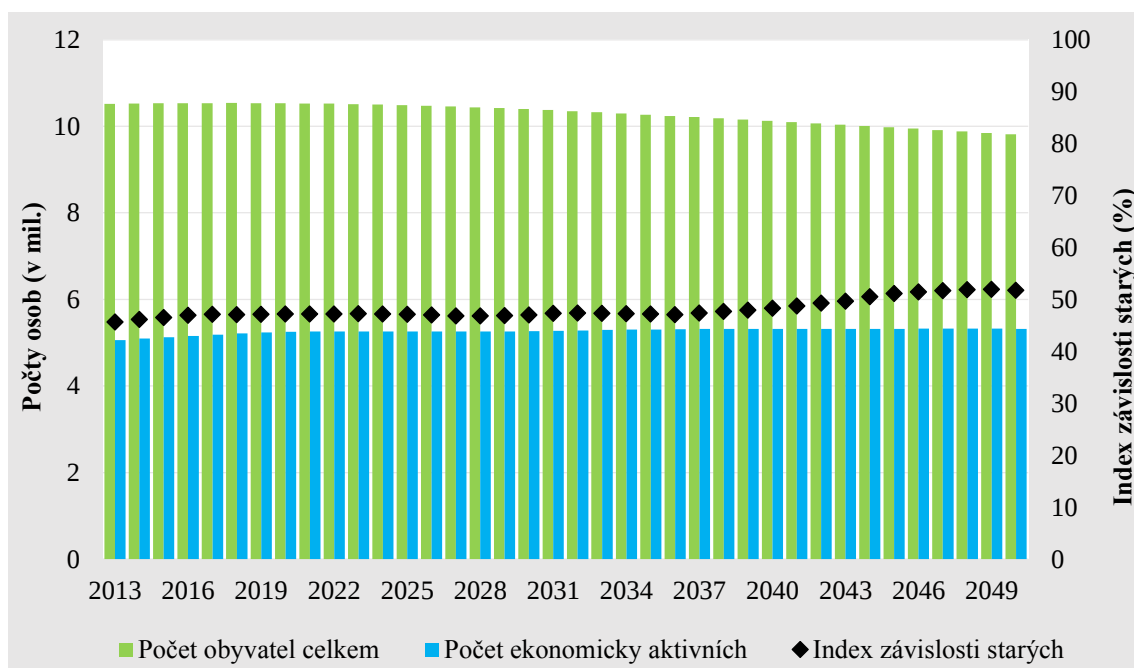

Poznámka: ZŠ = osoby s nedokončeným či dokončeným základním vzděláním, SŠ = osoby s dokončeným středoškolským vzděláním, VŠ = osoby s vyšším dokončeným vzděláním než středním.

Zdroj: data Eurostat, Langhamrová a kol. (2009), vlastní výpočty

V kombinaci s celkovým počtem obyvatel České republiky vychází, že podíl ekonomicky aktivních starších 25 let zůstane zhruba na stejné úrovni jako dnes, dokonce se nepatrně zvýší, z dnešní hodnoty 48,1 % na hodnotu 54,2 % v roce 2050. Index závislosti starých tak ze současné hodnoty 45,6 vzroste na 51,7 (viz obrázek 3.4).

Obrázek 3.4 Prognóza počtu obyvatel, ekonomicky aktivních a index závislosti starých

Zdroj: data Eurostat, Langhamrová a kol. (2009), vlastní výpočty

Na základě výše zmíněných odhadů se domnívám, že ve společnosti obávaný zvyšující se nepoměr mezi ekonomicky aktivními a ekonomicky neaktivními nebude tak dramatický, pokud se vzdělanostní úroveň bude zvyšovat. Na úrovni vzdělanosti populace závisí větší či menší měrou řada socio-ekonomických ukazatelů, např. produktivita práce, nezaměstnanost, ale i střední délka života. Také lze počítat s vyššími odvody na sociální a důchodové pojištění a daňovými odvody, protože lidé s vyšší úrovní vzdělání mají v průměru vyšší příjmy.

3.2.3 Ekonomická aktivita starších osob

V současné době je ekonomická aktivita starších osob (nad 55 let) relativně nízká a ve vyšším (tj. předdůchodovém) věku prudce klesá (ČSÚ, 2014c). Za posledních 10 let se sice mírně zvýšila, přičemž nejvyšší pozitivní změna se udála v kategorii osob s vysokoškolským vzděláním, nicméně vzhledem ke zvyšování důchodového věku se zvýšení ekonomické aktivity zdá být nedostatečné. Kromě toho existují podstatné rozdíly mezi muži a ženami. Podle zákona odcházejí ženy do starobního důchodu dříve a podle počtu vychovaných dětí.

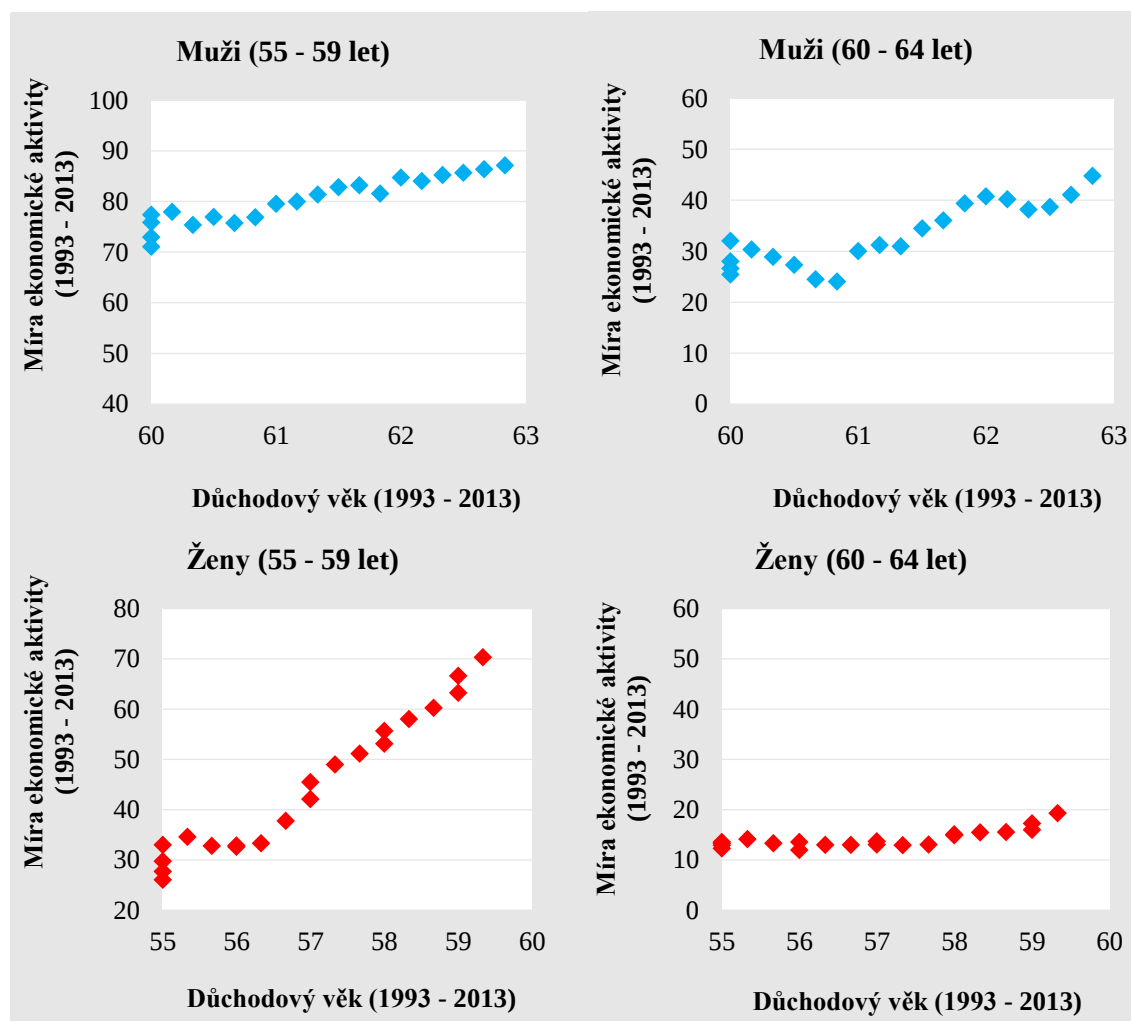
V zemích EU je ekonomická aktivita starších osob velice rozdílná. V celé EU 28 byla v roce 2013 specifická míra ekonomické aktivity ve věku 55 – 59 let v průměru 78,4 % u mužů a 62,7 % u žen. Ve věku 60 – 64 let 45,4 % u mužů a 29,4 % u žen. ČR je z hlediska ekonomické aktivity starších osob mírně nadprůměrná, co se týče aktivity osob ve věku 55 – 59 let, a naopak mírně podprůměrná u osob ve věku 60 – 64 let (ČSÚ, 2014c). Velmi vysokou specifickou míru ekonomické aktivity osob ve věku 55 – 59 let mají muži a ženy ve Švýcarsku a na Islandu (přes 90 % muži, téměř 80 % ženy), naopak nejnižší Slovinsko (62,2 % u mužů a 40,8 % u žen). Specifická míra ekonomické aktivity mužů ve věku 60 – 64 let je nejvyšší ve Švédsku (73,7 %) a u žen na Islandu (76,4 %), naopak nejnižší ekonomickou aktivitu mají muži v Maďarsku (22,6 %) a ženy ve Slovinsku (10,5 %) (Eurostat, 2016).

V souvislosti s parametrickou změnou důchodové reformy v podobě administrativního zvyšování věkové hranice pro odchod do důchodu se zvyšuje ekonomická aktivita starších osob. V případě mužů se důchodový věk zvyšoval od roku 1997, od věku 60 let v tomto roce do věku 62 v roce 2013, a tak by měl mít vliv na obě věkové skupiny, jak na 55 – 59 let, tak na 60 – 64 let. U žen se důchodový věk zvyšoval v závislosti na počtu vychovaných dětí. U žen se dvěma dětmi se zvyšoval z hodnoty 55 let v roce

1997 na 59 v roce 2013, což znamená, že míra ekonomické aktivity ve věkové skupině 60 – 64 let by neměla být tolik ovlivněná růstem důchodového věku.

Obrázek 3.5 ukazuje dosavadní vývoj věku odchodu a ekonomické aktivity žen a mužů ve věku 55 – 59 a 60 – 64 let. Ekonomická aktivita starších osob samozřejmě reaguje jak na vlivy administrativní v podobě zvyšování zákonného důchodového věku, tak i na ostatní demografické a sociální vlivy. Ne všichni lidé jsou ochotni pracovat déle po zvýšení hranice odchodu do důchodu. Např. lidé vykonávající některé náročné profese nebudou mít motivaci či zdravotní způsobilost k delšímu setrvání v pracovním procesu a raději využijí možnosti odejít do předčasného důchodu. Naopak někteří lidé (zejména vzdělanější) dobrovolně setrvávají v pracovním procesu i po dosažení zákonného věku pro odchod do důchodu.

Obrázek 3.5 Závislost míry ekonomické aktivity na zvyšování důchodového věku

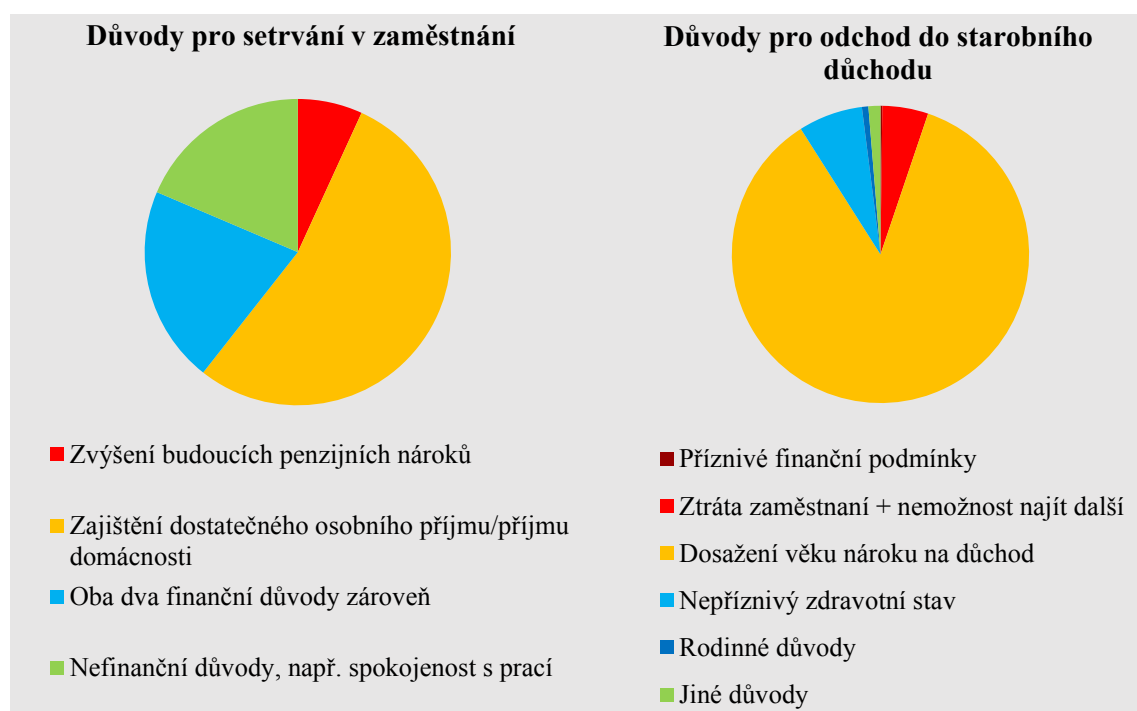
Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Možnost odchodu do předčasného důchodu je jedním z faktorů, které souvisejí se zvyšováním důchodového věku. Přestože je výše starobního důchodu v případě

předčasného odchodu do důchodu nižší než klasický starobní důchod, popularita předčasného odchodu do důchodu roste (MF, 2014).

V České republice lze identifikovat dvě hlavní tendence. Někteří lidé vyššího věku jsou stále ochotni pracovat navzdory dosažení důchodového věku. Podíl této skupiny roste, je to ovšem často případ vysokoškolsky vzdělaných lidí a těch, kteří jsou spokojeni s výší svého příjmu. Naopak pro druhou skupinu je starobní důchod atraktivní, je s jeho výší spokojena a není ochotna pracovat déle ani o den navíc po dosažení hranice důchodového věku (obrázek 3.6).

Obrázek 3.6 Důvody setrvání v zaměstnání či pro odchod do důchodu po dosažení důchodového věku v roce 2012 (%)

Zdroj: data Eurostat, vlastní zpracování

Po novele zákona č. 306/2008 Sb. o důchodovém pojištění v roce 2010 mohou lidé pracovat i po dosažení důchodového věku a zároveň být ve starobním důchodu. Mohou současně vydělávat peníze a pobírat starobní důchod, přičemž jsou chráněni stejným způsobem jako ostatní zaměstnanci.

Dalším důvodem nízké ekonomické aktivity starších mohou být předsudky zaměstnavatelů a jejich menší ochota investovat do vzdělání a dovedností starších osob a dále také přetrvávající nedostatečná nabídka částečných pracovních úvazků. Zaměstnavatelé o ně nemají zájem, stejně tak jako většina zaměstnanců. Přičemž zaměstnávání na částečný úvazek je v současné době stabilní součástí moderní

důchodové politiky a politiky zaměstnanosti zaměřené na osoby vyššího věku ve vyspělých evropských zemích (Eurostat, 2014b). Situace v ČR je z hlediska využívání částečných úvazků lidmi ve vyšším věku výrazně odlišná od situace v členských státech EU, zhruba 5 % zaměstnaných osob v předdůchodovém věku pracuje na zkrácený úvazek (Kyzlinková, Kotrusová, 2011).

Míra zaměstnanosti osob ve věku mezi věkem 55 – 64 let v České republice dosáhla 51,6 % v roce 2013 (ČSÚ, 2014c). Cílem politiky zaměstnanosti v ČR a EU ("Evropa 2020") je zvýšení míry zaměstnanosti ve věkové skupině 55 – 64 let na 55 % (MPSV, 2014a). Dosažení stanovené míry zaměstnanosti však vyžaduje řešení v oblasti politiky zaměstnanosti (např. podpora nových pracovních míst).

3.3 Riziko poklesu produktivity a nezaměstnanosti starších osob

Na úrovni národního hospodářství je produktivita práce jednou z důležitých součástí ekonomických a statistických analýz země. Je definována jako objem vyprodukovaných hodnot připadajících na jednotku spotřebované práce za určité období. Objemem vyprodukovaných hodnot je na národohospodářské úrovni nejčastěji hrubý domácí produkt a vstupem práce může být zaměstnanost vyjádřená fyzickým počtem osob, přepočtenými úvazky na plnou pracovní dobu nebo odpracovanými hodinami (Vltavská, 2012). Standardem ESA 95 jsou pro odhady produktivity doporučovány počty odpracovaných hodin (Fischer a Sixta, 2009). Produktivita práce se zvyšuje v důsledku dokonalejších technologií, vyšší pracovní zručností a prohlubováním kapitálu (Jílek, Moravová, 2007). Stárnutí populace patří naopak mezi negativní faktory, což dokazují i studie Tang a MacLeod (2006) nebo Guest a Swift (2008).

V souvislosti s rostoucím podílem starších osob a situací na trhu práce se očekává pokles produktivity práce, což ukazuje následující tabulka 3.1. Eurostat očekává podíl osob starších 65 let v roce 2050 ve výši 30,6 %, tempo růstu produktivity práce má klesnout na 1,7 % ročně a tempo růstu HDP na 1,6 % (Eurostat, 2014b).

Tabulka 3.1 Předpoklady projekce Eurostatu (EUROPOP 2013) pro ČR

	2013 – 2020	2021 – 2030	2031 – 2040	2041 – 2050
Růst HDP	1,3	1,8	1,7	16
Růst produktivity práce	1,3	1,9	1,8	1,7
Podíl starších osob 65 let	17,4	22,4	25,8	30,6

Zdroj: data Eurostat (2014b), vlastní výpočty

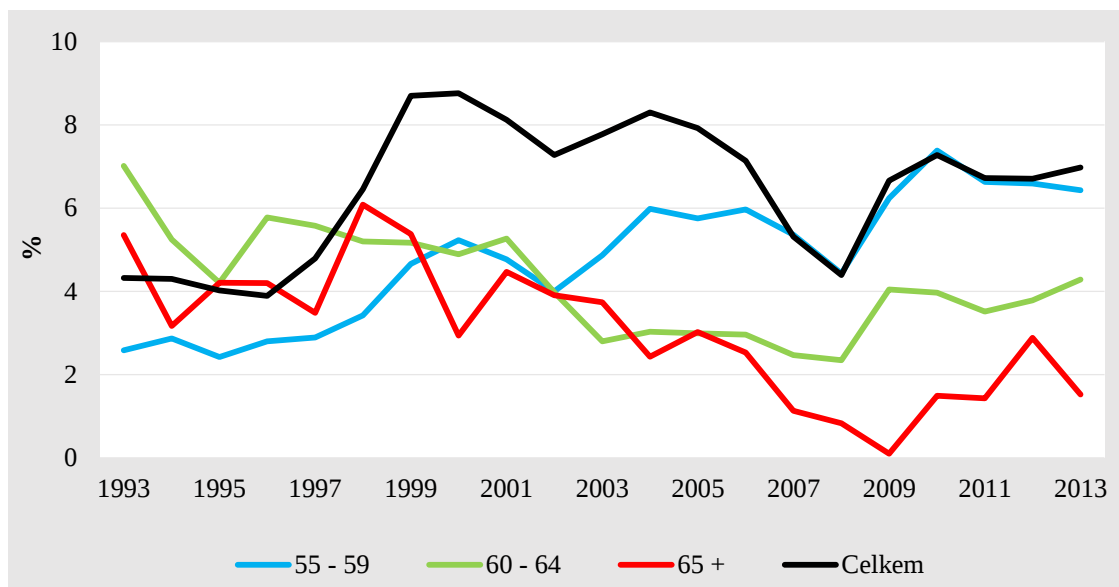
Růst produktivity práce je nezbytný pro udržení ekonomického růstu a životní úrovně. I když je velikost vlivu na produktivitu práce obtížné vyčíslit, je pravděpodobné, že nepřímé dopady budou částečně kompenzovat přímé dopady. Stárnutí populace má pravděpodobně vliv také na růst produktivity prostřednictvím vlivu na kapitálovou intenzitu a na tvorbu lidského kapitálu. To může způsobit, že celkový negativní dopad stárnutí pracovní síly na růst produktivity může být ve výsledku menší (Tang, MacLeod, 2006).

Zaměstnávání starších osob přináší peníze do státního rozpočtu prostřednictvím příspěvků na sociální zabezpečení. Zaměstnanci platí nejen sociální příspěvky, ale také daně z příjmu, daně z přidané hodnoty, atd. Utrácí vydělané peníze za zboží a služby a roztáčí tak kola ekonomiky, což vede ke zvýšení produkce umožňující vytváření nových pracovních míst²⁷. Na druhé straně, efekt zvyšování důchodového věku může být omezen vyšší úrovní nezaměstnanosti starších osob. Vysoká míra nezaměstnanosti lidí v přechodové věkové skupině mezi pracovním životem a starobním důchodem může způsobit vyšší výdaje státního rozpočtu na podporu v nezaměstnanosti.

Příčinou nezaměstnanosti osob vyššího věku je především ztráta zaměstnání v období, kdy ještě nesplňují podmínky pro přiznání starobního důchodu, ale zaměstnavatelé o ně již nemá zájem. Specifická míra nezaměstnanosti osob ve věku 55 – 59 let dosáhla v roce 2013 úrovně 6,4 %, ve věku 60 – 64 let 4,3 % a 1,5 % u 65letých a starších (ČSÚ, 2014c). Při pohledu na obrázek 3.7 se může zdát, že specifické míry nezaměstnanosti starších osob jsou v celé časové řadě nižší, než je celková míra nezaměstnanosti. Ovšem kvůli nízké míře ekonomické aktivity nejsou tyto míry nezaměstnanosti zcela vypovídající, neboť v těchto věkových skupinách pracují především lidé s vyšší úrovní vzdělání.

²⁷ Tento proces je známý jako multiplikátor zaměstnanosti (Gim, 2010).

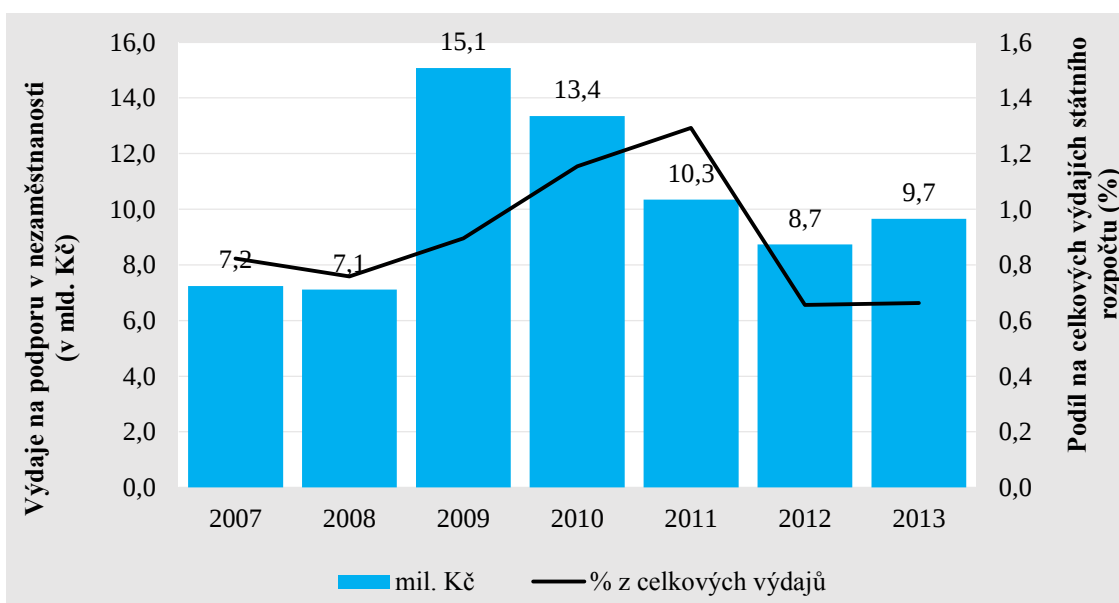
Obrázek 3.7 Vývoj specifických měr nezaměstnanosti starších osob (%)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Obrázek 3.8 zobrazuje dosavadní vývoj celkových výdajů státního rozpočtu na podporu v nezaměstnanosti, které v roce 2013 dosáhly 9,7 mld. Kč (MFČR, 2015). Tyto výdaje sice netvoří ani 1 % celkových výdajů státního rozpočtu, ale do budoucna by je mohla zvyšovat právě nezaměstnanost starších osob, pokud na to nebude stát dobře připravený.

Obrázek 3.8 Výdaje státního rozpočtu na podporu v nezaměstnanosti (mld. Kč, %)

Zdroj: MFČR (2015), vlastní výpočty

Vyšší úroveň nezaměstnanosti, ke které může přispět zvyšování důchodového věku, může mít dopady jednak na zvýšení finančních výdajů státu na dávky v nezaměstnanosti, ale také na sníženou výkonnost ekonomiky, zpomalení tempa růstu HDP, či na disbalanci v systému zdravotní a důchodové péče: nezaměstnaní neodvádějí

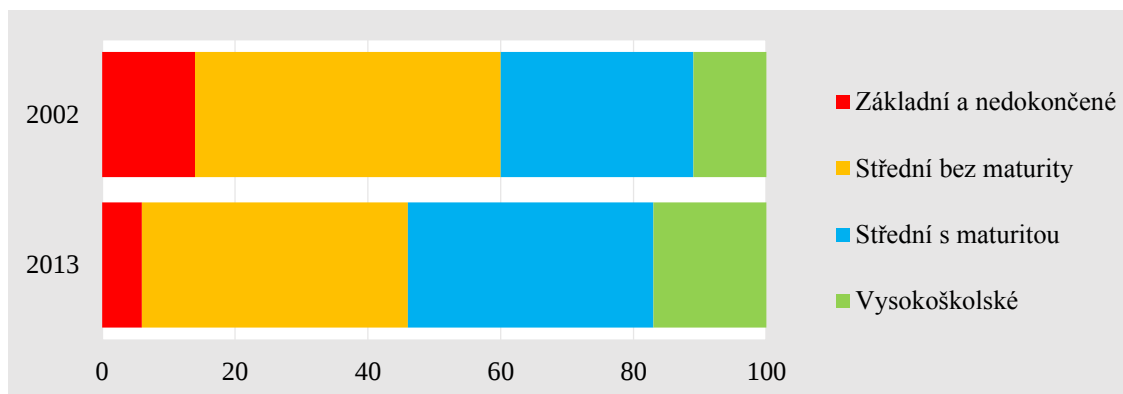
zdravotní a sociální pojištění, ani jejich původní zaměstnavatel, naopak stát je v této situaci plátcem zdravotního a sociálního pojištění. Ve spojení s ekonomickou sférou má tedy nezaměstnanost vliv na životní úroveň obyvatelstva, na sociální oblast a politickou stabilitu. V individuální rovině pak může způsobit pocit sociální izolace, ztrátu sebedůvěry, nedůvěru ve společnost, zklamání, rozvrat rodinných vztahů, odklon od pracovních návyků (Buchtová, 2002, Miskolczi, Langhamrová, 2011).

3.4 Stárnutí pracovní síly

Jedním z projevů demografického stárnutí je ubývající produktivní populace. Populace ČR se přirozeně neobnovuje, klesá tudíž podíl mladých lidí v populaci, některá odvětví mohou být v budoucnu ohrožena nedostatkem pracovních sil. Dle Rabušice (1995) starší pracovní síla vykazuje nižší produktivitu a potenciál pro hospodářskou inovaci a profesní mobilitu. Může se tak stát, že stárnutí pracovní síly bude mít vliv na výkonnost ekonomiky v následujících letech. Nejen že stárnou pracovní síly mnoha odvětví, ale některá se stávají méně atraktivní, třeba z finančních důvodů (VŠE, 2015).

Jedním z faktorů udržitelnosti stabilní velikosti pracovní síly a zároveň významným faktorem ekonomického růstu je rostoucí vzdělanost populace. Osoba s vyšším dosaženým vzděláním může dosahovat vyšší produktivity práce, vyšší zaměstnanosti, většího počtu odpracovaných dnů či hodin a působit tak na ekonomický růst měřený hrubou přidanou hodnotou, resp. hrubým domácím produktem (Langhamrová a kol., 2009). Budoucí vývoj vzdělanostní struktury uvádím v příloze. Z prognózy vzdělanostní struktury RELIK (Langhamrová a kol., 2009) vyplývá, že by měl pokračovat trend zvyšující se vzdělanosti populace, neboli mělo by přibývat osob s vysokoškolským vzděláním. Naopak ale bude klesat počet osob se základním a středním vzděláním (viz kapitola 3.2.2). Trend zvyšující se vzdělanosti populace lze pozorovat již v současnosti, což dokumentuje struktura zaměstnanců dle vzdělání na obrázku 3.9.

Obrázek 3.9 Struktura zaměstnanců v ČR dle vzdělání (%)

Zdroj: data ISPV, vlastní zpracování

Ze statistik ISPV (2013) vyplývá, že v současné době je vzdělanostní struktura zaměstnanců v ČR následující, 6,2 % osob má základní vzdělání včetně neukončeného, 40,9 % střední vzdělání bez maturity, 36,1 % střední s maturitou a 16,9 % osob má vzdělání vyšší.

Prognóza budoucího vývoje vzdělanostní struktury populace ČR vycházející ze současné situace předpokládá, že signifikantně poroste podíl osob s dokončeným vysokoškolským vzděláním, v roce 2050 by to mělo být téměř 33 %. Senioři tedy budou stále vzdělanější a budou mít větší aspirace na období života v postproduktivním věku, tj. budou mít vyšší nároky na životní úroveň, rozsah služeb apod. (Rychtaříková, 2002).

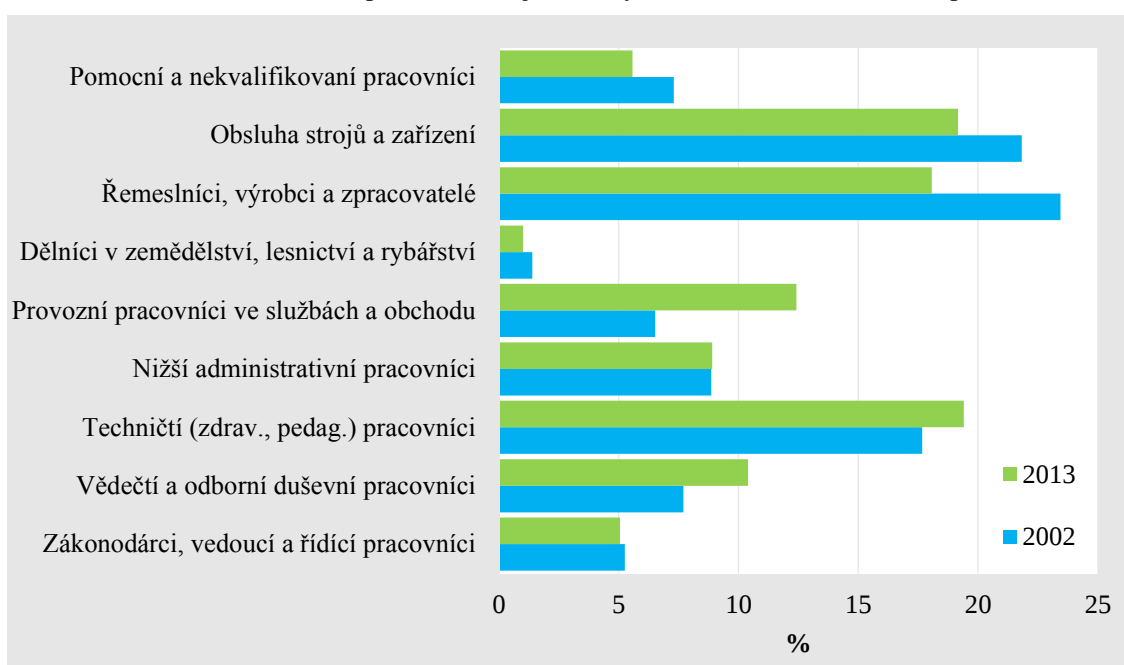
Zvyšujícím se podílem vysokoškolsky vzdělaných osob může být ohrožen především primární a sekundární sektor národního hospodářství²⁸, který zaměstnává převážně pracovníky s nižší kvalifikací. Zastoupení zaměstnanců jednotlivých sektorů se mezi roky 1993 a 2013 změnilo jen mírně, nicméně je patrný zvyšující se počet zaměstnanců terciárního (a kvartérního) sektoru na úkor primárního. Zatímco v roce 1993 terciární sektor zaměstnával 54 % všech zaměstnanců, v roce 2013 již 60 %. Naopak, v primárním sektoru bylo zaměstnáno 7,5 % zaměstnanců, nyní necelá 4 % (ISPV, 2013). V rámci probíhající důchodové reformy je průběžně navyšován věk odchodu do důchodu. Otázkou je ale to, zda jsou starší osoby uplatnitelné v primárním a sekundárním sektoru, kde je častěji potřeba fyzické výkonnosti, což starší osoby nemusí zvládnout v takové míře jako osoby mladé. Lidé s vyšším vzděláním mají sice

²⁸ Primární sektor zahrnuje činnosti jako zemědělství, hornictví a příbuzné obory, sekundární sektor zahrnuje zpracovatelský průmysl (např. potravinářství, strojírenství), terciární sektor zahrnuje služby a související ekonomické činnosti a kvartérní sektor zahrnuje činnosti ve vědě, výzkumu, školství.

míru ekonomické aktivity vyšší i v pokročilém věku (viz kapitola 3.2.1), nicméně tyto lidé naleznou uplatnění spíše v terciárním sektoru. Primární (a částečně i sekundární) sektor tak může být nepřímo omezen horší kvalitou pracovní síly (VŠE, 2015).

Ze statistik ISPV dále vyplývá, že se zvyšuje podíl vědeckých a odborných duševních, technických pracovníků a provozních pracovníků ve službách a obchodu. Naopak významně ubývá řemeslníků, pomocných nekvalifikovaných pracovníků a obsluhovačů strojů a zařízení (viz obrázek 3.10). O klasické rukodělné profese dnes mladí lidé nejeví zájem, tyto řemeslníky v důchodovém věku nestačí mladá generace nahradit. V roce 2050, kdy každá třetí osoba bude mít vysokoškolské vzdělání, by tak kvalitních zedníků či truhlářů mohl být na trhu ještě výraznější nedostatek, než je tomu dnes (VŠE, 2015).

Obrázek 3.10 Rozložení pracovníků v jednotlivých sektorech národního hospodářství

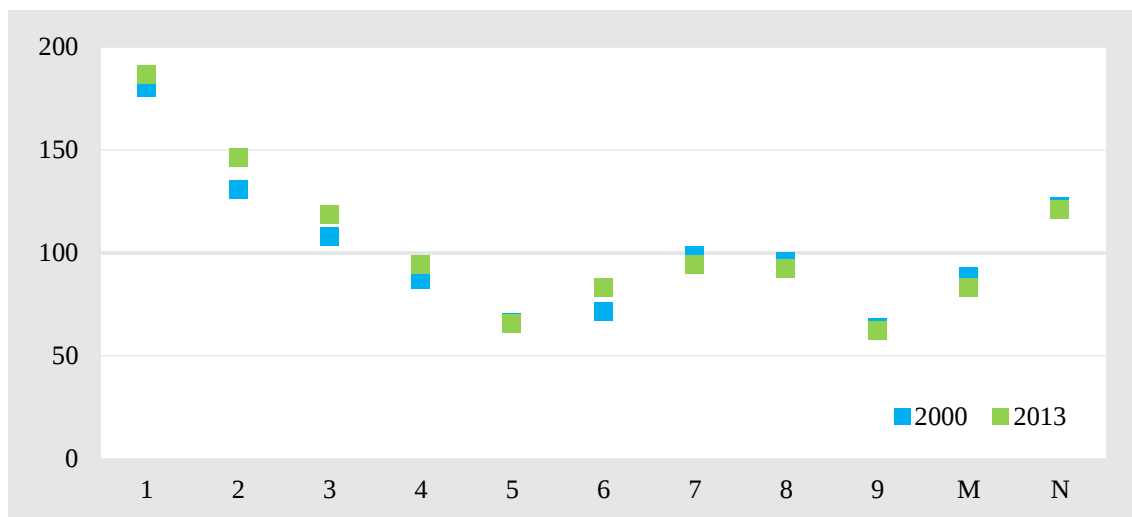

Zdroj: data ISPV, vlastní zpracování

Úbytek zaměstnanců některých odvětví či nedostatek odborníků v určité oblasti vlivem stárnutí populace může negativně ovlivňovat výkonnost ekonomiky ČR. Jednou z možností, jak zatraktivnit některé profese, je lepší finanční ohodnocení.

Při pohledu na strukturu mediánu měsíčních mezd hlavních tříd zaměstnání v letech 2000 a 2013 (viz obrázek 3.11) je vidět, že se mzdy zvyšují u zákonodárců, vědeckých a technických pracovníků, a u kvalifikovaných dělníků v zemědělství a lesnictví. U manuálně pracujících zaměstnanců se medián mzdy dokonce mírně snížil.

Obrázek 3.11 Medián hrubé měsíční mzdy podle hlavních tříd zaměstnání KZAM (ČR = 100)

Vysvětlivky: 1 - Zákodníci, vedoucí a řídící pracovníci; 2 - Vědeckí a odborní duševní pracovníci; 3 - Techničtí, zdravotničtí, pedagogičtí pracovníci a pracovníci v příbuzných oborech; 4 - Nižší administrativní pracovníci (úředníci); 5 - Provozní pracovníci ve službách a obchodě; 6 - Kvalifikovaní dělníci v zemědělství, lesnictví a v příbuzných oborech; 7 - Řemeslníci a kvalifikovaní výrobci, zpracovatelé, opraváři; 8 - Obsluha strojů a zařízení; 9 - Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci. M = Manuální pracovníci; N = Nemanuální pracovníci

Zdroj: data ISPV, vlastní výpočty

Klíčové výzvy pro veřejnou politiku představuje dle mého názoru stárnutí populace také v oblasti zdravotnictví a sociální péče. Pracovní síly ve zdravotnictví totiž také nezadržitelně stárnou a je na místě otázka, zda se bude mít kdo postarat o rostoucí počet starých a nemohoucích občanů, kteří budou v budoucnu odkázáni na pomoc druhé osoby.

Předpokladem pro posílení profesní mobility a obecně pro lepší zaměstnatelnost lidí je rozvoj celoživotního vzdělávání. Nikdo se není schopen v dnešním globalizovaném světě udržet na pracovním trhu bez neustálého učení se novým věcem. V oblasti celoživotního vzdělávání má Česká republika vůči svému obyvatelstvu dluh, žádná vláda dosud nepředstavila dlouhodobý koncept celoživotního vzdělávání (MPSV, 2014a). Další vzdělávání by však jistě vedlo k podpoře zaměstnatelnosti starších osob.

Stárnutí populace způsobuje pokles podílu mladých lidí v populaci a urychluje vyčerpání mladé pracovní síly. Počet lidí, kteří jsou k dispozici po ukončení vzdělávání na trhu práce, se bude určitě zmenšovat. Poptávka po vhodně vzdělaném zaměstnanci se tak bude zvyšovat a může vzniknout významný nedostatek kvalifikovaných pracovníků (Šimková, 2014b).

3.4.1 Rizika pro zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti společnosti²⁹

Jednou z oblastí, kde se negativně projevuje stárnutí populace, je bezpečnostní systém ČR. To může způsobit nedostatečné zajištění státní bezpečnosti. Struktura bezpečnostního systému zahrnuje zejména prezidenta republiky, Parlament ČR, vládu, Bezpečnostní radu státu a její pracovní orgány, ústřední správní úřady, krajské a obecní úřady, ozbrojené síly, ozbrojené bezpečnostní sbory, zpravodajské služby, záchranné sbory, záchranné služby a havarijní služby (MZV, 2011). Také bezpečnostní sektor v České republice, fungující na zaměstnaneckém principu, se v současné době potýká se stárnutím a nedostatkem personálu (Balabán a kol., 2015).

Současná koncepce Armády ČR (AČR) je založena na nejmenším možném počtu zaměstnanců potřebných k plnění svých úkolů. Podle zákona č. 585/2004 Sb. o branné povinnosti AČR nabírá od roku 2005 pouze odborný personál. Vojáci mají vojenskou službu jako svou profesi a dostávají za to plat. Profesionální personál je doplněn o aktivní zálohy v případě nouze, války nebo přírodních katastrof. Všeobecná branná povinnost může být prováděna, pouze v případě ohrožení státu (MO, 2014).

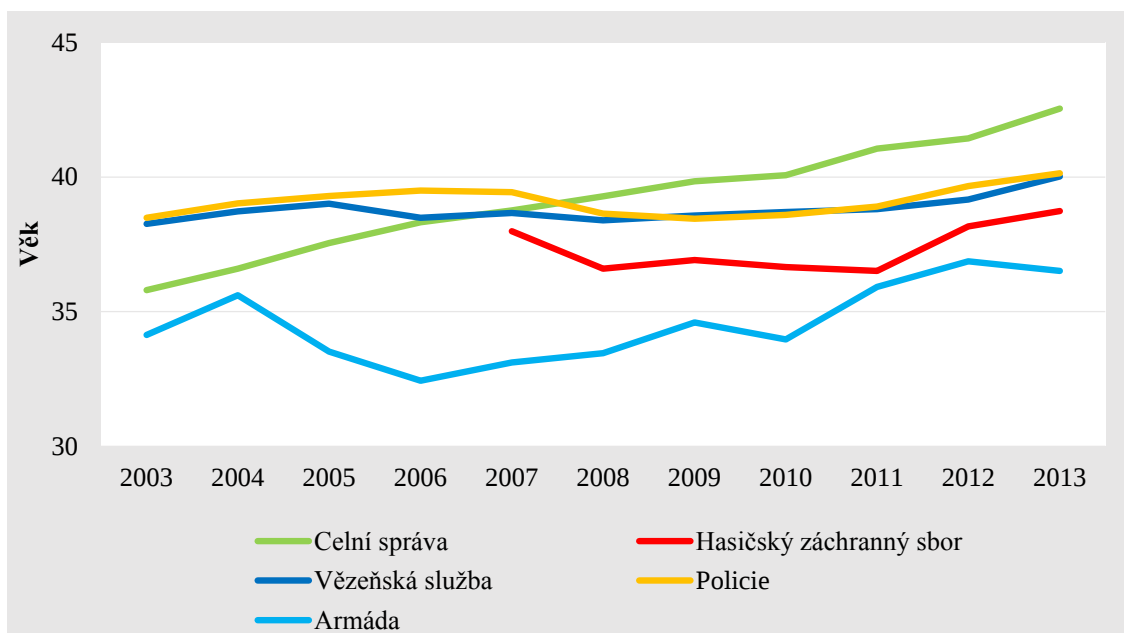
Ačkoli jistá organizační opatření, jako je zvyšování věku odchodu do důchodu, již probíhají, armáda je závislá na neustálém přílivu mladých lidí k obsazení juniorských pozic. Vojenský nábor představuje jeden z nejobtížnějších personálních problémů, protože vhodný personál musí splnit celou řadu kvalitativních kritérií, jako jsou fyzické a kognitivní schopnosti, vysoké morální standardy či požadavky na občanství (Balabán a kol., 2015). Podle některých studií (např. Wensing a kol. (2001) nebo Gorman, Read (2006)) jsou nejčastěji ve výborné fyzické i psychické kondici lidé mladší než 30 let, a proto mají největší potenciál pro přijetí do profesionální armády. Vzhledem k demografickým změnám však absolutní velikost a relativní podíl mladé populace klesá, tudíž se tato věková skupina, nejvhodnější pro nábor nových profesionálních vojáků, bude na pracovním trhu rychleji vyčerpávat, což může ohrozit početní velikost armády. Armáda samozřejmě může zahrnout do náboru také starší osoby, ti mají ovšem nižší potenciál, častější závazky, rodiny a jsou ochotni méně riskovat. Nedostatek personálu se může projevit především v náročných krizových situacích. Např.

²⁹ Tato kapitola je výsledkem mého výzkumu a byla publikována v knize Bezpečnostní systém ČR: problémy a budoucí výzvy v rámci projektu Střediska Bezpečnostní politiky CESES FSV UK (viz Balabán a kol., 2015).

nedostatek personálu nizozemských ozbrojených sil zapříčinil kratší časovou vojenskou intervenci v Kosovu v roce 1999 (Moelker a kol., 2007).

Některé evropské země již podnikají kroky ke zlepšení v této oblasti. Ozbrojené síly Německa (Bundeswehr) provedly řadu opatření k získání nových perspektivních a kvalifikovaných zaměstnanců z důvodu velkého množství neobsazených pracovních míst. Nejvíce postiženy byly oblasti informačních technologií, elektroniky, zdravotnických služeb, speciálních sil a letectví (Apt, 2010). Bundeswehr zvýšil tlak na nábor mladých a odvod bude pokračovat i v budoucnu. Španělská armáda byla také ovlivněna nedostatkem personálu. Ta posílila nábor změnou kvalitativních parametrů výběru snížením nároku pro přijetí nebo zmírnění minimálních požadavků na úroveň vzdělání (Frieiro de Lara, 2010).

Obrázek 3.12 Průměrný věk zaměstnanců ozbrojených sil a bezpečnostních složek ČR

Zdroj: data VSČR, CSČR, MVČR, vlastní zpracování

Nedostatek personálu však neohrožuje pouze armádu ČR, stejně tak se stárnutí projevuje, a pravděpodobně se bude projevovat i do budoucna, také v ostatních složkách bezpečnostního systému. U všech bezpečnostních složek a zaměstnanců ozbrojených sil se průměrný věk zvyšuje (viz obrázek 3.12), nejvyšší nárůst průměrného věku zaměstnanců vykazuje Celní správa, kde byl průměrný věk zaměstnanců 35,8 let v roce 2003 a v roce 2013 již 42,5 let. Průměrný věk zaměstnanců ozbrojených sil stoupl od roku 2006 zhruba o 4 roky. Vlivem demografického stárnutí české populace se bezpečnostním sborům i ozbrojeným silám zmenšuje základna pro jejich doplňování. Trend vývoje podílu mladých zaměstnanců (ve věku 15 – 35 let) je i přes

nepravidelnosti klesající. Zatímco v roce 2003 13,8 % zaměstnanců ozbrojených sil bylo ve věku 15 – 24 let, v roce 2013 ozbrojené síly disponovaly pouze necelými 4 % 15 – 24letých osob. V roce 2003 tvořili mladí zaměstnanci celního úřadu do 35 let 51,5 % zaměstnanců, v současnosti to není ani 20 % (viz tabulka 3.2).

Tabulka 3.2 Podíl mladých zaměstnanců bezpečnostních sil a ozbrojených sborů ČR (%)

	Celní správa (do 35 let)	Hasičský záchranný sbor (do 30 let)	Vězeňská služba (do 35 let)	Policie (do 30 let)	Armáda (do 25 let)
2003	51,5	...	44,4	30,9	13,8
2004	47,7	...	43,2	28,8	13,3
2005	42,7	...	42,6	27,8	12,8
2006	38,8	...	43,1	27,1	10,1
2007	36,1	24,6	42,2	26,9	12,6
2008	32,3	27,7	43,0	28,3	10,6
2009	29,0	25,4	41,9	28,0	6,2
2010	26,6	24,1	40,6	25,8	7,4
2011	23,6	23,2	40,0	23,1	6,5
2012	20,8	16,9	38,5	20,3	3,8
2013	19,3	15,5	34,9	19,0	3,6

Zdroj: data VSČR, CSČR, MVČR, vlastní zpracování

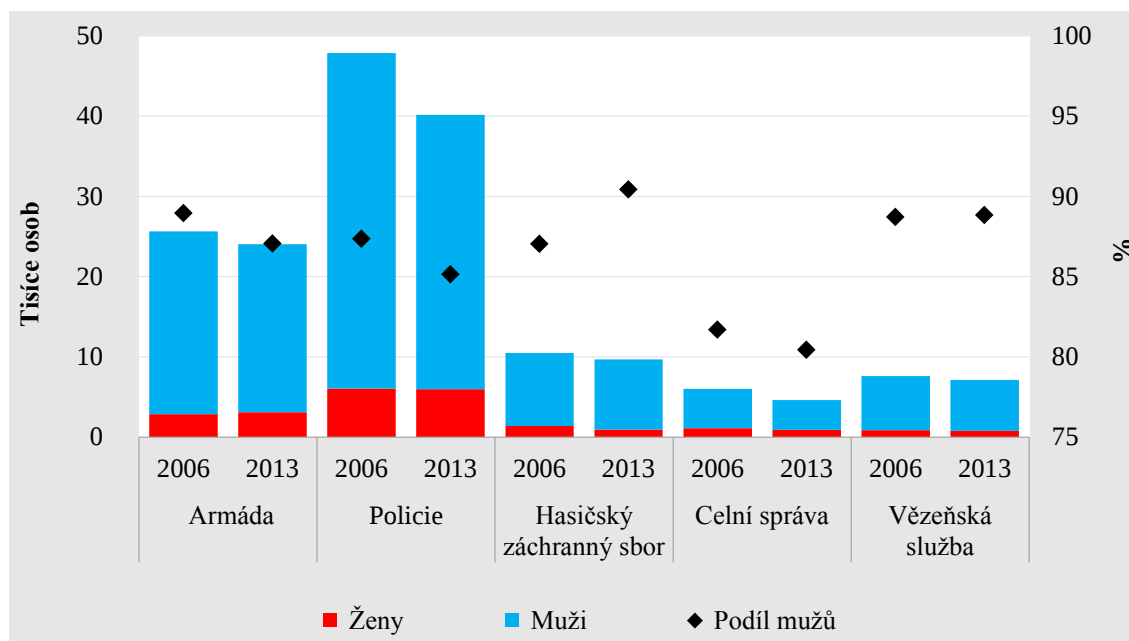
Do budoucna průměrný věk obyvatel ČR poroste. Kdyby se průměrný věk příslušníků bezpečnostních sborů a ozbrojených složek zvyšoval stejným tempem, překročil by v roce 2050 45 let.

Možností, které mají bezpečnostní sbory a ozbrojené síly v oblasti doplňování personálu, je několik. Tyto možnosti jsou ovšem omezeny věkem a zdravím uchazečů, na rozdíl od jiných odvětví. Ozbrojené síly tak mají zúžený výběr na trhu práce. Tyto osoby lze získat tržním způsobem, tj. najímáním na trhu práce, nebo netržně prostřednictvím uvalení branné povinnosti a výkonu služební povinnosti (Pernica, 2007).

Jelikož se noví mladí zaměstnanci rekrutují ze stejné věkové kohorty, chybějící personál bude problémem pro všechny složky bezpečnostního systému (Šimková, 2014b). Úbytek mužů do 30 let je možné kompenzovat např. větším angažováním žen. Působení žen v bezpečnostních sborech a ozbrojených silách není nic nového a v případě stárnutí populace tak mohou významně rozšířit základnu demografického zdroje, z něhož jsou ozbrojené síly doplňovány. Na následujícím obrázku je zobrazena struktura ozbrojených a bezpečnostních sborů v ČR v roce 2006 a 2013 dle pohlaví. Je patrné, že počet žen se ve všech složkách mezi roky 2006 a 2013 nezměnil, dokonce se zvýšil jejich podíl.

Ve většině složek došlo k úbytku mužské populace, pouze u Hasičského záchranného sboru došlo k úbytku žen (viz obrázek 3.13).

Obrázek 3.13 Obsazení ozbrojených sil a bezpečnostních sborů (k 30.6.)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Zaměstnávání žen v bezpečnostních sborech a ozbrojených silách má však přirozeně své nevýhody. Biologickou nevýhodou žen je poněkud nižší fyzická výkonnost. Je také třeba počítat s možností těhotenství a mateřské dovolené zaměstnankyň (Pernica, 2007).

3.4.2 Personální zdroje v oblasti služeb sociální a zdravotní péče

Další, neméně důležitou oblastí, kde je personál nutné udržovat, pravidelně doplňovat a obnovovat, je sektor zdravotnictví a sociální péče. Stárnutí populace představuje také pro tuto oblast klíčové výzvy v rámci veřejné politiky (Boden, Rees, 2010). Na místě je totiž otázka, zda se bude mít kdo postarat o rostoucí počet starých a nemohoucích občanů, kteří budou v budoucnu odkázáni na pomoc druhé osoby. Pracovní síly ve zdravotnictví totiž stárnou také.

V ČR mají podle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách nárok na poskytnutí pomoci fyzické osoby, které se ocitly v nepříznivé sociální situaci a nejsou si schopny zabezpečit své základní životní potřeby, zpravidla z důvodu věku či zdravotního postižení. Jedná se o pomoc prostřednictvím sociálních služeb či příspěvku na péči. Sociální službou se rozumí činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence

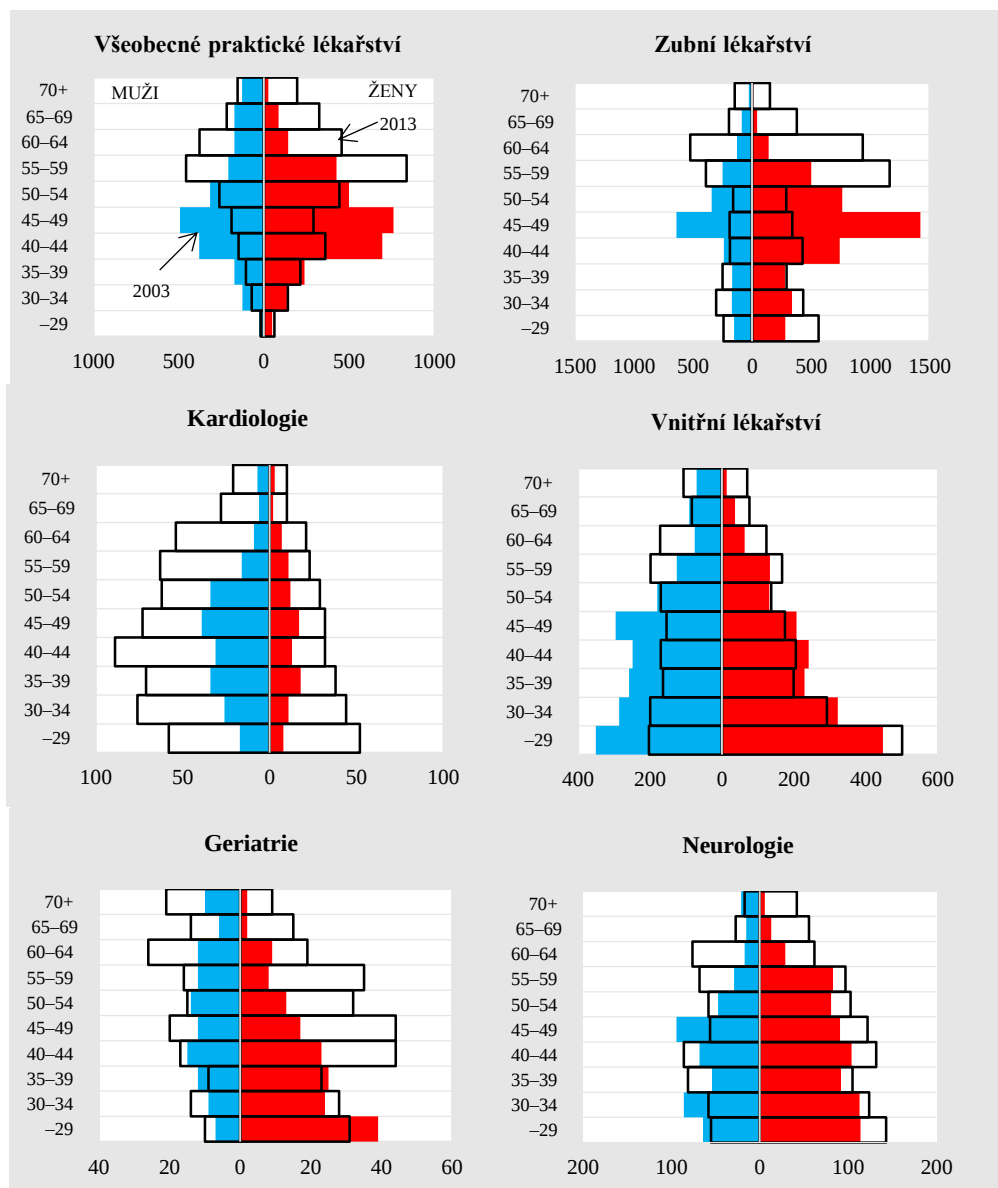
sociálního vyloučení. Vybavenost jednotlivých regionů sociálními službami je velmi rozdílná, obecně je lepší ve větších městských aglomeracích. Obtížnější přístup ke službám dlouhodobé péče mají lidé žijící v méně zalidněných oblastech, a to zejména ke službám pro seniory a osoby se zdravotním postižením (Huning a kol., 2012).

Počet osob, které budou v následujícím období odkázány na pomoc druhé osoby, se bude v následujícím období výrazně zvyšovat, protože obecně platí, že s rostoucím věkem přibývá nemocí, zvyšuje se jejich závažnost a prodlužuje délka léčení (Průša a kol., 2009). Bude také růst potřeba sociální péče, staré osoby budou potřebovat zásadní podporu celé řady služeb sociální péče, včetně domácí péče, asistovaného žití, asistenčních a dalších komunitních služeb. Bude tedy potřeba většího počtu sociálních pracovníků (Buckner a kol., 2013). V souvislosti s pokračujícími demografickými a společenskými změnami, stejně jako měnící se socioekonomickou situací rodin, klesá počet rodin ochotných a schopných se o svého nesoběstačného člena rodiny postarat (Bruthansová, Červenková, 2004).

S tím jak česká populace stárne, pracovní síly ve zdravotnictví stárnou také. Zároveň klesá průměrný počet odpracovaných hodin a mnoho lékařů se blíží věku odchodu do důchodu (Spitzer, Davison, 2013). Při pohledu na věkové struktury vybraných lékařských oborů v letech 2000 a 2013 (obrázek 3.14) je patrné, že celá řada lékařských odborníků stárne. Nejvíce podle ukazatele průměrného věku stárnou všeobecní lékaři. Průměrný věk mužů všeobecných lékařů byl v roce 2000 50,4 let a u žen 48,1 let. V roce 2013 vzrostl průměrný věk lékařů u mužů na 55,6 let, u žen na 53,7 let. Podíl všeobecných lékařů a lékařek ve věku 60 let a více představoval 32,4 %, podíl lékařů ve věkové skupině 50 až 59 let činil 37,5 %. Dalším lékařským oborem, kde stárnou odborníci, je geriatric³⁰. Zde průměrný věk stoupl mezi roky 2000 a 2013 o 3 roky u mužů (na 51,9 let v roce 2013) a o 8 let u žen (45,5 let v roce 2013).

³⁰ Geriatric zajišťuje péči o nemocné vyššího věku (zpravidla nad 60 let věku), specializuje se na prevenci, diagnostiku, léčbu onemocnění, zhodnocení funkční zdatnosti a soběstačnosti, rehabilitaci. Tomuto oboru v současnosti hrozí zrušení (Zdravotnický deník, 2015).

Obrázek 3.14 Věková struktura lékařů vybraných oborů činnosti

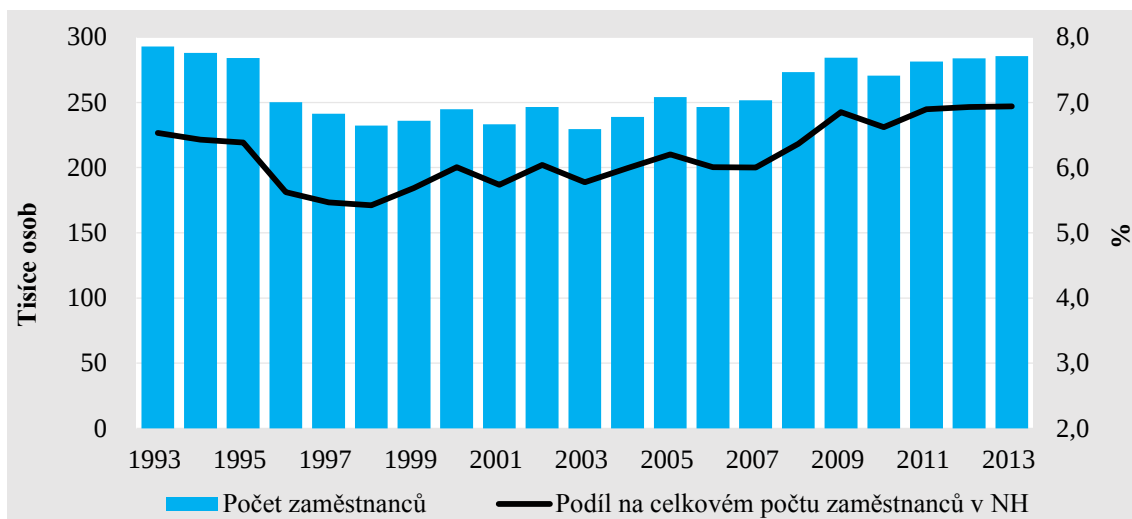

Zdroj: data ÚZIS, vlastní výpočty

V České republice pracovalo v roce 2013 v odvětví zdravotní a sociální péče³¹ celkem 285 553 zaměstnanců (přepočtených na plné pracovní úvazky). Na celkovém počtu zaměstnanců ČR se podíleli 7 %. Počet zaměstnanců v tomto odvětví je v čase poměrně stabilní (viz obrázek 3.15). Za posledních deset let sice počet zaměstnanců vzrostl o 24 %, ale před dvaceti lety byl počet na stejné úrovni jako dnes, v roce 1993 mělo odvětví zdravotní a sociální péče 292 838 zaměstnanců. V posledních pěti letech je téměř na stabilní úrovni, průměrné meziroční tempo růstu je pouze 0,9 %.

³¹ Dle Klasifikace ekonomických činností CZ-NACE

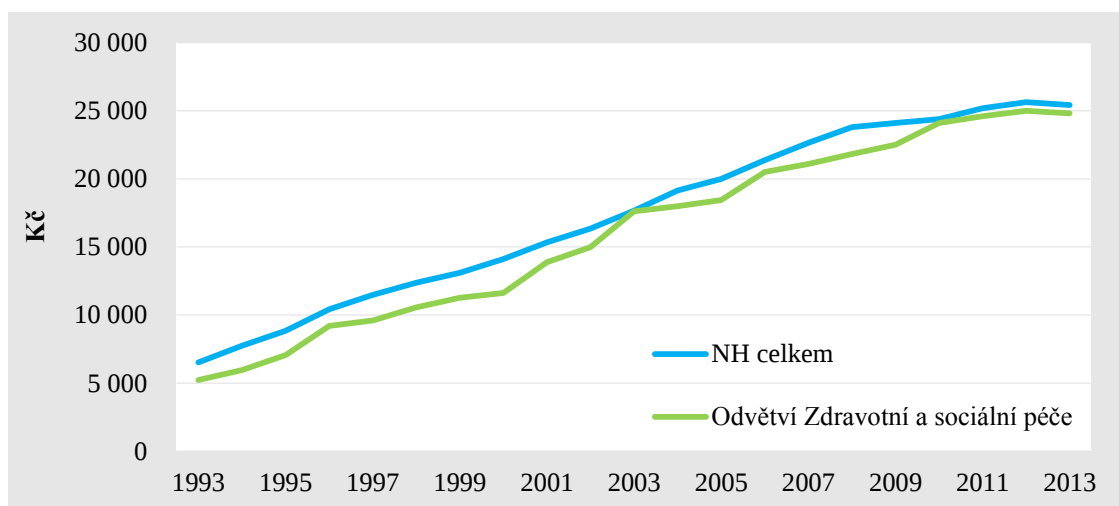
Obrázek 3.15 Zaměstnanci³² v odvětví zdravotní a sociální péče

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

České zdravotnictví trápí v současné době časté odchody lékařů do zahraničí, zejména u čerstvých absolventů. Hlavním důvodem odchodu lékařů do ciziny jsou lepší finanční, ale i pracovní podmínky (Týden, 2014). V současné době nepatří odvětví zdravotní a sociální péče mezi dobře ohodnocená odvětví. Průměrná mzda zaměstnanců odvětví zdravotní a sociální péče se dlouhodobě pohybuje mírně pod úrovní průměrné mzdy v celém národním hospodářství (obrázek 3.16). V roce 2013 byla průměrná mzda v odvětví zdravotní a sociální péče zhruba o 1 000 Kč nižší než v celém národním hospodářství.

Obrázek 3.16 Průměrná měsíční mzda v odvětví zdravotní a sociální péče (podle CZ-NACE)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

³² úvazky přepočtené na plnou pracovní dobu

Statistické ročenky MPSV umožňují hlubší analýzu dané situace. Tabulka 3.3 přináší přehled vývoje počtu pracovníků sociálních služeb podle jednotlivých typů činnosti od roku 2007³³. Absolutní počet pracovníků sociálních služeb stoupá. Zatímco v roce 2007 bylo v sociálních službách zaměstnáno 37 172 pracovníků, v roce 2013 41 768, což je nárůst o 12 %. Ovšem počet klientů využívajících zařízení sociálních služeb se v období let 2007 – 2013 také zvýšil, a to o 7 %. Celkový počet uživatelů připadajících na jednoho zaměstnance je v čase sice stabilní, ale při pohledu na jednotlivé typy funkcí a činností v zařízení sociální péče tomu tak není. Zejména co se týče zdravotnických profesí. Počet uživatelů na jednoho sociálního pracovníka v přímé obslužné péči mírně klesá. Počet uživatelů na jednu zdravotní sestru se velmi mírně zvyšuje (tabulka 3.3).

Tabulka 3.3 Zaměstnanci a uživatelé zařízení sociální péče

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	Zaměstnanci zařízení sociální péče (průměrný počet zaměstnanců přepočtený)						
Pracovníci v sociálních službách - přímá obslužná péče	8 034	9 007	9 967	11 343	12 361	12 892	13 495
Pracovníci v sociálních službách - pečovatelská činnost	2 785	2 840	2 981	2 976	3 230	3 030	2 968
Sociální pracovníci	1 381	1 499	1 594	1 541	1 590	1 612	1 675
Všeobecné sestry	5 391	5 310	5 357	5 224	5 025	4 876	4 816
Zdravotničtí asistenti	94	37	68	76	102	115	109
Ošetřovatelé	603	465	310	267	205	154	116
Zaměstnanci zařízení sociální péče celkem	37 172	38 115	39 498	40 385	41 176	41 363	41 768
Počet uživatelů sociálních služeb*	66 463	66 094	66 303	68 453	69 476	70 063	71 180
	Počet uživatelů sociálních služeb připadající na jednoho zaměstnance zařízení sociální péče						
Pracovníci v sociálních službách - přímá obslužná péče	8,3	7,3	6,7	6,0	5,6	5,4	5,3
Pracovníci v sociálních službách - pečovatelská činnost	23,9	23,3	22,2	23,0	21,5	23,1	24,0
Sociální pracovníci	48,1	44,1	41,6	44,4	43,7	43,5	42,5
Všeobecné sestry	12,3	12,4	12,4	13,1	13,8	14,4	14,8
Zdravotničtí asistenti	704,1	1 791,2	969,3	898,3	681,8	610,8	653,0
Ošetřovatelé	110,3	142,0	214,2	256,0	339,6	453,8	611,5
Zaměstnanci zařízení sociální péče celkem	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7

Poznámka: * celoroční a týdenní pobyty

Zdroj: MPSV (2015), vlastní výpočty

³³ Srovnání s předchozími roky jsem neprováděla z důvodu změny metodiky v souvislosti s implementací zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách.

I hlubší analýza mezd zaměstnanců vybraných typů činnosti v sociální a zdravotní oblasti ukazuje, že některé pozice, zejména posty sociálních pracovníků v oblasti péče o seniory jsou průměrně o 5 000 Kč nižší (tabulka 3.4). Průměrná mzda zaměstnanců zařízení sociálních služeb se pohybuje v 6. platové třídě (ISPV, 2013). Domnívám se, že tyto posty by měly být do budoucna lépe finančně ohodnoceny, jinak pro budoucí uchazeče o zaměstnání budou stále méně atraktivní a kvalita poskytovaných služeb bude ještě více ohrožena nedostatkem personálu.

Tabulka 3.4 Průměrné měsíční platy vybraných kategorií zaměstnání (dle CZ-ISCO) v roce 2013 (Kč)

	Medián	Průměr
Celkem ČR	24 510	25 940
Praktičtí lékaři	38 385	42 913
Lékaři specialisté	54 737	58 975
Všeobecné sestry se specializací	30 163	31 178
Sociální pracovníci specialisté v oblasti péče o zdravotně postižené	19 128	20 039
Sociální pracovníci specialisté péče o seniory	20 816	21 306
Všeobecné sestry bez specializace	26 647	27 107
Sociální pracovníci v oblasti péče o zdravotně postižené	18 360	18 924
Sociální pracovníci v oblasti péče o seniory	19 259	20 059
Ošetrovatelé ve zdravotnických a sociálních zařízeních	18 303	18 673
Pracovníci v přímé obslužné péči	17 139	17 261
Ošetrovatelé v oblasti domácí péče a terénních sociálních služeb	16 231	16 088
Pečovatelé v oblasti domácí péče a terénních sociálních služeb	16 277	16 583

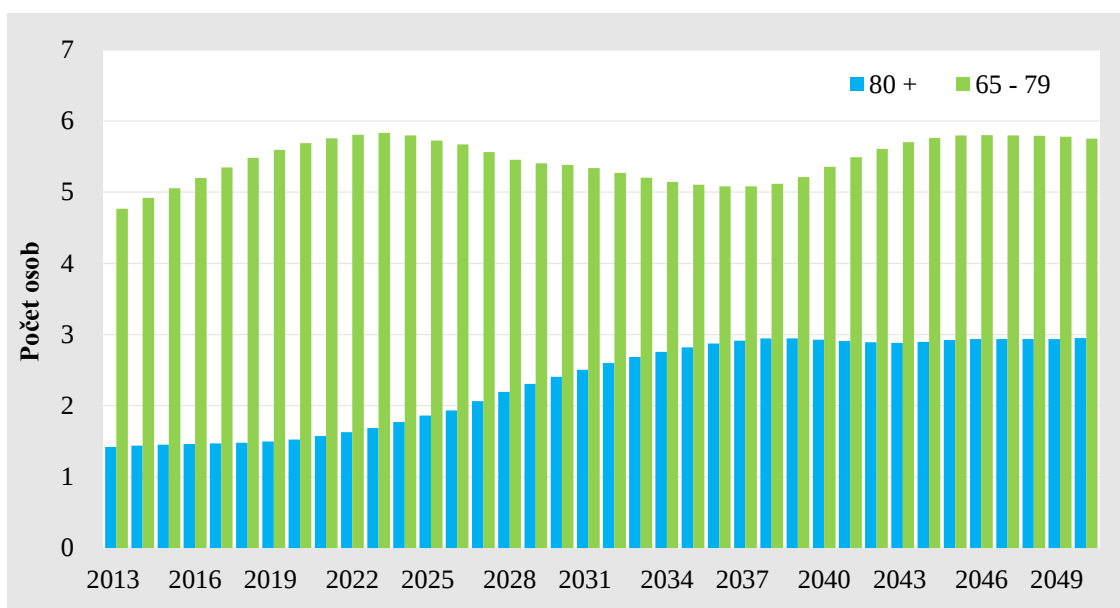
Zdroj: data ISPV, vlastní zpracování

V souvislosti s problematikou stárnutí populace je na místě otázka, zda jsou a zejména zda do budoucna budou personální zdroje v oblasti služeb sociální a zdravotní péče dostatečné. Obrázek 3.15 ukázal, že v poslední době počet zaměstnanců v odvětví zdravotní a sociální péče nijak významně neroste, za posledních pět let nevzrostl ani o 1 %. V roce 2013 připadalo na jednoho takového zaměstnance 4,8 osob starších 65 let a 1,4 osoby starší 80 let. V případě téměř nulového růstu počtu zaměstnanců služeb sociální a zdravotní péče by se počet starých osob v populaci připadajících na jednoho zaměstnance mnohonásobně zvýšil (viz obrázek 3.17).

Rostoucí počet osob připadajících na jednoho zaměstnance může způsobovat zhoršení kvality péče. Počet zaměstnanců služeb sociální a zdravotní péče by se tedy měl v zájmu udržení stabilního poměru k počtu starých obyvatel zvýšit. Přesnější by samozřejmě bylo porovnávat přímo vývoj počtu zaměstnanců sociálních služeb a jejich

uživatelů, ovšem taková prognóza by jistě vystačila na samostatnou práci, proto zde uvádím pro ilustraci jen hrubý počet zaměstnanců celého odvětví sociální a zdravotní péče ve vztahu k vývoji počtu starých osob dle projekce ČSÚ (ČSÚ, 2013a), jakožto potenciálních uživatelů. K zachování stejného poměru počtu zaměstnanců a osob starších 65 let, a tím pádem i srovnatelné kvality, by bylo potřeba navýšit do roku 2050 počet zaměstnanců odvětví zdravotní a sociální péče minimálně o 40 %.

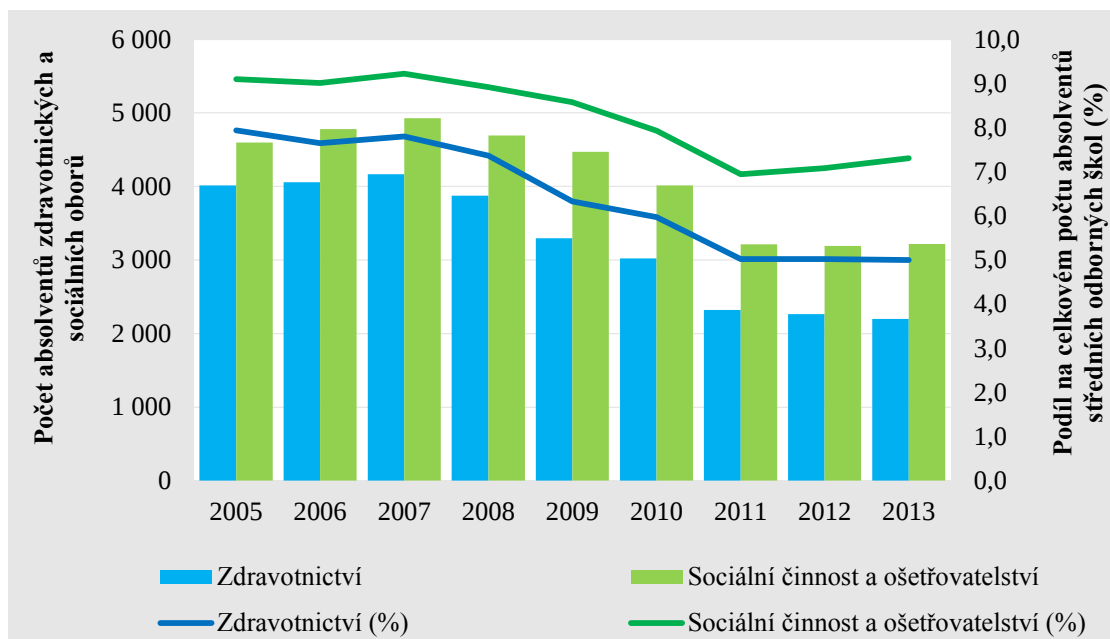
Obrázek 3.17 Počet starých osob v ČR připadajících na 1 zaměstnance odvětví sociální a zdravotní péče

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

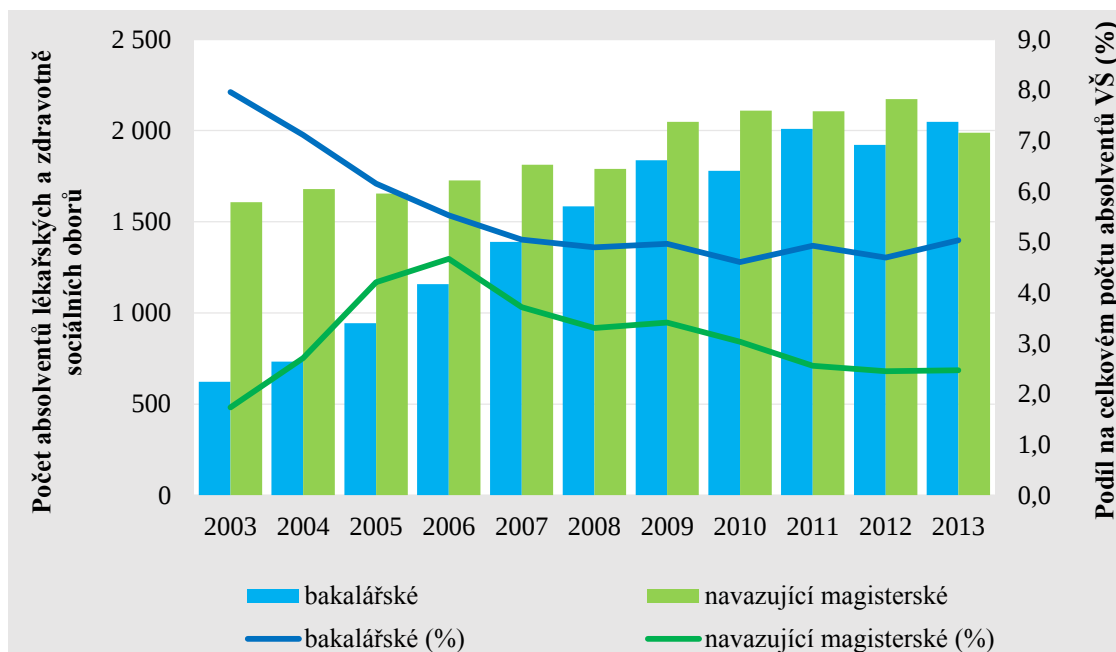
Pokud by se měl zvyšovat počet zaměstnanců služeb sociální a zdravotní péče, měl by se také zvyšovat počet osob s potřebnou kvalifikací pro vykonávání tohoto povolání. Dle statistik MŠMT se počet studentů a absolventů lékařských, zdravotnických a sociálních oborů na středních a vysokých školách v posledních letech nijak významně nezvyšuje. Zvyšuje se sice počet absolventů vysokých škol (obrázek 3.18), na úkor absolventů středních škol (obrázek 3.19), ale počet absolventů celkem se za posledních 8 let nijak významně nezměnil, ba se dokonce snížil z 11 211 absolventů v roce 2005 na 9 458 v roce 2013.

Obrázek 3.18 Absolventi zdravotnických a sociálních oborů na středních odborných školách

Zdroj: data MŠMT, vlastní výpočty

Obrázek 3.19 Absolventi lékařských a zdravotně-sociálních oborů na vysokých školách

Zdroj: data MŠMT, vlastní výpočty

Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. nastavil v roce 2006 podmínky pro výkon profese sociálního pracovníka tak, že v roce 2017 budou muset mít téměř všichni sociální pracovníci příslušnou kvalifikaci. Počet sociálních pracovníků tak může být ještě nižší, protože nelze s určitostí říci, že všichni stávající sociální pracovníci, kteří v tuto chvíli podmínku odborného vzdělání dle tohoto zákona nesplňují, si jej stihnou

doplnit a bude dostatek absolventů, kteří do státní správy půjdou pracovat. Dle výzkumu o pracovním uplatnění absolventů Katedry sociální práce Filosofické fakulty Univerzity Karlovy do oblasti státního sektoru poskytujících sociální služby nastoupilo po škole pouhých 25 % absolventů (Radostová a kol., 2006).

Druhou možností, jak reformovat existující nabídku lékařských a sociálních služeb, by také byla snaha o redukci poptávky po těchto službách. Optimalizace struktury poskytované péče by dle Průši a kol. (2009) způsobila, že v domovech pro seniory budou z více než 95 % pouze osoby se střední a těžkou mírou závislosti a osobám s minimální a lehkou mírou závislosti budou poskytovány terénní a ambulantní formy péče. Nicméně, i pro tuto formu péče je potřeba mít dostatek kvalifikovaného personálu.

4 POTENCIÁL PRACOVNÍ MIGRACE³⁴

Pracovní migrace patří mezi často diskutovaná témata v souvislosti se stárnutím populace, protože má pozitivní i negativní dopady na hostitelskou ekonomiku. Řada studií (např. Rabušic (2001) nebo El-Sakka, McNabb (1999)) naznačuje, že imigrace přispívá k hospodářskému růstu v hostitelské zemi tím, že zmírní důsledky stárnutí populace, které způsobuje nerovnováhu mezi velikostí produktivní a poproduktivní populace. Zejména vzhledem k systému sociálního zabezpečení budou fiskální důsledky imigrace pozitivní, protože imigranti zde platí sociální pojištění, jehož sazby by se jinak musely výrazně zvyšovat kvůli rostoucímu počtu osob v důchodovém věku a klesajícímu počtu osob v produktivním věku (Rabušic, 2001). Lidé v poproduktivním věku budou tedy závislí také na ekonomické aktivitě migrantů. Počty migrantů potřebné k vyrovnaní poklesu produktivní populace jsou ale vysoké, a zda je větší počet imigrantů v rámci možností státu, závisí do značné míry na sociálních, ekonomických a politických okolnostech země nebo regionu (UN, 2000).

V souvislosti se stárnutím populace je v této kapitole diskutována otázka imigrace do České republiky, zda současná migrační politika může zmírnit jeho důsledky, a jaké demograficko-ekonomické dopady migrace, především osob s cizím státním občanstvím, má na Českou republiku. Problematika migrace ovšem nezahrnuje pouze počty imigrantů a emigrantů, je spojena se spoustou důležitých otázek, zahrnujících délku a účel pobytu, finanční chování, ale i etnické složení a integrace do společnosti.

Důležité je také sledování ekonomického chování cizinců. Příjmy, výdaje a úspory přistěhovalců představují obvykle hlavní determinanty jejich pobytu na území ČR. Ze statistik ČSÚ vyplývá, že Česká republika patří mezi migračně atraktivní země, je ale třeba vzít v úvahu, že jedním z důvodů migrace za prací je ve velké míře finanční zabezpečení členů rodiny v zemi původu, mnoho migrantů totiž posílá část vydělaných peněz svým rodinám ve formě tzv. remitencí. To má sice jistě pozitivní vliv na ekonomickou situaci chudších zemí, ze kterých migranti přicházejí, nicméně

³⁴ Tato kapitola vychází z článku Šimková, Langhamrová (2015). Remittances and their Impact for the Czech Economy. Publikováno v *Prague Economics Papers*, 5/2015.

ekonomice České republiky tak odplouvají prostředky do zahraničí. Migrace ale samozřejmě existuje i v opačném směru, také občané České republiky často migrují do zahraničí za prací a posílají část výdělků zpět do země. Odliv prostředků odesíláním do zahraničí je tak částečně kompenzován přílivem remitencí ze zahraničí.

V úrovni migrace byly zaznamenány, stejně tak jako v úrovni plodnosti, výrazné změny trendu v posledních dvaceti letech. V průběhu 90. let 20. století se migrační přírůstek pohyboval kolem 10 tisíc osob ročně, v letech 2007 – 2008 se zvýšil dokonce na 70 – 80 tisíc osob ročně, ale pak zase klesl na méně než 30 tisíc osob. V roce 2012 to bylo jen něco málo přes 10 tisíc osob (ČSÚ, 2015). Vývoj migrace do budoucna je obtížné předpovídat – nejnovější projekce ČSÚ očekává, že ČR bude mít v příštích několika letech i nadále kladné migrační saldo. To znamená, že ČR bude i nadále přitahovat migranty, na úrovni mezi 9 – 12 tisíci osob ročně (ČSÚ, 2013a).

4.1 Význam migrace

Obecně existuje mnoho důvodů pro migraci – např. změna životního prostředí nebo proměnlivost klimatu, politika, válečný konflikt, ztráta bydlení (výstavba přehrad, urbanizace), vzdělání nebo práce (Stojanov a kol., 2011).

Rabušic (2001) rozlišuje ekonomické, sociologické a demografické přínosy imigrace. Ekonomickým přínosem jsou daně, které u nás pracující imigranti musejí ze svého příjmu odvést. Jelikož část imigrantů se po určité době vrací do země původu, nejsou jim zde v ČR vypláceny důchody a jejich příspěvek do důchodového systému je tak rozdělen mezi české důchodce. Dalším přínosem imigrantů je zvýšená nabídka práce. Často jsou imigranti ochotni vykonávat práci, kterou český zaměstnanec odmítá, navíc za nízkou mzdou. Na druhou stranu, v důsledku toho ta část české populace, která vykonává stejnou práci jako imigranti, je na trhu práce nekonkurenceschopná. Sociologickým přínosem imigrantů je jejich kultura, zvyky, či náboženství, které činí českou společnost pestřejší a bohatší. Na druhou stranu je tu ze stejných důvodů přítomné i riziko konfliktu s českou populací. Demografickým přínosem imigrantů je jejich nízký věk (Rabušic, 2001).

Pracovní migrace je jedním z nejčastějších důvodů pro opuštění země původu. Je to způsobeno rozdíly mezi úrovní příjmů v jednotlivých zemích. Lucas (2005) nachází spojení mezi mezinárodní migrací a hospodářským rozvojem v zemích s nižšími příjmy.

Lidé z těchto zemí se často stěhují za prací do rozvinutých zemí a mnozí z nich odesílají vydělané peníze v podobě remitencí zpět do své země původu, svým rodinám a příbuzným. Pracovní migrace může mít pozitivní i negativní dopady na ekonomiku hostitelské země.

Studie Djacice (2004) naznačuje, remittance slouží jako zdroj pro zlepšení životní úrovně a snížení rizika chudoby. Transfery peněz lze sledovat jak z hlediska mikroekonomického, tak z makroekonomického. Z hlediska mikroekonomie mají remittance pozitivní vliv na funkci užitku, tím jak migranti prostřednictvím remitencí pečují o spotřebu domácnosti ve své zemi původu (Schiopu, Siegfried, 2006). Makroekonomické studie poukazují na faktory, jako je např. úroveň ekonomické aktivity hostitelské země a země původu, mzdové tarify, inflaci nebo výnosy bankovního systému (El-Sakka, McNabb, 1999). Buch a Kuckulenz (2004) naopak uvádějí, že hospodářský růst a úroveň hospodářského rozvoje nemá jasný dopad na objem remitencí v zemi. Tok remitencí je pozitivně ovlivněn reálnými mzdami pracovníků a celkovým počtem migrantů v hostitelské zemi, naopak může být negativně ovlivněn některými demografickými faktory, jako je podíl žen mezi zaměstnanými nebo vysoká hodnota indexu stáří v hostitelské zemi (Buch, Kuckulenz, 2004).

Některé studie (např. Park, 2007) dokonce upozorňují na skutečnost, že imigranti mohou zabírat pracovní příležitosti rodilým pracovníkům, a to zejména těm, kteří jsou mladí a mají nízké dovednosti. U širší veřejnosti také bývají často rozšířené obavy z příliš vysoké porodnosti přistěhovalců.

Diskuze o pozitivních či negativních důsledcích pracovní migrace je věc jedna. Druhou záležitostí je ovšem fakt, že ve většině zemí je počet migrantů potřebný k vyrovnání poklesu produktivní populace velmi vysoký. Jestli je větší počet imigrantů v rámci možností státu, závisí do značné míry na sociálních, ekonomických a politických okolnostech dané země (UN, 2000). Dle studie Equetera (2002) by bylo potřeba do evropských zemí přilákat do roku 2050 téměř 80 milionů pracovníků k udržení velikosti potenciální pracovní síly a asi 700 milionů migrujících pracovníků k udržení vyváženého poměru produktivní a neproduktivní populace.

Burcin a kol. (2007) aplikovali koncept náhradové migrace na podmínky České republiky. Ve své studii uvádějí, že objem migračního salda potřebného ke kompenzaci změn způsobených očekávaným vývojem přirozené měny v ČR je obecně určen dvěma

faktory: (a) očekávanou velikostí změny věkové struktury obyvatel v důsledku působení plodnosti a úmrtnosti a (b) rozdílem relativních věkových struktur obyvatelstva a migračního salda. Vlastní neboli vnitřní reprodukční potenciál výchozí populace ČR není velký. Ve své studii uvádějí konkrétní výsledky. Aby nedošlo v ČR k depopulaci, potřebovali bychom v nadcházejících přibližně 60 letech získat ze zahraničí celkem 1,2 – 3 milióny nových obyvatel, v závislosti na variantě projekce, přičemž podle střední varianty by jich mělo stačit přibližně 1,8 miliónu. Za hypotetického předpokladu, že by se z ČR nikdo za celou dobu neodstěhoval, by tak podíl obyvatel narozených za hranicemi státu mohl v horizontu roku 2065 představovat zhruba 15 %. V případě požadavku stabilizace produktivní populace by bylo potřeba mnohem většího počtu migrantů. Celkový objem migračního salda mezi lety 2005 a 2065 by měl dosáhnout 57 – 143 miliony přistěhovalými, podle střední varianty 103 mil. přistěhovalých osob. Na stabilizaci indexu závislosti starých by mělo stačit méně, 78 – 99 mil. imigrantů podle krajních variant vývoje, 90 mil. imigrantů ve variantě střední (Burcin a kol., 2007).

Dle Muyskena (2008) imigrace sama o sobě nemůže udržet stabilitu produktivní populace, je také potřeba zvýšit míru účasti na trhu práce, zejména ve vyšším věku. Velikost produktivní populace lze také udržet postupným prodlužováním doby ekonomické aktivity prostřednictvím zvyšování hranice pro odchod do důchodu. V České republice v rámci důchodové reformy probíhá zvyšování důchodového věku. Současný cílový stav po roce 2030 stanovuje důchodový věk na 65 let u mužů a u žen na 62 až 65 letech podle počtu vychovaných dětí. Ke sjednocení důchodového věku tak dojde kolem roku 2044 pro pojištěnce narozené v roce 1977 (ČSSZ, 2014).

4.2 Ekonomický model migrace

Ekonomické chování cizinců závisí jednak na délce pobytu a jednak na jeho účelu, neboli na druhu činnosti, a v neposlední řadě také na zemi původu. Proto je nutné statisticky podchytit cizince nejen jako celek, ale především jejich strukturu z hlediska ekonomické aktivity, rozlišovat krátkodobé a dlouhodobé pobyty, a tím odpovědět na otázku jejich rezidentství (ČSÚ, 2016a).

Ve své práci využívám ekonomicko-statistický model migrace³⁵, který je založen na kombinaci různých datových zdrojů, obsahuje i neoficiální odhady nelegální zaměstnanosti cizinců a slouží především k odhadu finančních transakcí mezi ČR a zahraničím.

K problematice cizinců je možno přistupovat různě, pro vyjádření jejich vlivu na ekonomiku se opírám o standardy národního účetnictví. Evropský standard národního účetnictví (ESA 1995 a ESA 2010) rozlišuje dva typy cizinců dle délky pobytu:

- **rezidenti** – ekonomické subjekty, sídlící a působící na území ČR alespoň jeden rok nebo déle,
- **nerezidenti** – ekonomické subjekty, sídlící a působící na území ČR méně než jeden rok (příhraniční pracovníci – tzv. pendleři, sezónní pracovníci, studenti studující v ČR, cizinci pracující na českých zastupitelských úřadech v zahraničí).

Dále je třeba vzít v úvahu členění dle ekonomické aktivity. Cizince člením na zaměstnance a podnikatele (ekonomicky aktivní), studenty a ostatní (ekonomicky neaktivní). Za třetí jsou cizinci sledováni dle země původu. Toto rozdělení je důležité, protože lidé z chudších zemí mají mírně odlišné finanční chování.

Počet a struktura cizinců bohužel není sledována jednotně, v ČR neexistuje žádná databáze, která by shromažďovala veškeré informace o cizincích. Východiskem pro odhad celkového počtu osob s cizím státním občanstvím na území České republiky jsou tak čtyři základní nezávislé administrativní zdroje:

1. **Ministerstvo vnitra (MV)** – Cizinecká policie eviduje celkový počet cizinců dle délky pobytu a země původu,
2. **Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV)** – Úřady práce evidují počty vydaných pracovních povolení,
3. **Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO)** – evidence živnostenských oprávnění,
4. **Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT)** – počty studentů v ČR s cizím státním občanstvím.

³⁵ Tento model byl vyvinut experty odboru národních účtů na ČSÚ (ČSÚ, 2016a). V rámci své práce ho aktualizuji a vylepšuji tak, aby odpovídal současným potřebám.

Odhad počtu cizinců zaměstnanců a podnikatelů se tak provádí kombinací všech dostupných datových zdrojů (viz tabulka 4.1). Model je založen na bilanční rovnici ekonomické aktivity. Znalost celkového počtu cizinců v členění podle délky pobytu (MVČR, 2014) umožňuje rozdělení cizinců na rezidenty a nerezidenty. Počet ekonomicky neaktivních obyvatel vychází z rozdílu celkového počtu cizinců rezidentů, počtu legálně zaměstnaných obyvatel (MPSV, 2012b) a podnikatelů (MPO, 2014). Podobný postup je aplikován na výpočet ekonomicky neaktivních nerezidentů. Nejprve je odhadnuta nelegální zaměstnanost cizinců. Odhady nelegálně zaměstnaných cizinců jsou založeny na výsledcích inspekci provedených kontrol u zaměstnavatelů zaměstnávajících cizince, a to ve spolupráci s celními úřady, orgány Služby cizinecké policie a s oblastními inspektoráty práce (MPSV, 2011c). Mezi ekonomicky neaktivní nerezidenty se podle konvence zahrnují zahraniční studenti a ostatní neaktivní osoby (např. ženy v domácnosti). Počet ostatních ekonomicky neaktivních nerezidentů se odvodil jako rozdíl celkového počtu nerezidentů a ekonomicky aktivních nerezidentů (legálně + nelegálně zaměstnaných) a zahraničních studentů (MŠMT, 2014).

Tabulka 4.1 Postup výpočtu jednotlivých skupin cizinců

Řádek	Položka	Zdroj dat	Vzorec
1	Cizinci (zjištěno)	MV	
2	Nerezidenti (dopočteno z oficiálních zdrojů)		= 1–11
3	Nerezidenti zaměstnanci legální	MPSV	
4	Nerezidenti zaměstnanci nelegální	Inspekce práce	
5	Nerezidenti ekonomicky aktivní – studenti	MŠMT	
6	Nerezidenti ekonomicky aktivní – ostatní		= 2–3–5
7	Nerezidenti celkem		= 3+4+5+6
8	Rezidenti zaměstnanci	MPSV	
9	Rezidenti podnikatelé	MPO	
10	Rezidenti ekonomicky neaktivní		= 11–8–9
11	Rezidenti celkem	MV	= % z 1
12	Cizinci celkem		= 7+11

Zdroj: ČSÚ (2016a)

Základem pro vyčíslení ekonomického chování cizinců v modelu je čistá mzda. Výše příjmů cizinců závisí na druhu jejich činnosti, zda jsou zaměstnanci nebo podnikatelé a zda pracují legálně nebo nelegálně. Hrubá mzda zaměstnanců je odhadnuta pomocí statistických šetření prováděných na ČSÚ u společnosti Trexima (ISPV, 2013). Tato společnost poskytuje údaje o průměrné mzdě z nejčastějších státních příslušností

v České republice. Čistá mzda se vypočte z hrubé mzdy po odečtení daní a sociálních příspěvků:

$$NW_i = WS_i - (TI_i + ESC_i), \quad (4.1)$$

kde

NW_i čistá mzda zaměstnance (rezidenti a legálně zaměstnaní nerezidenti),

WS_i mzdy a platy = hrubá mzda,

TI_i daň z příjmu,

ESC_i ... sociální příspěvky zaměstnanců,

i index pro zemi.

Předpokládám, že čistá mzda nelegálního zaměstnance se rovná hrubé mzdě, protože nelegálně zaměstnaná osoba neplatí žádné daně a příspěvky. Lze však předpokládat, že nelegální zaměstnanec obdrží od zaměstnavatele mzdu sníženou právě o výši daní a odvodů. Předpokládám, že nelegálně zaměstnaný cizinec obdrží mzdu, která je v průměru o 25 % nižší než u legálně zaměstnaného pracovníka.

Čistá mzda zahraničních podnikatelů je odhadnuta pomocí schopnosti (+)/potřeby (–) financování českých podnikatelů. Ta reprezentuje čistý příjem, který podnikatelé mají k dispozici pro své osobní náklady a na případné převody peněz do země jejich původu (Ondruš, 2009). Výpočet příjmů zahraničních podnikatelů je následující:

$$NLB_i = ANLB_i \cdot E_i \cdot c, \quad (4.2)$$

kde

NLB_i .. schopnost (+)/potřeba (–) financování cizinců,

$ANLB$. průměrná schopnost (+)/potřeba (–) financování v NH,

E_i počet podnikatelů,

i index pro zemi,

c koeficient poměru výdělků českých podnikatelů k výdělkům zahraničních podnikatelů.

Koeficient c je expertně odhadnut odborníky ČSÚ a jeho výše se liší v závislosti na typu země původu cizince. Obvykle platí, že schopnost (+)/potřeba (–) financování zahraničních podnikatelů je o něco vyšší než u českých podnikatelů.

Výdaje na konečnou spotřebu jsou odhadnuty pomocí výdajů českých domácností členěných do skupin dle klasifikace CZ-COICOP (ČSÚ, 2014d). Každá skupina osob (podle typu ekonomické aktivity a cílové země) je pak individuálně upravena speciálně vytvořenými koeficienty:

$$CE_i = \sum_{c=1}^{12} CE_c \cdot r, \quad (4.3)$$

kde

CE_c konečná spotřeba domácností (v členění dle klasifikace CZ-COICOP),

r koeficient poměru výdajů domácností českých spotřebitelů k výdajům zahraničních spotřebitelů,

i index pro zemi.

K výpočtu koeficientů r je využito „Šetření cizinců o jejich příjmech, výdajích a remitencích“, které bylo zpracováno Sociologickým ústavem Akademie věd ČR (SOÚ) na zakázku Českého statistického úřadu³⁶ v roce 2010 (Leontiyeva, Tollarová, 2011). Tento projekt byl založen na dotazníkovém šetření na vzorku čítajícím přibližně 1000 zaměstnanců cizinců významných etnických skupin, především zemí východní Evropy (Ukrajina, Rusko, Moldavsko, země bývalé Jugoslávie kromě Slovinska) a Vietnamu. Průzkum používá kvótní výběr na základě rozdělení populace v základním souboru podle etnického původu, věku, pohlaví, atd. Jednotlivé koeficienty vznikají poměrem výdajů českých domácností a výdajů zahraničních pracovníků pro jednotlivé výdajové skupiny dle COICOP, dle délky pobytu, etnické skupiny a ekonomické aktivity (Leontiyeva, Tollarová, 2011).³⁷ Příklad upravujících koeficientů pro cizince rezidenty zaměstnané v ČR ukazuje tabulka 4.2.

³⁶ Na tomto místě bych ráda poděkovala svému zaměstnavateli ČSÚ za možnost využití datových zdrojů.

³⁷ Z důvodu malého vzorku respondentů nelze využít absolutní částky výdajů na konečnou spotřebu, ale pouze relativní vyjádření.

Tabulka 4.2 Upravující koeficienty pro cizince rezidenty zaměstnané v ČR

	1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	10000	11000	12000
Vietnam	0,42	0,37	1,67	0,36	2,10	2,56	2,73	0,90	2,23	0,67	0,54	0,67
Ukrajina	0,44	0,39	2,30	0,40	2,71	2,78	1,57	0,82	1,32	1,01	0,68	0,65
Slovensko	0,64	0,54	1,87	0,39	2,09	2,23	1,82	0,72	1,50	0,77	0,62	0,53
Rusko	0,47	0,42	3,47	0,45	2,88	3,02	1,98	1,01	1,65	1,43	0,75	0,67
Moldavsko	0,56	0,50	3,11	0,53	2,55	3,21	1,91	1,14	1,65	1,12	0,78	0,80
Jugoslávie	0,58	0,51	3,76	0,46	3,81	3,38	2,37	1,31	1,93	0,93	0,70	0,74

Vysvětlivky: 1000 – Potraviny, nealko nápoje; 2000 – Alkoholické nápoje, tabák; 3000 – Odívání, obuv; 4000 – Bydlení, voda, energie; 5000 – Bytové vybavení; 6000 – Zdraví; 7000 – Doprava; 8000 – Pošty a telekomunikace; 9000 – Rekreace, kultura, sport; 10000 – Vzdělání; 11000 – Stravování, ubytování; 12000 – Ostatní zboží a služby.

Zdroj: Leontiyeva, Tollarová (2011), vlastní výpočty

Ve srovnání s českými domácnostmi, cizinci zde utrácejí menší částky za potraviny, nealkoholické, alkoholické nápoje a tabák. Naopak více utrácejí za odívání a obuv, zdraví či bytové vybavení. Např. osoby s ruskou státní příslušností utrácejí 3,5krát více peněz za oblečení než Češi (Leontiyeva, Tollarová, 2011).

Cizinci svými výdělky v ČR přispívají k hospodářskému růstu, a navíc zde platí sociální pojištění. Na druhou stranu, část jejich příjmů odplyne do zahraničí prostřednictvím remitencí a tudíž je ČR nemůže využít. Remitencemi jsou označovány osobní transfery zahrnující převody mezi českými a zahraničními (nerezidentskými) domácnostmi. Manuál Mezinárodního měnového fondu (MMF, 2009) definuje remittance jako součet dvou položek platební bilance:

- příjmy plynoucí krátkodobým zaměstnancům v ekonomikách bez trvalého pobytu,
- převody rezidentů jedné země rezidentům ostatních zemí.

Na základě této definice jsou převody peněz zahraničních nerezidentů rovny celkovým příjmům. Dle standardu národního účetnictví nerezidenti nevytvářejí úspory v České republice, nebo jejich úspory jsou pouze dočasné a budou dříve či později použity v jejich domovské zemi. To znamená, že všechny získané prostředky zbývající po odečtení výdajů na konečnou spotřebu, jsou poslány zpět do domovské země. Nerezidenti tak významně nepřispívají k vytváření zdrojů v ČR. Pro zjištění remitencí nerezidentů jsou od výše čistých mezd odečteny výdaje na konečnou spotřebu. Výše remittance je tedy rovna úsporám:

$$R_i^{(n)} = S_i = NW_i - CE_i, \quad (4.4)$$

kde

$R_i^{(n)}$ remittance nerezidentů zaměstnanců posílané do země původu i ,

S_i úspory,

NW_i čistá mzda,

CE_i konečná spotřeba domácností a

i index pro zemi.

Remittance jsou velmi špatně měřitelné, neboť existuje velmi málo přímých informací, a tak je odhad výše remitencí proto prováděn pomocí expertních úsudků, sociologických šetření apod. V této práci je výše remitencí u cizinců rezidentů odhadnuta s využitím zmíněného výzkumného projektu SOÚ (Leontiyeva, Tollarová, 2011). Pomocí dat z tohoto projektu byl odhadnut podíl remitencí a podíl věčných darů³⁸ z příjmů, které cizinci posílají do země původu svým rodinám a příbuzným. Úroveň remitencí zahraničních zaměstnanců a podnikatelů se pak rovná:

$$R_i^{(r)} = NW_i \cdot (r + g), \quad (4.5)$$

$$R_i^{(e)} = NLB_i \cdot (r + g), \quad (4.6)$$

kde

$R_i^{(r)}$ remittance rezidentů zaměstnanců posílané do země původu i ,

$R_i^{(e)}$ remittance podnikatelů posílané do země i ,

NW_i čistá mzda,

NLB_i .. schopnost (+)/potřeba (–) financování,

r % peněžních remitencí z čisté mzdy,

g % naturálních remitencí z čisté mzdy,

i index pro zemi.

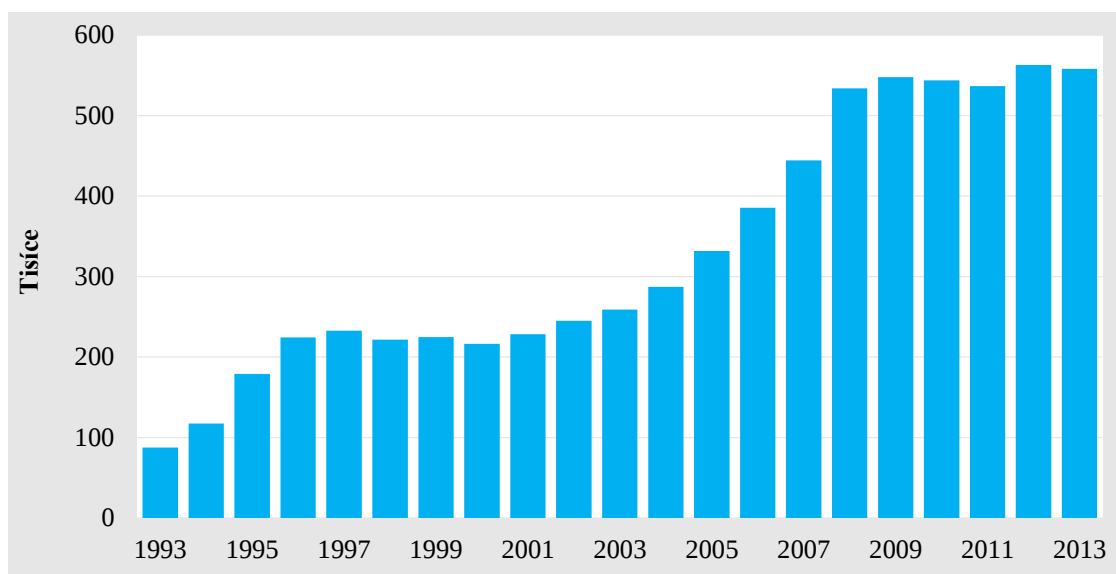
Remittance tak představují negativní aspekt migrace, resp. snižují její přínos pro ekonomiku. Jsou to zdroje, které cizinci sice vytvoří v ČR, ale použitelné v rámci náhradové migrace nejsou, protože odplují do zahraničí a jsou využitelné ekonomikou domovské země cizinců.

³⁸ Cenné předměty, jako elektronické zboží, drahé léky, oblečení, šperky apod.

4.3 Struktura cizinců

V ČR v roce 2013 žilo necelých 558 tisíc cizinců (5% podíl na celkové populaci), což je dvakrát více než před 10 lety a šestkrát více než v roce 1993 (viz obrázek 4.1). Každý devatenáctý člověk v České republice je tedy cizinec. Přesto je podíl cizinců velmi malý ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi.

Obrázek 4.1 Celkový počet osob s cizím státním občanstvím v ČR

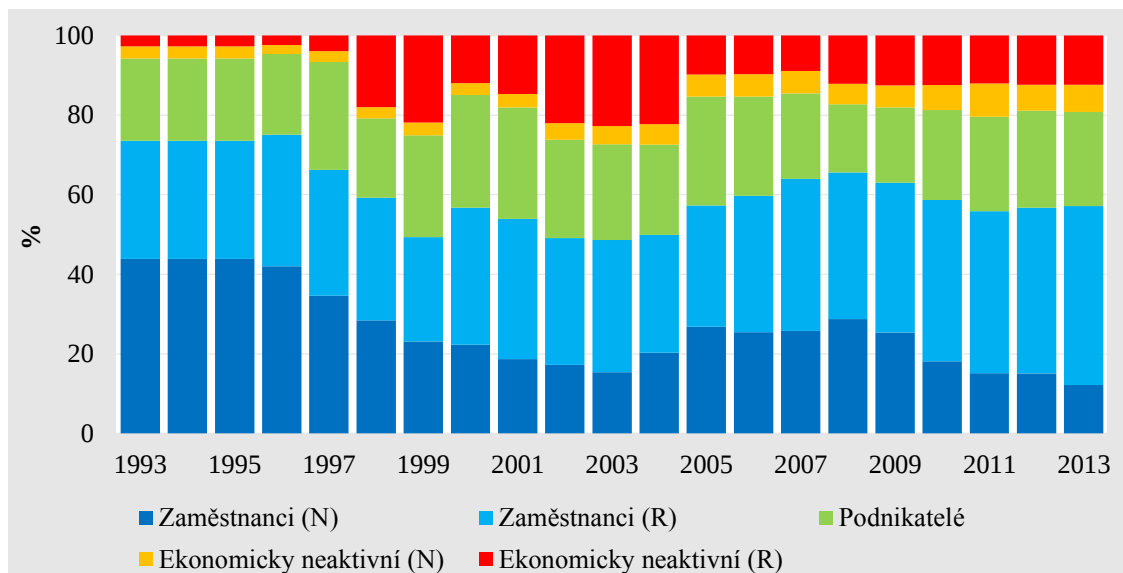
Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Pro posouzení pozitivního či negativního vlivu pracovní migrace na českou ekonomiku je nutné sledovat složení cizinců dle ekonomické aktivity a délky pobytu. 80 % cizinců je v zaměstnaneckém poměru či v ČR podniká, takže práce je bezesporu hlavním důvodem migrace do České republiky (viz obrázek 4.2). Dalšími důvody jsou studium či integrace rodiny. Více než 80 % cizinců žije v ČR déle než rok. Pro zajištění dlouhodobé stability produktivní populace v souvislosti se stárnutím potřebujeme především trvalou pracovní migraci. Za posledních dvacet let je počet pracujících cizinců víceméně stabilní. Přestože Česká republika doposud nepatří, ve srovnání s ostatními členskými zeměmi EU, mezi významné imigrační země, pokud dále budou přicházet především kvalifikovaní lidé, považují cizince za přínos pro ekonomiku České republiky.

K dočasnému poklesu počtu povolení k pobytu cizinců došlo v roce 2000, a to důsledkem změny zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky. Po vstupu České republiky do EU se změnila struktura zaměstnanosti cizinců, občané EU již nepotřebují pracovní povolení a jejich zaměstnavatelé mají pouze povinnost

informovat úřad práce, že zaměstnávají občana EU (MPSV, 2011c). Zájem cizinců o práci v České republice dnes neklesá ani přes nepříznivý vývoj na trhu práce v posledních letech (Šimková, 2014a).

Obrázek 4.2 Počet osob s cizím státním občanstvím podle délky a účelu pobytu (%)

Poznámka: N = nerezidenti, R = rezidenti

Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Složení cizinců dle státního občanství a délky pobytu je důležité pro určení výše remitencí. Cizinci z některých zemí totiž přichází do České republiky pouze za prací, bez rodiny a bez plánu založit zde rodinu. Lze tak očekávat, že tyto osoby budou posílat větší množství peněz do země původu. Podle Leontiyevy a Tollarové (2011) platí, že s delším pobytem v cizí zemi se pravděpodobnost posílání remitencí a také jejich výše snižuje. Trvale žijící osoby mají častěji blízké rodinné příslušníky v České republice, takže jejich finanční podpora země původu je slabší.

Následující tabulka 4.3 nabízí pohled na nejpočetnější skupiny cizinců z hlediska účelu pobytu. Od roku 2011 přibývá hlavně občanů Evropské unie. Lidí ze zemí mimo EU 28 je zde ale o trochu více. Tři pětiny cizinců v ČR tvoří Ukrajinci, Slováci a Vietnamci. Nejvyšší počet cizinců v ČR pochází ze Slovenska. V roce 2013 bylo v České republice 131 tisíc osob ze Slovenska více než jeden rok a 27 tisíc osob méně než jeden rok. Jejich nejčastější status byl zaměstnanec nebo student. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří cizinci z Ukrajiny. Pro tuto skupinu je charakteristický vysoký počet nelegálně zaměstnaných pracovníků. Větší procento osob z Ukrajiny zde také podniká, stejně jako imigranti z Vietnamu. Cizinci v postavení zaměstnanců pracují převážně ve zpracovatelském průmyslu, stavebnictví, velkoobchodu a maloobchodu.

Tabulka 4.3 Struktura cizinců dle účelu pobytu v roce 2013

	Celkem	Zaměstnanci	Podnikatelé	Studenti	Ekonomicky neaktivní
Celkem	558 017	319 013	131 788	34 905	72 311
EU	253 500	176 062	28 566	26 132	22 740
Slovensko	158 588	113 241	12 557	23 214	9 576
Polsko	25 351	21 001	1 868	353	2 129
Německo	17 764	9 126	5 627	362	2 649
Bulharsko	11 357	7 502	1 289	153	2 413
Rakousko	3 380	1 882	951	27	520
Ostatní svět	304 517	142 951	103 222	8 773	49 571
Ukrajina	126 611	71 508	43 336	1 068	10 699
Vietnam	58 651	5 226	36 571	792	16 062
Rusko	37 115	18 660	7 364	1 739	9 352
Spojené státy	6 586	2 724	1 682	352	1 828
Čína	5 305	3 577	449	88	1 191

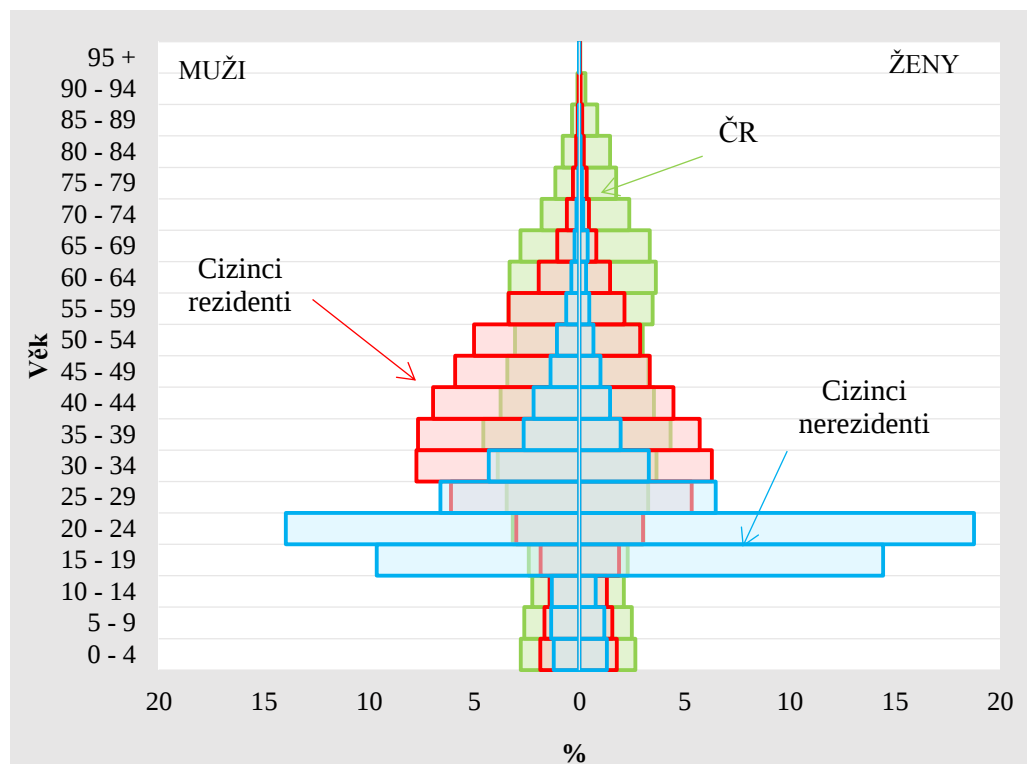
Zdroj: data ČSÚ, vlastní zpracování

Téměř u všech uvedených skupin cizinců převažují zaměstnanci a podnikatelé. Malý podíl ekonomicky neaktivních osob je zastoupen převážně studenty (mezi cizinci nerezidenty) a rodinnými příslušníky (mezi cizinci rezidenty). Pro některé přistěhovalce, např. z Číny či Vietnamu, je typické, že se často stěhují s celými rodinami.

Obrázek 4.3 ukazuje srovnání věkového složení cizinců s věkovou strukturou populace ČR. Věková struktura cizinců je značně odlišná ve srovnání s věkovou strukturou obyvatel České republiky. U cizinců nerezidentů výrazně převažují osoby ve věku 15 – 25 let, což odpovídá jejich převažujícímu účelu pobytu, studiu. U cizinců s pobytem delším než 1 rok je obecně významný výskyt osob v ekonomicky aktivním věku, tj. 15 – 64 let. Jen minimální je zastoupení cizinců ve věku nad 65 let. Výjimkou jsou jen přistěhovalci z Německa, což jsou sudetští Němci, kteří se usadili v příhraničních regionech.

Imigrace z východních zemí má dosud většinou dlouhodobý charakter. Např. usídlení přistěhovalců z Vietnamu je ve většině případů trvalé a zároveň zde mají největší podíl narozených dětí. V roce 2013 se největší podíl dětí (téměř 36 %) narodil právě cizincům z Vietnamu. Druhý nejvyšší podíl dětí (29 %) se narodil imigrantům z Ukrajiny. Dlouhodobá nebo trvalá migrace se založením rodiny je důležitá z hlediska stárnutí populace pro zajištění poměru mezi produktivní a poproduktivní populací v České republice.

Obrázek 4.3 Věková struktura obyvatel ČR a osob s cizím státním občanstvím v roce 2013 (%)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

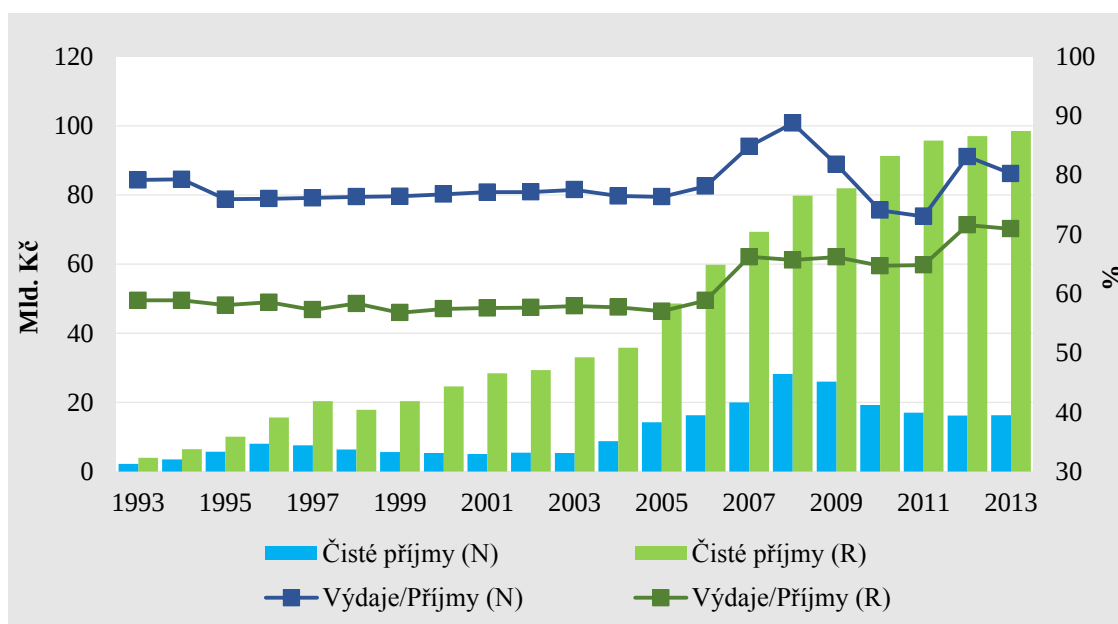
4.4 Finanční chování cizinců

Jedním z hlavních důvodů, proč lidé migrují za prací do zahraničí, jsou samozřejmě vyšší výdělků. Mnoho takových migrantů podporuje rodinu v zemi původu. Např. pracovníci pocházející z Ukrajiny jsou obvykle muži mající rodinu, kteří se svou prací v České republice pomáhají zajistit lepší životní úroveň své rodiny na Ukrajině (Strielkowski, Weyskrabova, 2014).

Celková částka, kterou si v ČR vydělali cizinci, je odhadována přibližně na 115 miliard Kč v roce 2013, z čehož 86 % tvoří příjmy cizinců, kteří v ČR pracují déle než jeden rok či podnikají. Od roku 1993 příjmy zahraničních pracovníků soustavně stoupají, za posledních 10 let se jejich příjem zvýšil třikrát (viz obrázek 4.4). Tato vydělaná částka představuje 11 % čistých příjmů všech domácností v ČR a 3 % HDP. Neznamená však, že celých 115 miliard odplulo z ČR do zahraničí. Cizinci v ČR žijí, takže musí část svých vydělaných peněz utratit na území ČR. Vyšší spotřeba v rámci České republiky samozřejmě znamená nižší odliv peněz prostřednictvím remitencí. Spotřební výdaje cizinců nerezidentů v ČR představuje dle ESA 2010 náš export. Spotřební výdaje nerezidentských zaměstnanců tvoří přes 80 % jejich příjmů, rezidenti mají výdaje

o něco málo nižší (viz obrázek 4.4). Cizinci nerezidenti mají často nižší příjmy než dlouhodoběji pracující a navíc mají vyšší výdaje např. na cestování (v případě pendlerů) či na zařízení domácnosti, v případě plánu usadit se v ČR. Dlouhodobě usazení cizinci na území ČR mají slabší vazby se zemí původu, posílání remitencí není jejich primárním cílem, na rozdíl od nerezidentů. Podíl výdajů na spotřebu na příjmu cizinců se pohybuje zhruba na stále stejné úrovni v období 1993 – 2013.

Obrázek 4.4 Čistý příjem osob s cizím státním občanstvím v ČR a podíl výdajů na konečnou potřebu na příjmech (mld. Kč, %)

Poznámka: R = rezidenti, N = nerezidenti.

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Je třeba vzít v úvahu, že množství a četnost posílání remitencí závisí na zkušenostech, účelu a délce pobytu v cizí zemi, a také na vazbě se zemí původu (Leontiyeva, Tollarová, 2011). Čím déle člověk zůstane v cizí zemi, tím více pravděpodobnost posílání remitencí klesá. Peníze jsou zasílány častěji lidmi, kteří mají krátkodobé vízum nebo dlouhodobý pobyt, než lidmi s trvalým pobytem v dané zemi. Dle Stojanova a kol. (2011) je vrchol posílání remitencí kolem pátého roku pobytu, do této doby remittance rostou, pak začínají klesat. Je tak pravděpodobné, že další generace migrantů budou mít nižší potenciál pro zasílání remitencí, než první generace.

Tabulka 4.4 Remitence odeslané do zahraničí osobami s cizím státním občanstvím žijícími v ČR déle než 1 rok v roce 2013

	Remittance		
	celkem za rok (v mil. Kč)	na osobu za měsíc	% z příjmu
Slovensko	5 815	3 696	17,0
Ukrajina	2 603	2 412	14,3
Vietnam	1 423	2 131	14,1
Polsko	909	3 127	17,0
Rumunsko	543	5 305	28,3
Spojené státy	504	7 699	28,0
Spojené království	484	7 596	20,7
Nizozemsko	344	10 002	28,6
Bulharsko	323	2 529	17,0
Itálie	301	8 144	28,4
Celkem/Průměr	15 972	2 945	15,5

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

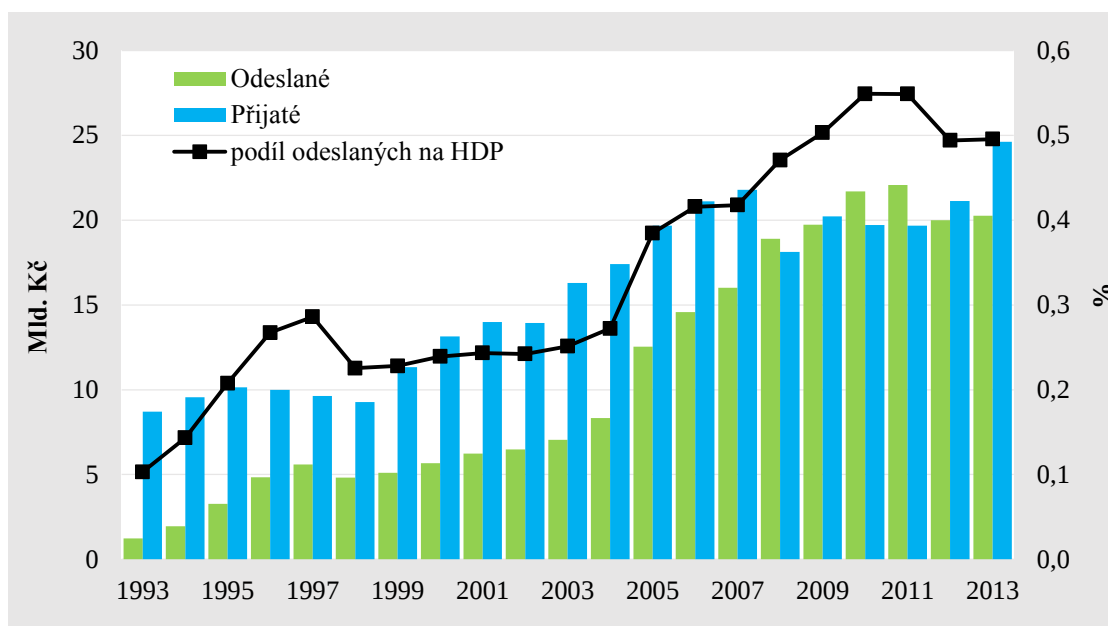
Tabulka 4.4 ukazuje, že největší množství peněz v roce 2013 odplulo z ČR na Slovensko³⁹ a na Ukrajinu. Po přepočtu celkového množství remitencí na jednu osobu za měsíc je ale patrné, že nejvyšší částky putují z ČR do Nizozemska, Itálie a Velké Británie. Lidé ze západních zemí mají pravděpodobně vyšší platy v důsledku vyšší kvalifikace než migranti z východních zemí. Nejnižší množství peněz posílají lidé pocházející z Číny. Jak bylo uvedeno výše, čínští občané se často stěhují do České republiky s celou rodinou, takže vazba se zemí původu není tak silná.

4.5 Vliv migrace a remitencí na ekonomiku a její zdroje

Zahraniční pracovníci si v ČR v roce 2013 vydělali přibližně 115 mld. Kč, z čehož přibližně tři čtvrtiny zde utratí a čtvrtinu ušetří. Celkové množství remitencí čítalo 18,5 mld. Kč v roce 2013, přičemž 7,7 mld. Kč putovalo mimo Evropskou unii. V porovnání s ostatními vyspělými evropskými zeměmi je zde odliv peněz mnohem nižší, Česká republika je na 31. místě v množství zaslaných remitencí (World Bank, 2013). Navíc pracovní migrace samozřejmě existuje také v opačném směru, z České republiky do zahraničí, a proto můžeme registrovat mírný příliv finančních prostředků do České republiky v podobě poslaných remitencí. Obrázek 4.5 nabízí srovnání výše odesílaných remitencí s přijatými remitencemi a vývoj odesílaných remitencí na HDP.

³⁹ Předpokládám, že země původu je totožná s cílovou zemí, kam putují remittance.

Obrázek 4.5 Vývoj objemu přijatých a odeslaných remitencí do/z ČR a podíl odeslaných remitencí na HDP (mld. Kč, %)

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

Celková výše odeslaných remitencí roste, nicméně v posledních letech ne tak významně. Stejně tak se zvyšují remitence přijaté. V letech 2008 – 2012 byli odeslané remitence zhruba ve stejné výši jako remitence přijaté. V roce 2013 odeslané remitence ve výši 20,2 mld. Kč představovaly 0,5 % HDP. Přijaté remitence představovaly 24,6 mld. Kč. Pro srovnání, v Lucembursku, které je na prvním místě v množství odeslaných remitencí, tvoří odeslané remitence 19 % HDP. V opačném směru Lucembursko získá prostřednictvím remitencí pouze 3 % HDP (World Bank, 2013).

Je tak zřejmé, že Česká republika nepatří k zemím, kde migrace a remitence mají negativní vliv na ekonomiku, naopak mají, ač malý, tak pozitivní vliv. Hlavně proto, že pracovní imigrace pomáhá udržet stabilní poměr mezi produktivní a poproduktivní populací a vytváří dodatečné zdroje pro ekonomiku, státní rozpočet a důchodový systém. Měla by tak být vhodným způsobem podporována. Tohoto posílení je možné dosáhnout především efektivní migrační a integrační politikou. Ta by měla zajistit, že Česká republika bude cílovou zemí, kde cizinci zůstanou natrvalo. Kde se stanou aktivními členy společnosti z právního, sociálního, ekonomického, vzdělávacího i kulturního hlediska. Efektivní imigrační politika by měla zahrnovat podporu přílivu vysoce kvalifikovaných zahraničních pracovníků a prevenci nelegální imigrace. Je zřejmé, že s rostoucím počtem cizinců v populaci je ovšem spojena celá řada rizik, která je nutné v souvislosti s bezpečností řešit. Jedno ze základních kritérií „klidného“

soužití různých skupin osob je plynulá integrace nově příchozích osob do společnosti. Nebezpečí, která při otevřené migrační politice hrozí, pramení zejména z xenofobních názorů stávající populace, což může vést k izolování přistěhované skupiny osob, uzavírání takové skupiny do sebe, a tím následně horší integraci do stávající společnosti (VŠE, 2015).

5 UDRŽITELNOST FINANCOVÁNÍ DŮCHODOVÉHO SYSTÉMU

Diskuze nad problematikou zatížení důchodového systému se v souvislosti se stárnutím populace stává velmi závažná. Výdaje na důchody dnes tvoří čtvrtinu všech prostředků, které stát přerozděluje (MFČR, 2015). Vzhledem k nepříznivému demografickému vývoji populace ČR se již dlouho hovoří o nutnosti změny v důchodovém systému. Jelikož jedním ze základních úkolů demokratického státu je zajistit prosperitu také budoucím generacím, je nutné provést řadu reforem vedoucích ke stabilizaci sociálního systému tak, aby náhradový poměr starobních důchodů ke mzdám u budoucích důchodů reflektoval budoucí vývoj mezd a inflace. Dosavadní systém byl totiž nastaven před více než sto lety, ale dnes, kdy se prodlužuje doba dožití a zároveň klesá úroveň porodnosti, není tento státní systém důchodového zabezpečení dlouhodobě udržitelný (MPSV, 2011b).

Základní ekonomické fundamenty důchodové reformy bohužel však často ustupují do pozadí méně důležité debatě politických stran. Na prvním místě jsou otázky politické, jako je volba systému a nikoli ekonomické, jako je dopad na vývoj národního hospodářství, dopad na hospodaření sektoru vládních institucí a ekonomické postavení jednotlivých sociálních skupin obyvatelstva.

5.1 Diskuze k udržitelnosti důchodového systému

Klíčovým rizikem pro důchodový systém je rostoucí disproporce mezi vyplácenými starobními důchody a přijatými příspěvky na důchodové pojištění a zjevná rizika jsou i pro systém zdravotní péče. Toto konstatování lze samozřejmě pojmout i obecně, přestože financování z veřejných zdrojů je ve většině zemí nejdůležitějším zdrojem financování služeb dlouhodobé péče. Lze si samozřejmě spořit na stáří individuálně, ale využívání státních a komerčních programů je převažující. Příjmy důchodců v ČR jsou tvořeny více jak z 95 % ze státního důchodového systému a zbytek tvoří např. příjmy z penzijního připojištění, z pracovních příjmů, atd. Pro srovnání, v zemích EU je

důchod jedince průměrně tvořen státními dávkami z méně než 70 % a zbytek je soukromé, odpovědnostní připojištění (MPSV, 2011a).

Je zřejmé, že stárnutí populace bude mít nemalý vliv na nárůst také finančních zdrojů potřebných k zabezpečení sociálně zdravotní péče o tuto skupinu obyvatelstva. V současné době jsou dle MPSV (2010) náklady na dlouhodobou péči⁴⁰ relativně nízké a zatím nenastal jejich významný vzestup, v roce 2013 bylo podle údajů MPSV na příspěvcích na péči vyplaceno celkem 19,6 mld., což odpovídalo zhruba 0,5 % HDP v roce 2013. Podíl výdajů na dlouhodobou péči bez zahrnutí sociálních výdajů a výdajů na domácí péči činil dokonce pouze 0,2 % HDP. Nejvyšší podíl na celkovém HDP dosahují výdaje na dlouhodobou péči ve Švédsku a Nizozemsku (kolem 3,5 %)⁴¹ (MPSV, 2010).

Z odborných studií a statí zabývajících se problematikou ekonomických aspektů stárnutí lze zmínit například studii Vavrejšnové a kol. (2004). Ilustruje, že otázka důchodové reformy se neomezuje pouze na stárnutí a finanční problematiku. Ukazuje, že všechny druhy důchodových systémů – veřejné i soukromé – mají svá rizika a upřednostňuje spíše kombinaci různých druhů důchodových dávek a dalších druhů spoření spolu s prodlouženou ekonomickou aktivitou. Jde však především o to, aby byla v budoucnu zajištěna slušná životní úroveň a kvalita života starších lidí (Vavrejšnová a kol., 2004).

Sivák a kol. (2011) se zabývali důsledky přechodu od průběžného k fondovému penzijnímu systému na Slovensku. Argumentují, že každý penzijní systém je založen na převodu skutečného příjmu od produktivní k neproduktivní generaci. Lidé v důchodovém věku tak mohou spotřebovat jen z toho, kolik se toho v daném čase skutečně vyrobí. Z tohoto důvodu přechod od průběžného PAYG systému a fondovému neřeší demografickou situaci, jelikož nezvyšuje úroveň celkového příjmu společnosti, nýbrž jen mění způsob převodu příjmů mezi produktivní a neproduktivní generací (Sivák a kol., 2011).

Kubíček (2008) uvádí, že nezáleží na tom, zda penzijní systém bude zcela zprivatizován, zčásti nebo vůbec. Tak jako tak bude potřeba na ekonomické účastníky

⁴⁰ Jedná se o komplex služeb, které potřebují lidé s dlouhodobě omezenou soběstačností.

⁴¹ Zdravotní a sociální složka dlouhodobé péče, stejně jako hranice mezi nimi, jsou často v jednotlivých zemích OECD definovány odlišně, což snižuje mezinárodní srovnatelnost údajů o jednotlivých aspektech dlouhodobé péče, včetně dat o výdajích v této oblasti.

uvalit takové daně, jaké by na ně musely být uvaleny ve vyrovnaném průběžném systému. Tento fakt není nijak ovlivněn demografickým vývojem, a proto je podle něj mylné uvádět demografický vývoj jako argument ve prospěch privatizace penzijního systému (Kubíček, 2008). Také Rutarová a Slavík (2005) se ve své stati zabývali potřebou důchodové reformy z ekonomického a demografického úhlu pohledu. Upozornili na fakt, že často bývá nesprávně současná penzijní problematika spojována pouze se státním průběžně financovaným důchodovým systémem a jeho finanční nerovnováhou. Z ekonomického pohledu, mezigenerační transfery mají vždy povahu toku zboží a služeb, tedy faktické spotřeby, které se produktivní osoby vzdávají ve prospěch poproduktivních, a finanční transfer hraje pouze úlohu prostředníka skutečného transferu (Rutarová, Slavík, 2005).

Také Fiala a Langhamrová (2015) poukazují na fakt, že jedním z nejčastěji diskutovaných důsledků stárnutí populace je otázka udržitelnosti důchodových systémů. Poukazují na to, že se zvyšuje podíl seniorů v populaci a doba pobírání důchodu se prodlužuje s rostoucí délkou života. Zároveň upozorňují, že propast mezi příjmy a výdaji státního rozpočtu na sociální zabezpečení se bude stále prohlubovat. Odhadují, že výše deficitu může být v polovině tohoto století až dvojnásobná oproti současnému stavu. Uvádějí, že k částečnému snížení deficitu účtu starobních důchodů by přispělo zvýšení pojistného a zvýšení zaměstnanosti (Fiala, Langhamrová, 2014). Obdobný názor mají i Janíčko a Tsharakyán (2013), kteří rozporují nutnost provedení důchodové reformy pouze z důvodu nepříznivého demografického vývoje, a tudíž nevyrovnaného důchodového účtu a argumentují, že rozsah penzijní reformy zdaleka přesahuje pouze ekonomickou dimenzi, jelikož má další, zejména sociální, politické a dokonce i filozofické přesahy. Dle jejich názoru je třeba najít takovou parametrickou úpravu, která nejméně negativně zasáhne do fungování ekonomiky. Prostor pro úpravy systému spatřují v participaci na trhu práce, zejména v zaměstnanosti starších osob. Zároveň ale argumentují, že například při zvyšování věku odchodu do starobního důchodu musí existovat naděje na zaměstnání starších generací, jinak bude hrozit problém s vyplácením podpor v nezaměstnanosti (Janíčko, Tsharakyán, 2013).

5.2 Současný důchodový systém

Základní povinné důchodové pojištění v ČR reprezentované tzv. I. pilířem⁴² je dávkově definované (DB)⁴³ a průběžně financované (PAYG)⁴⁴. Základním předpisem upravujícím systém důchodového pojištění, nároky na důchody, způsob stanovení výše důchodů a podmínky pro jejich výplatu je zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, který nabyl účinnosti 1. ledna 1996. Právní úprava je jednotná pro všechny pojištěnce, neexistují speciální odvětvová či profesní schémata apod. Pouze z organizačně-administrativního hlediska platí určité odchylky pro tzv. silové rezorty (např. vojáci, hasiči, policisté, celníci). Pro Českou republiku je charakteristická vysoká závislost příjmů důchodců na státním průběžném pilíři dosahující 95 % (MFČR, 2013).

Od poloviny 90. let 20. století funguje vedle státního průběžného pilíře i tzv. III. pilíř, penzijní připojištění, neboli dobrovolné spoření na dobu stáří s příspěvkem státu. Předpisem upravujícím doplňkové penzijní spoření je zákon č. 427/2011 Sb., který nahradil penzijní připojištění se státním příspěvkem podle zákona č. 42/1994 Sb. Stát i zde z peněz daňových poplatníků (příspěvky i daňové odpočty) podporuje individuální zabezpečení na stáří. I přes tuto podporu nyní dosahují průměrné úspory účastníků velmi nízkých částek, které nezaručí dostatečné příjmy ve stáří.

V roce 2013 byl vytvořen tzv. II. pilíř důchodového systému, založený na dobrovolném důchodovém spoření podle zákona č. 426/2011 Sb. Druhý pilíř zavedla vláda Petra Nečase (2010 – 2013) ve snaze přimět budoucí české důchodce k zajištění více zdrojů pro jejich penze. Tento pilíř ovšem na začátku roku 2016 zanikl, neboť vláda Bohuslava Sobotky (2014 – dosud) tento systém neshledala vhodným (MFČR, 2014).

⁴² V mnoha zemích světa je zaveden více pilířový penzijní systém, tudíž výsledná penze občanů se skládá z více samostatných příjmů. Důchodový systém v ČR se od začátku roku 2016 skládá ze dvou pilířů zvaných I. a III. pilíř, II. pilíř již zanikl (více viz MPSV, 2011a).

⁴³ Dávkově definovaný penzijní systém (Defined Benefit) předem definuje určitým způsobem výši dávek, které účastníci mají pobírat, a odtud se pak stanoví potřebná výše finančních nákladů, tedy i výše vyžadovaných příspěvků (Krebs, 2010).

⁴⁴ Průběžné financování (Pay-As-You-Go) spočívá v mezigenerační solidaritě a redistribuci prostředků. Dávky v daném období jsou vypláceny přímo z příspěvků ekonomicky aktivních lidí (pojištěnců) vybraných v tomto období (Krebs, 2010).

5.3 Reforma důchodového systému

Za počátek moderní koncepce sociálního zabezpečení v bývalém Československu lze považovat zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění z roku 1948. Podle tohoto zákona měl nárok na starobní důchod pojištěnec, který dosáhl věku alespoň 65 let a byl v posledních 5 letech pojištěn alespoň 4 roky a dále pojištěnec, který dosáhl věku alespoň 60 let a byl pojištěn minimálně 20 let. Důchodový věk mužů na úrovni 60 let zůstal až do konce roku 1995 zachován, s výjimkou snížení důchodového věku pro zaměstnance tzv. I. pracovní kategorie⁴⁵. Naproti tomu důchodový věk žen byl od roku 1957 snížen na 55 let (Zákon č. 55/1956 Sb.). O osm let později začal být zohledňován počet vychovaných dětí: od 53 let (5 a více dětí) do 57 let (žádné dítě). Důchodový věk 55 let byl zachován pro ženy, které vychovaly 2 děti (Zákon č. 101/1964 Sb.). V dalších letech se až do konce roku 1995 důchodový věk žen nezměnil. Důchodový věk se tedy v ČR neměnil téměř 40 let. Do současné doby, přes řadu legislativních změn, zůstávají základní podmínky nároku na starobní důchody stejné. Základní podmínkou je dosažení určitého věku a určité doby pojištění (Fiala, Langhamrová, 2015).

V současnosti platná verze byla představena ekonomickými ministry vlády ČR v únoru 2011, definitivně schválena parlamentem 7. 11. 2012 a od 1. 1. 2013 vstoupila v platnost v plné míře. Zahrnuje změny systémové i dílčí parametrické (MPSV, 2011b).

Cíle důchodové reformy samozřejmě vyplývají z problémů současného důchodového systému (MFČR, 2013):

- udržitelnost vývoje veřejných financí,
- rozložení rizik snížením závislosti na I. pilíři,
- zvýšení zásluhovosti a individuální odpovědnosti,
- posílení mezigeneračních vazeb v rodině.

Manuál důchodové reformy (MFČR, 2013) uvádí následující teoretické možnosti řešení finanční udržitelnosti důchodového systému:

- zvyšování věku odchodu do důchodu,
- snižování průměrné výše důchodů,

⁴⁵ Původně pouze zaměstnání pod zemí v dolech a zaměstnání výkonných letců, později přibýly i některé další profese (Zákon č. 99/1948 Sb.)

- zvyšování pojistného na důchodové pojištění, tj. zdanění práce,
- zvyšování míry individuálních úspor,
- hledání nových zdrojů financování důchodového systému,
- kombinace výše uvedeného.

Každá z těchto možností má samozřejmě své nevýhody a rizika, nelze se tedy plně spolehnout pouze na jednu z nich. Zvyšování pojistného na důchodové pojištění by vedlo k vyšší nezaměstnanosti. Podobně je na tom snižování průměrné výše důchodů, toto samotné opatření by způsobilo vyšší podíl osob pod hranicí chudoby.

Je potřeba reagovat na neustálé prodlužování průměrné doby lidského života (včetně doby života strávené ve zdraví) a prodlužování průměrné doby pobírání starobního důchodu. To způsobuje stále větší nároky na důchodový systém. Jedním z opatření, které má zmírnit potenciální zvyšování schodku I. pilíře, je právě prodlužování věku odchodu do důchodu. Zvyšování důchodového věku sice nastoluje otázku, zda budou starší lidé uplatnitelní na trhu práce, ale domnívám se, že integrace starších pracovníků není problémem, nýbrž výzvou.

Současná právní úprava již se zvyšováním důchodového věku počítá a zákon č. 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění toto upravuje. Pro osoby, které do konce roku 1995 ještě nedosáhly důchodového věku, byl důchodový věk postupně zvyšován tak, že u mužů měl každý další ročník narození důchodový věk vždy o 2 měsíce vyšší než ročník předchozí. U žen se pro každou další generaci zvyšoval důchodový věk o 4 měsíce za účelem snížení rozdílu důchodového věku žen a mužů. Dále byl zrušen nižší důchodový věk pro zaměstnance některých profesí a naopak za určitých podmínek umožněn všem osobám dřívější odchod do důchodu. Podle původního návrhu zákona se měl uvedeným způsobem důchodový věk zvyšovat pouze pro 12 ročníků narození, než by dosáhl pro muže 62 let, pro ženy podle počtu vychovaných dětí 57 – 61 let, pro další generace měl důchodový věk nabývat těchto hodnot. Pozdější úprava prodloužila zvyšování důchodového věku stejným tempem až do 63 let pro muže, resp. 59 – 63 let pro ženy, další novela prodloužila zvyšování důchodového věku až na 65 let pro muže a 62 – 65 let pro ženy (MPSV, 2011b).

Jedna z posledních novel zákona č. 220/2011 Sb. o důchodovém pojištění⁴⁶, která je dosud platná, však zavedla trvalé a teoreticky neomezené zvyšování důchodového věku bez horní hranice věku. I proto se Odborná komise pro důchodovou reformu, která byla založena v roce 2014, snaží navrhnout mechanismus, jak tyto hranice věku hodnotit a v budoucnu korigovat. Jedním z návrhů je zvolit takovou hranici důchodového věku, aby průměrná doba pobírání důchodu byla čtvrtina života.

Zvyšování důchodového věku mužů má pokračovat dosavadním tempem, tj. o 2 měsíce pro každý další ročník narození (i po dosažení hranice 65 let) bez stanovení horní hranice. K vyrovnaní důchodového věku mužů a bezdětných žen by pak mělo dojít již u generace narozených v roce 1957, u žen se 2 dětmi u generace 1966, a konečně u žen, které vychovaly 5 a více dětí až u generace narozených v roce 1975. Pro tuto generaci by měl být důchodový věk již 66 let 8 měsíců, důchodového věku by tato generace tedy dosáhla v roce 2041, resp. 2042. U ročníků narozených po roce 1977 bude důchodový věk stanoven tak, že se k věku 67 let přičte takový počet kalendářních měsíců, který odpovídá dvojnásobku rozdílu mezi rokem narození pojištěnce a rokem 1977⁴⁷ (ČSSZ, 2014). Tudíž v roce 2050 důchodový věk se dostane na hranici 68 let (viz tabulka 5.1).⁴⁸

Tabulka 5.1 Výpočet důchodového věku

Rok vzniku nároku na starobní důchod		2013	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Důchodový věk	muži	62	63	64	65	65	66	67	68
	ženy*	60	61	63	65	65	66	67	68

Poznámka: * ženy se dvěma vychovanými dětmi

Zdroj: ČSSZ (2014), vlastní dopočty

I přes řadu námitek a připomínek z řad občanů i politiků nelze považovat zvyšování důchodového věku v současné době za nijak drastické. V roce 2030 má hodnota důchodového věku v ČR dosáhnout 65 let, což je současná hodnota důchodového věku ve většině zemí Evropy. Tempo zvyšování důchodového věku je pomalé a plynulé. Důchodový věk žen v ČR navíc závisí na počtu dětí, což je svým způsobem světová rarita (Fiala, Langhamrová, 2015).

⁴⁶ Zákon č. 220/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony (MPSV, 2012a).

⁴⁷ Podrobný plán zvyšování důchodového věku je uveden v příloze.

⁴⁸ V současné době se ovšem hovoří o zastropování důchodového věku, kdy by jeho hranice nepřekročila věk 65 let. Změna je v tuto chvíli navrhovaná od roku 2017, nejsou však definitivně známy detaily (Týden, 2016).

Cílem zvyšování zákonného důchodového věku je jednak snaha o udržení stabilního poměru mezi přijatými příspěvky na důchodové pojištění a vyplacenými starobními důchody a jednak celkové relativní snížení výdajů na starobní důchody. Současné nastavení zvyšování důchodového věku sice udrží absolutní počet ekonomicky aktivních na stabilní úrovni, ale není dostatečné pro udržení stabilního poměru mezi ekonomicky aktivními a neaktivními a tudíž poměru mezi přijatými příspěvky na důchodové pojištění a vyplacenými starobními důchody.

Náklady na stabilitu průběžně financovaného důchodového systému samozřejmě nelze řešit jen prodlužováním věku odchodu do důchodu, ale je třeba provést takové změny, které nebudou bránit ekonomickému růstu a zároveň poskytnou adekvátní sociální ochranu občanům ve stáří (Krebs, 2011).

V rámci důchodové reformy se zvyšuje také zákonná doba pojištění⁴⁹, aby měla osoba nárok na výplatu penze, na 35 let povinného pojištění v roce 2018. Pokud tato podmínka nebude splněna, bude občan odkázán na sociální dávky, nárok na starobní důchod mít totiž ještě nebude (Zákon č. 155/1995 Sb.).

Zvyšuje se trvalé krácení předčasného starobního důchodu za období, které spadá mezi 1 rok a 2 roky před vznikem nároku na starobní důchod podle zákonné věkové hranice. To znamená, že těm, kterým je přiznán předčasný starobní důchod více než 1 rok před dosažením důchodového věku, je důchod krácen více, než tomu bylo před 1. 1. 2012 (Zákon č. 155/1995 Sb.).

Zvyšování průměrných vyplácených důchodů bude odpovídat růstu indexu spotřebitelských cen a jedné třetině růstu mezd. O zvyšování důchodů nebude rozhodovat vláda nařízením, ale toto zvýšení bude provedeno vyhláškou na základě zákona o důchodovém pojištění podle přesně stanovených pravidel, která již nebudou umožňovat volbu navýšení důchodů (Zákon č. 155/1995 Sb.).

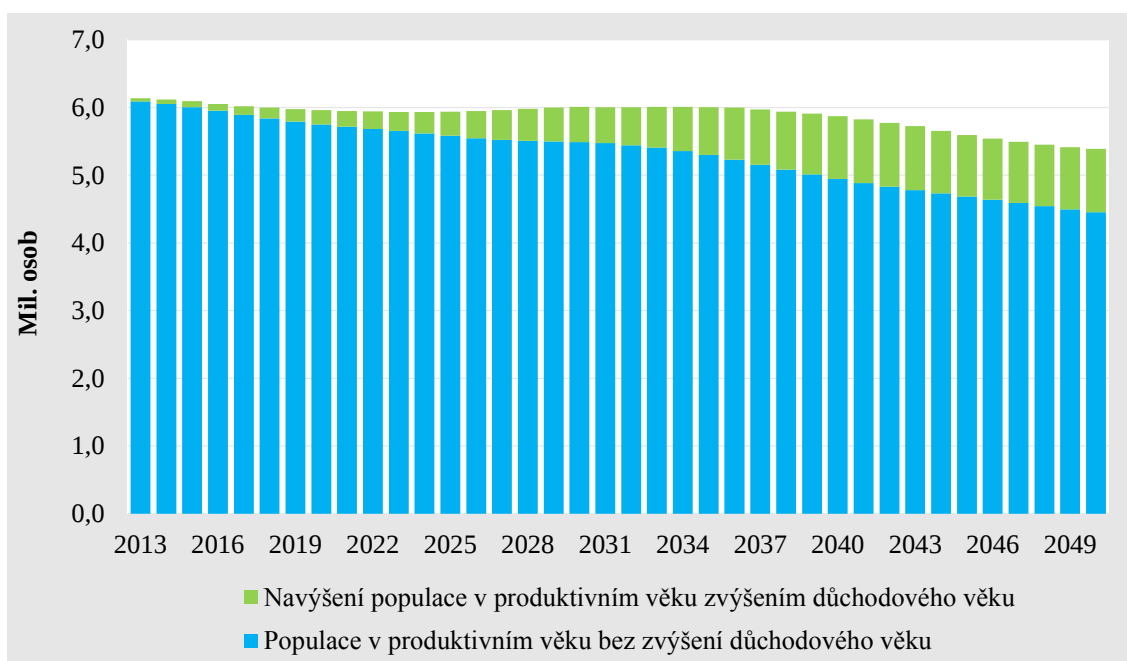
Každé z opatření má své nevýhody a rizika, nelze se tedy plně spolehnout pouze na jedno z nich. Např. zvyšování věku odchodu do důchodu naráží na limity uplatnění na trhu práce, samotné snižování průměrné výše důchodů by poslalo mnoho lidí pod hranici chudoby. V úvahu připadá kombinace těchto možností. Jde hlavně o to, aby

⁴⁹Doba, po kterou je osoba zaměstnaná a odvádí sociální pojištění. Existuje i náhradní doba pojištění, kdy osoba pojistné neodvádí, a přesto se mu tato doba započítává, např. mateřská dovolená (zákon č. 155/1995 Sb.).

poměr mezi vyplácenými starobními důchody a přijatými příspěvky na důchodové pojištění byl dlouhodobě udržitelný.

Současná úprava důchodové reformy způsobí zvýšení počtu osob v produktivním věku v příštích 40 letech, o 936 tisíc na 5,4 milionu osob v roce 2050 (viz obrázek 5.1, zelená barva). Zvýšení věku odchodu do důchodu tak bude mít vliv na zvýšení absolutního počtu osob v produktivním věku a napomůže k udržení stabilnějšího poměru mezi ekonomicky aktivními a neaktivními.

Obrázek 5.1 Prognóza počtu osob v produktivním věku

Zdroj: data ČSÚ, vlastní výpočty

5.4 Vývoj výdajů na starobní důchody

Výdaje na starobní důchody tvoří největší část výdajů na sociální zabezpečení (78 % v roce 2013). V dnešní době se na dávky důchodového zabezpečení vyplácí desetina HDP. Ze statistik Ministerstva financí (MFČR) vyplývá, že od roku 2009 jsou výdaje státního rozpočtu na sociální zabezpečení⁵⁰ vyšší než příjmy do státního rozpočtu plynoucí z příspěvků na sociální pojištění (MFČR, 2015). Zatímco příspěvky na sociální zabezpečení jsou v čase stabilní (kolem 30 % celkových příjmů státního rozpočtu),

⁵⁰ Příspěvky na sociální zabezpečení zahrnují nejen důchodové pojištění, ale také nemocenské pojištění. Dávky sociálního zabezpečení se skládají z důchodů starobních, invalidních, sirotčích, vdovských a vdoveckých (MPSV, 2011a). Další výpočty jsou ovšem prováděny pouze pro starobní důchody, protože tvoří největší část dávek důchodového pojištění.

o výdajích na dávky sociálního zabezpečení toto rozhodně neplatí, mezi roky 2007 – 2013 se podíl dávek na sociální zabezpečení zvýšil téměř o 6 p.b. z celkových výdajů státního rozpočtu (tabulka 5.2). V roce 2013 tvořily příspěvky na sociální zabezpečení 331 mld. Kč, což představovalo 30,3 % z celkových příjmů státního rozpočtu a 8,1 % HDP. Dávky sociálního zabezpečení byly o 50 mld. Kč vyšší, 381 mld. Kč, což bylo 35,7 % celkových výdajů státního rozpočtu a 9,3 % HDP.

Tabulka 5.2 Příjmy a výdaje státního rozpočtu na sociální zabezpečení (pouze důchody)

	Příspěvky na sociální zabezpečení			Dávky sociálního zabezpečení			Saldo
	mld. Kč	% z celkových příjmů	% HDP	mld. Kč	% z celkových běžných výdajů	% HDP	mld. Kč
2007	302,4	29,5	7,9	289,9	29,8	7,6	12,5
2008	317,5	29,9	7,9	312,5	32,0	7,8	5,0
2009	309,3	31,7	7,9	339,8	32,9	8,7	-30,5
2010	316,3	31,6	8,0	346,2	33,9	8,8	-29,9
2011	326,6	32,3	8,1	368,1	35,7	9,2	-41,5
2012	330,2	31,4	8,2	382,0	36,9	9,4	-51,8
2013	331,0	30,3	8,1	381,0	35,7	9,3	-50,0

Zdroj: data MFČR, vlastní zpracování

Do budoucna lze předpokládat navýšení deficitu. Fiala a Langhamrová (2014) odhadují, že kolem roku 2020 by se deficit státního rozpočtu v oblasti sociálního zabezpečení mohl zvýšit na 60 mld. Kč a kolem roku 2050 až na 120 – 140 mld. Kč (v závislosti na variantě populační projekce). Postupné zvyšování důchodového věku na 68 let u mužů i žen do roku 2050 poskytuje pouze částečnou úsporu (viz kapitola 5.5.2, obrázek 5.2). Podíl osob v důchodovém věku (s nárokem na starobní důchod) bude i nadále růst. V důsledku toho se budou vládní výdaje i nadále zvyšovat.

Častým argumentem pro udržení výdajů a příjmů v rovnováze je přechod od dlouhodobě neudržitelného průběžně financovaného penzijního systému k fondovému. Jak ale ukazují Sivák a kol. (2011), tak samotné přesměrování příspěvků do fondového hospodaření problém fiskální udržitelnosti penzijního systému neřeší. Může tomu být i naopak, jelikož toto opatření produkuje vysoké transformační náklady, čímž se navyšuje explicitní dluh měřený saldem průběžného systému.

5.5 Penzijní závazky stárnoucí populace

Závažné ekonomické aspekty, kterým doposud nebyla příliš věnována pozornost, spočívají v odhadu závazků k současným i budoucím důchodcům, a tak právě této oblasti je věnována tato kapitola. Pro ilustraci této skutečnosti jsem použila metodu penzijních schémat, která dokazuje, že závazky vůči lidem ve starobním důchodu budou stejné, bez ohledu na typ důchodového systému. Přestože jsou tyto odhady založeny na různých předpokladech, které se mohou v čase měnit, celková hodnota důchodových nároků představuje klíčovou informaci pro tvůrce hospodářské a sociální politiky. Takto odhadnutý podíl penzijních závazků na HDP vyjadřuje množství vytvořeného domácího bohatství, které bude zapotřebí k uspokojování potřeb a nároků současných a budoucích důchodců.

5.5.1 Model penzijních schémat⁵¹

Jednou z moderních možností pro hodnocení problému stárnutí populace je statistické vyjádření závazků společnosti pomocí tzv. penzijních schémat. Tato metoda je založena na kombinaci ekonomických a demografických modelů a výsledky poskytují informace o zatížení důchodů jako procento z HDP. Makroekonomické ukazatele založené na standardech národního účetnictví ESA 2010 (Eurostat, 2013) a SNA 2008 (UN, 2008) se tedy dostávají do další vědní disciplíny, demografie. V tomto případě jde o kombinaci makroekonomické statistiky, aktuárského přístupu a demografické projekce. Níže popsany přístup do jisté míry reflektuje způsob, kterým oficiální statistika snad v blízké budoucnosti ekonomicky popíše problém stárnutí, avšak pro snazší ilustraci a lepší přehlednost využívám mírně jednodušší model, který jsem pro tyto účely konstruovala.

Penzijní schémata se stala součástí oficiálních makroekonomických statistik pro EU (viz ESA 2010) a země EU budou pravděpodobně muset od roku 2017 povinně počítat a publikovat penzijní závazky, bez ohledu na typ penzijního systému.

Penzijní závazky plynoucí z dávkově definovaného důchodového systému a průběžného financování byly již částečně zaznamenány v předcházejícím standardu SNA 1993,

⁵¹ Na tomto místě bych ráda poděkovala Ing. Karlu Šafrovi za pomoc s matematickým vyjádřením penzijních závazků.

ovšem nebyly brány jako aktiva domácností a jako závazky státu. Standard ESA 1995 zacházel s těmito závazky podobně (Eurostat, 1996). SNA 2008, stejně tak ESA 2010, jakožto moderní statistické normy posledních let, obsahují podrobné pokyny pro sestavování doplňkových údajů o nárocích na starobní důchody. Zahrnují schémata spravovaná vládními institucemi a také systémy sociálního zabezpečení. Podle těchto norem mají být penzijní nároky domácností (a zároveň penzijní závazky důchodových systémů) zaznamenány v národních účtech. Dle ESA 2010 by mělo být povinné zaznamenávat úplná data o penzijních závazcích všech důchodových systémů, nejen systémů sociálního zabezpečení, ale i systémů dávek pro státní zaměstnance.

V metodologické příručce Eurostatu *Technical Compilation Guide for Pension Data in National Accounts* (Eurostat, 2011) se nachází mnoho alternativních odhadů penzijních nároků. Všechny alternativy vedou k tomu, že sektor vládních institucí každé země by měl obsahovat novou podrozvahovou položku týkající se penzijních nároků. Dnes v ČR momentálně neexistují žádné oficiální údaje⁵², a tak v rámci svého zjednodušeného modelu odhaduji penzijní nároky současným a budoucím důchodcům v ČR. Přístup, který používám, se mírně liší od oficiálních metod stanovených v příručce Eurostatu.

Odhad penzijních nároků je založen na celkovém počtu obyvatel.⁵³ Rozlišuji pouze to, zda se jedná o závazky současným osobám majícím nárok na starobní důchod (vzorec 5.1) nebo závazky budoucím důchodcům (vzorec 5.2), přičemž za budoucí důchodce považuji osoby, kterým je v současnosti (rok 2013) 20 let a více. Odhad penzijních nároků je založen na součinu počtu osob majících nárok⁵⁴ (nyní nebo v budoucnu) na starobní důchod a částky starobního důchodu:

$$PE_{x,t}^g = \sum_{x=x_t}^{100} R_{x,x+s-x_t}^g \cdot B_{x,x+s-x_t}^g \cdot p \cdot 12 \cdot DF_s, \quad (5.1)$$

$$PE_{x,s}^g = \sum_{x=d_t}^{100} R_{x,x+s-d_t}^g \cdot B_{x,x+s-d_t}^g \cdot p \cdot 12 \cdot DF_s, \quad (5.2)$$

kde

⁵² Odbor národních účtů ČSÚ již pracuje na odhadech těchto závazků a různých alternativách odhadu, které budou publikovány od roku 2017.

⁵³ Neodhaduji dávky speciálně pro státní zaměstnance.

⁵⁴ Dle MPSV 99 % osob v důchodovém věku pobírá starobní důchod, považuji proto osoby v důchodovém věku automaticky za příjemce starobního důchodu (MPSV, 2011a).

R_x počet x -letých osob v důchodovém věku,

B_x průměrný měsíční důchod x -leté osoby,

p index růstu mezd,

DF_s diskontní faktor,

s rok,

t výchozí rok,

x věk,

g pohlaví,

d_t důchodový věk v roce t ,

x_t věk v roce t ($x_t > d_t$).

Odhad výše penzijních závazků je odvozen na základě pojistně-matematických metod, které jsou založeny na konceptu čisté současné hodnoty. Penzijní závazky jsou počítány k roku 2013 ($t = 2013$), a jelikož se jedná o budoucí závazky, je nutné stanovit předpoklady o růstu cen mezd a o demografickém vývoji⁵⁵:

- Nástrojem pro měření skutečných kapitálových nákladů na financování budoucích plateb je diskontní faktor počítaný dle vzorce 5.3:

$$DF_s = \frac{1}{(1+r)^{x+s-x_t-t}}, \quad \left(\text{resp. } DF_s = \frac{1}{(1+r)^{x+s-d_t-t}} \right), \quad (5.3)$$

kde

r diskontní míra,

s rok,

t výchozí rok,

x věk,

d_t důchodový věk v roce t ,

x_t věk v roce t ($x_t > d_t$).

Součástí jmenovatele a mírou úrovně diskontního faktoru je diskontní míra.

Stanovení vhodné diskontní míry je úloha na samostatnou disertační práci, a proto

⁵⁵ Budoucí růst mezd významně ovlivňuje výši penzijních závazků pouze v dávkově definovaných důchodových systémech. Pro odhad penzijních závazků v příspěvkově definovaných důchodových systémech žádné předpoklady o růstu mezd potřeba nejsou.

pro ilustraci metody v souladu s Evropskou centrální bankou (ECB, 2010) předpokládám diskontní míru 5 % v nominálním vyjádření⁵⁶.

- Na výši penzijních závazků má významný dopad i předpoklad o budoucím vývoji mezd. V průměru za posledních deset let se mzdy zvýšily o 5 %, ovšem v době finanční krize v letech 2007 – 2009 růst mezd zpomalil na 2 % (ČSÚ, 2014c). Z důvodu opatrnosti předpokládám stejný růst (2 % ročně) i v budoucnu. Po celou projektovanou dobu předpokládám stejnou diskontní míru a rychlost růstu mezd.
- Výše penzijních závazků je také závislá na budoucím demografickém vývoji a nelze odhadnout bez znalosti řádu úmrtnosti. Významnou roli hraje budoucí pravděpodobnost dožití osob a s tím související očekávaná délka života, stejně jako očekávaná doba strávená ve starobním důchodu. Proces vymírání se považuje za náhodný proces a pravděpodobnost dožití za náhodnou veličinu (Koschin, 2005a). Obecně lze charakterizovat pravděpodobnost přežití jako plochu pod křivkou intenzity úmrtnosti:

$$p_x = e^{-\int_x^{x+1} \mu(x) dx}, \quad x \in \langle 0, 100 \rangle, \quad (5.4)$$

kde $\mu(x)$ intenzita úmrtnosti charakterizující úmrtnost v přesném věku x .

V praxi se integrál intenzity úmrtnosti odhaduje pomocí empiricky zjištěných specifických měr úmrtnosti (Koschin, 2005a):

$$p_x \doteq e^{-m_x}, \quad x \in \langle 0, 100 \rangle, \quad (5.5)$$

kde m_x specifické míry úmrtnosti ve věku x .

Pravděpodobnost dožití determinuje počet let, po kterých bude osobě vyplácen starobní důchod. Délka života strávená ve starobním důchodu je také náhodná veličina, má smíšené rozdělení pravděpodobnosti dané dobami strávenými ve starobním důchodu konkrétních lidí, pravděpodobnostmi jejich výskytu a lze ji charakterizovat běžnými mírami úrovně – průměrem, mediánem, modem (Koschin, 2005a). Nejběžnější je průměrný počet let, známý jako očekávaná (střední) délka života. Tato charakteristika je hlavním výsledkem úmrtnostních

⁵⁶ S ohledem na velmi zastaralé předpoklady o tržní úrokové míře bezrizikových aktiv analýzu dále doplňuji o varianty 1 % a 3 %.

tabulek, ze které vycházejí populační projekce. Vývoj budoucích úmrtnostních poměrů respektuje i Projekce ČSÚ (ČSÚ, 2013a), která je brána jako základ pro odhad budoucího počtu osob s nárokem na starobní důchod. Vzhledem k tomu, že se úmrtnost značně liší mezi muži a ženami, je nutné rozdělení výpočtů dle pohlaví.

Součet současných penzijních nároků osob jednotlivých věkových kategorií představuje veškeré penzijní závazky současným důchodcům a budoucím důchodcům k aktuálnímu roku:

$$PE_t^g = \sum_{s=t}^{t+80} PE_{x,s}^g + \sum_{x=x_t}^{100} PE_{x,t}^g, \quad (5.6)$$

kde

$PE_{x,t}^g$ penzijní závazky současným osobám majícím nárok na starobní důchod,

$PE_{x,s}^g$ penzijní závazky náležející budoucím důchodcům.

5.5.2 Výdaje na starobní důchody v závislosti na důchodovém věku

Na základě projektovaného počtu osob v důchodovém věku a současné úrovně vyplácených starobních důchodů jsem odhadla celkovou výši budoucích výdajů státního rozpočtu na starobní důchody do roku 2050 (v cenách roku 2013). Tyto odhady lze jednoduše interpretovat buď jako každoroční výdaje státního rozpočtu (viz obrázek 5.2) nebo jako celkově součtem diskontovaným k současnosti v podobě penzijních závazků (viz kapitola 5.5.3).

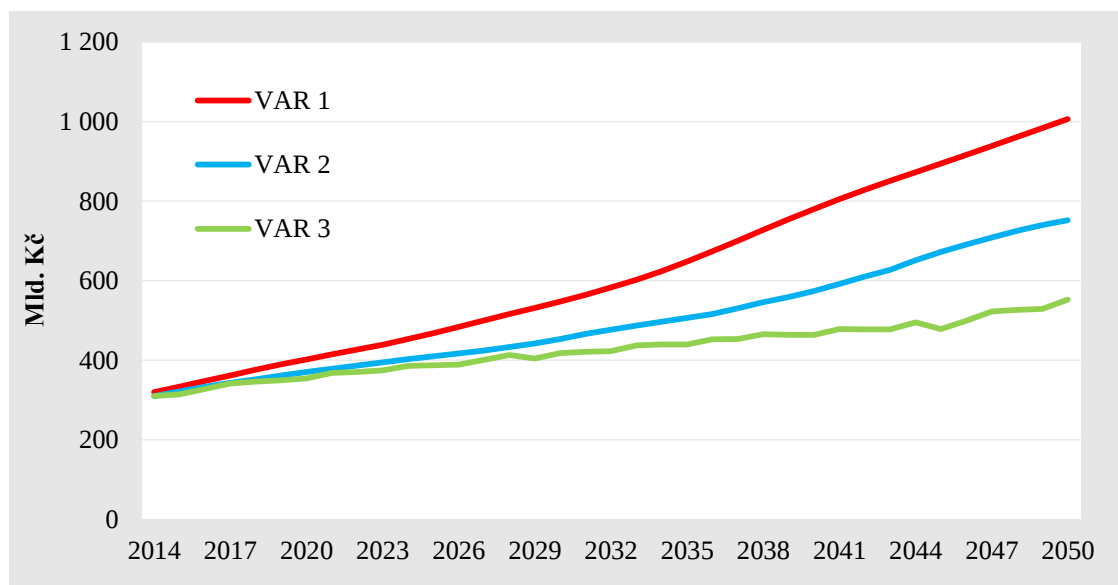
Veškeré následující výpočty respektují aktuálně platnou důchodovou reformu, která počítá se zvyšováním důchodového věku. Pro srovnání s tímto modelem jsem zvolila dvě hypotetické varianty nastavení zákonného důchodového věku. Varianty jsou následující:

1. *varianta (VAR 1)* = varianta modelující hypotetickou situaci bez aktuálně platné důchodové reformy, tudíž bez jakékoliv změny důchodového věku, která umožňuje odhad úspory vzniklé zavedením současné důchodové reformy,
2. *varianta (VAR 2)* = reálná varianta dle aktuálně platné důchodové reformy, kdy se důchodový věk navyšuje podle ročníku narození, přičemž v roce 2050 dosáhne 68 let u mužů i žen,

3. *varianta (VAR 3)* = hypotetická varianta s rychlejším růstem důchodového věku. Z mých propočtů vychází, že pokud bychom chtěli do budoucna udržet stabilní poměr mezi osobami v produktivním a poproduktivním věku, tedy na podobné úrovni jako je dnes, musel by důchodový věk do roku 2050 narůst na 73 let, což je podobný důchodový věk tomu, o kterém se mluví v severní Evropě.

Výsledky odhadu výdajů na starobní důchody ukazují, že bez jakékoliv změny věku odchodu do důchodu (VAR 1) by vzrostly výdaje na starobní důchody až na 1 006 mld. Kč v roce 2050. Při posouvání věku odchodu do důchodu dle aktuální důchodové reformy (VAR 2) dojde k úspoře 254 mld. Kč, vyplacené starobní důchody dosáhnou 752 mld. Kč v roce 2050. V případě, že by věk odchodu do důchodu rostl rychleji, na 73 let do roku 2050 (VAR 3), výdaje na starobní důchody by mohly klesnout na 553 mld. Kč do roku 2050, což by byl pokles téměř o polovinu ve srovnání s hypotetickou situací bez důchodové reformy.

Obrázek 5.2 Prognóza výdajů na starobní důchody v závislosti na variantě zvyšování důchodového věku (mld. Kč)

Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Jako hypotetickou otázku si lze stanovit, co by se stalo, kdyby stát neměl dostatek prostředků na výplatu starobních důchodů? Musel by se např. snížit náhradový poměr mezi starobním důchodem a mzdou na trhu práce. Dle statistik OECD byl v roce 2013 v ČR hrubý náhradový poměr⁵⁷ na úrovni 60 %, což je zhruba na průměru OECD.

⁵⁷ Náhradový poměr je podíl průměrného starobního důchodu a průměrné hrubé mzdy, který určuje průměrné snížení příjmů občana po odchodu do důchodu.

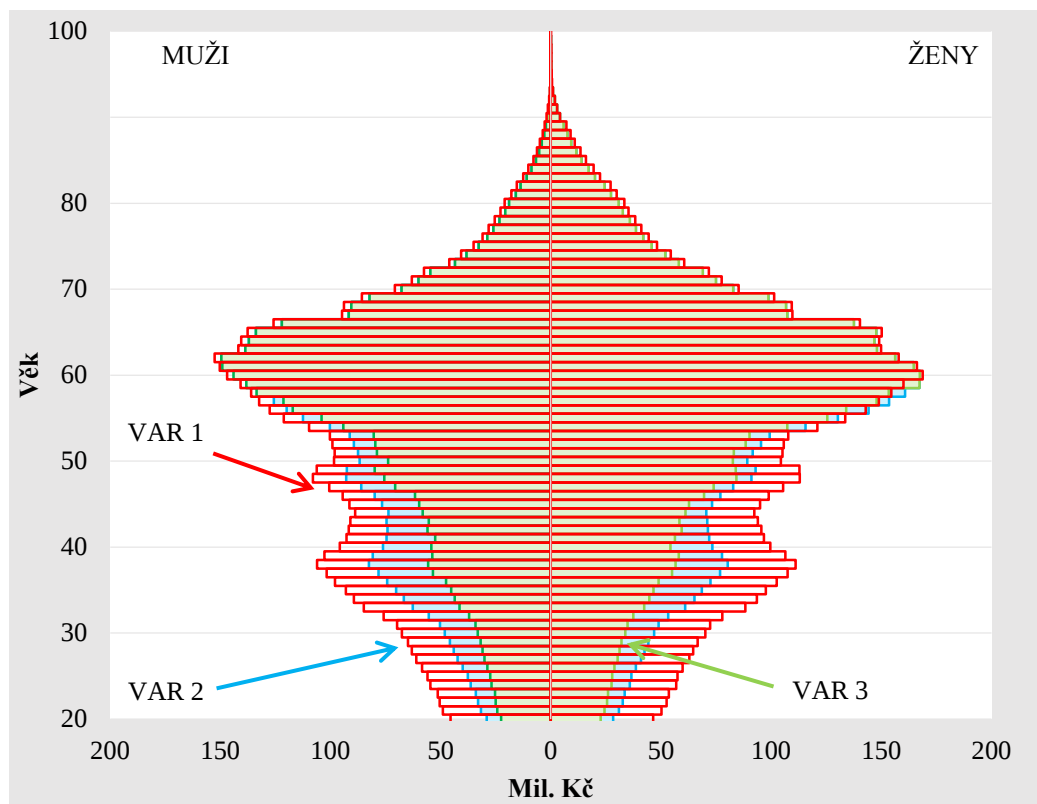
Výrazné snížení finančních zdrojů bude mnohým starým lidem způsobovat změny v sociálním postavení a větší sociální izolaci. Tato skutečnost může následně ovlivňovat sociální rovnováhu a může vznikat tlak na bezpečnost společnosti nepřímo (např. zvyšováním napětí mezi sociálními skupinami, růstem kriminality sociálně vyloučených osob apod.). Jednou z klíčových otázek tudíž je: bude v budoucnosti společnost schopna uspokojit potřeby starších? Jaké jsou závazky společnosti k budoucím důchodcům? Je to důležitá otázka, která je otevřena v mnoha zemích.

5.5.3 Závazky společnosti k současným a budoucím důchodcům

Penzijní nároky se liší podle věku a pohlaví. Věková pyramida (obrázek 5.3) ilustruje rozdělení penzijních nároků dle věkových skupin a pohlaví. Kohorty ve věku odchodu do důchodu (tj. mezi věkem 60 – 70 let) mají nejvyšší nároky na důchod. Vykazují vyšší nároky oproti mladším kohortám, protože přispívaly do systému důchodového pojištění delší dobu. Vyšší jsou nároky logicky i oproti starším kohortám, protože jsou brány v úvahu pouze budoucí závazky, nikoliv vzniklé v minulosti. Budoucím důchodcům by se teoreticky měla mírně snižovat doba strávená ve starobním důchodu díky zvyšování důchodového věku ve srovnání s lidmi, kteří jdou do starobního důchodu dnes nebo v minulosti, ale na druhou stranu poroste střední délka života, jejíž zvyšování respektuje i současná důchodová reforma. Je tedy otázkou, jestli rozdíl v době strávené v důchodu bude patrný. Závazky mladším kohortám, tj. budoucím důchodcům, jsou také nižší oproti starším kohortám proto, že absolutní počet mladších kohort je nižší kvůli snižující se porodnosti. Hlavním důvodem pro tak nízkou hodnotu je však vyjádření budoucích závazků v současných cenách a princip diskontování.

Kdyby důchodový věk nebyl navyšován dle aktuálně platné důchodové reformy (VAR 1), byly by penzijní závazky budoucím důchodcům samozřejmě vyšší. Pro příklad, úspora na penzijních závazcích ze současné důchodové reformy činí 18,7 mld. Kč pro muže a 21,1 mld. Kč pro ženy, kterým bylo v roce 2013 20 let. Zrychlení zvyšování důchodového věku na 73 let v roce 2050, který ilustruji jako vyrovnávající poměr ekonomicky aktivních a neaktivních (VAR 3), by úspora byla ještě o něco vyšší, 25,3 mld. Kč pro 20leté muže a 26,9 mld. Kč pro 20leté ženy (v roce 2013).

Obrázek 5.3 Penzijní závazky ČR dle věku a pohlaví diskontované k roku 2013 (mil. Kč)

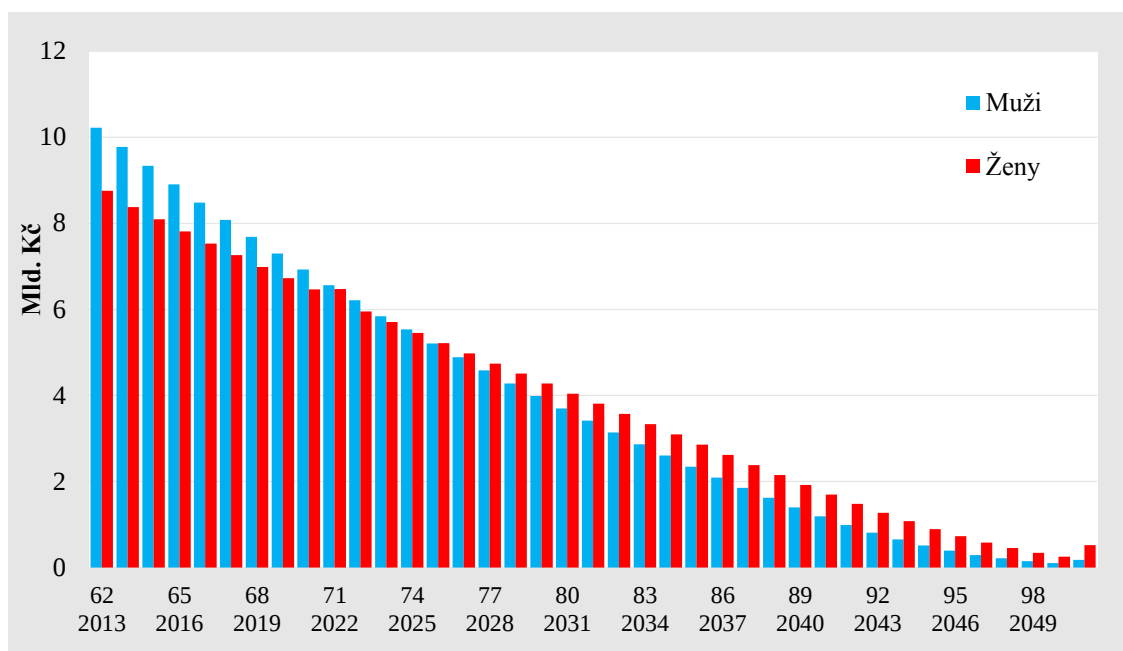
Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Rozdíly v penzijních závazcích mezi pohlavími nejsou tak vysoké (viz obrázek 5.3). Ženy se sice dožívají v průměru vyššího věku než muži, tudíž by měly mít i vyšší celkové nároky na starobní důchod od státu, nicméně na druhou stranu mají nižší průměrnou mzdu a tím pádem i nižší průměrný starobní důchod. Navíc u žen dojde k rychlejšímu nárůstu důchodového věku, aby se vyrovnal s důchodovým věkem mužů.

Jako konkrétní příklad uvádím diskontované penzijní nároky náležející lidem, kteří jsou v roce 2013 ve věku 62 let, což je současný zákonný věk odchodu do důchodu pro muže. V roce 2051 těmto lidem bude 100 let⁵⁸. V roce 2013 bylo v ČR 12,5 tisíce 62letých osob, které již měli nárok na starobní důchod a aktuální celkové penzijní závazky, které má stát vůči těmto lidem, činí 309 mld. Kč (viz obrázek 5.4). Penzijní nároky respektují demografický vývoj, a tudíž hyperbolicky klesají s věkem.

⁵⁸ Projekce ČSÚ je sestavena pouze do věku 100 let, přičemž je tento věk (100 +) zahrnuje i osoby starší.

Obrázek 5.4 Penzijní závazky státu náležejícím 62letým osobám diskontované k roku 2013 (mld. Kč)

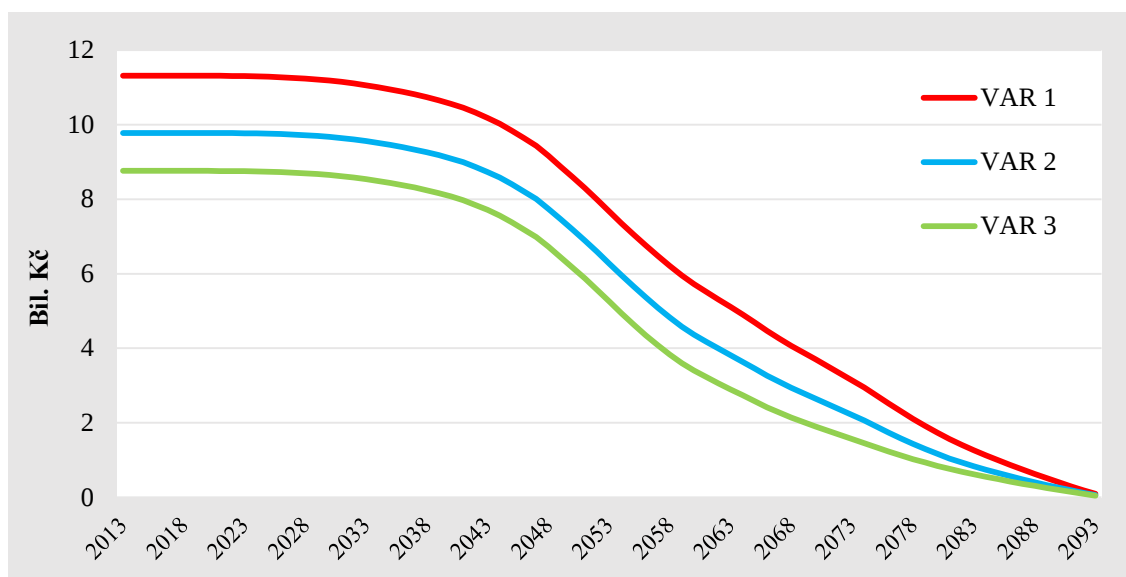

Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Vývoj celkových závazků společnosti (dle vzorce 5.6) na výplatu starobních penzí vyplývá z koncepce aktualizovaných a tedy i potencionálních budoucích penzijních závazků typu ADL⁵⁹ ke všem současným důchodcům a žijícím osobám starším 20 let (budoucím důchodcům). Jak ukazuje obrázek 5.5, celkové penzijní závazky diskontované k roku 2013 činí 9,9 bil. Kč, což je 243 % HDP (v roce 2013). Navýšení zákonného věku odchodu do důchodu na 68 let do roku 2050 způsobí snížení celkových současných penzijních závazků o 1,8 bil. Kč. Bez důchodové reformy by diskontované penzijní závazky k roku 2013 dosáhly 286 % HDP roku 2013. Alternativní zvýšení věku odchodu do důchodu až na 73 let 2050 by snížilo stávající penzijní závazky o 1,6 bil. Kč, na 205 % HDP roku 2013.

⁵⁹ ADL (accrued-to-date liabilities) představuje současnou hodnotu důchodů, které mají být vyplaceny v budoucnosti. Více o ADL konceptu viz Eurostat (2011).

Obrázek 5.5 Celkové penzijní závazky osobám starším 20 let diskontované k roku 2013 (bil. Kč)

Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

V této práci uvažuji pouze složení obyvatel podle věku. Celkové penzijní závazky společnosti mohou být ještě vyšší, vezmeme-li v úvahu také faktor vzdělání (viz Zimmermann, Mazouch, 2014). Jelikož osoby s vyšším vzděláním mají vyšší příjmy, budou mít nárok na vyšší důchod než osoby s nižším vzděláním. Pokud se vzdělanostní struktura bude zlepšovat (ve smyslu přibývání podílu vysokoškolsky vzdělaných osob), můžeme očekávat vyšší současné penzijní závazky budoucím důchodcům.

Odhady penzijních závazků jsou založeny na několika předpokladech, které se mohou v čase měnit, a tudíž ovlivní i výši závazků. I přesto ale celková hodnota důchodových nároků představuje důležitou informaci (Holzmann a kol., 2001).

V první řadě jsou penzijní nároky závislé na věku odchodu do důchodu. Následující tabulka 5.3 ukazuje vliv zvýšení věku odchodu do důchodu na vybraný rok 2050. Dle projekce ČSÚ a dle aktuální důchodové reformy (VAR 2) by v roce 2050 v ČR mělo být 2,75 milionů osob v důchodovém věku, což je pokles o 935 tisíc osob (oproti situaci bez důchodové reformy). Penzijní závazky k lidem v důchodovém věku by do roku 2050 (diskontované k roku 2013) měly činit 7,8 bil. Kč, což představuje 191 % HDP v roce 2013. Kdyby se důchodový věk nezvyšoval na 68 let v roce 2050, ale zůstal by na stejné hranici jako dnes (VAR 1), penzijní závazky k roku 2050 by dosáhly 228 % HDP (v roce 2013). Zrychlení důchodového věku na 73 let v roce 2050 (VAR 3) by částečně snížilo penzijní závazky, na 173 % HDP, což představuje 7,1 bil. Kč do roku 2050 a úsporu ve výši 734 mil. Kč.

Tabulka 5.3 Penzijní závazky do roku 2050 diskontované k roku 2013

	Počet osob (2050)		Diskontované penzijní závazky k roku 2013	
	v produktivním věku	v důchodovém věku	Bil. Kč	% HDP
VAR 1	4 452 678	3 688 599	9,3	228
VAR 2	5 388 369	2 752 908	7,8	191
VAR 3	6 113 825	2 027 452	7,1	173

Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Dalšími parametry, které mohou ovlivnit výši budoucích penzijních závazků je diskontní míra a tempo růstu mezd reprezentující budoucí ekonomický vývoj. Tabulka 5.4 zobrazuje výsledky pro různou kombinaci diskontní míry a tempa růstu mezd.

Tabulka 5.4 Penzijní závazky diskontované k roku 2013 v závislosti na výši diskontní míry a tempa růstu mezd

		Absolutní výše penzijních závazků (bil. Kč)			Relativní výše penzijních závazků (% z HDP)		
		Diskontní míra			Diskontní míra		
		1%	3%	5%	1%	3%	5%
Tempo růst mezd	0,5%	17,5	10,5	7,1	396	237	159
	1,0%	20,5	11,9	7,8	462	268	175
	1,5%	24,1	13,5	8,6	542	305	195
	2,0%	28,5	15,5	9,9	643	350	243
	2,5%	34,0	17,9	10,8	767	404	244
	3,0%	40,8	20,9	12,2	921	470	275

Zdroj: data ČSÚ, MPSV, vlastní výpočty

Výchozími parametry výpočtů v tomto příspěvku je 2% růst mezd a nominální diskontní míra ve výši 5 %⁶⁰. Výše celkových penzijních závazků společnosti je tak rovna 350 % HDP v roce 2013. Použití nižší diskontní míry hodnotu penzijních závazků zvyšuje, nižší tempo růstu mezd by naopak penzijní závazky snížilo. Volba vhodné diskontní míry představuje klíčový parametr, který je nezbytné ex-ante zvolit. Při publikaci Manuálu na penzijní schémata byla doporučována reálná diskontní míra ve výši 3 %, což neodpovídá dnešní situaci. Cena peněz je dnes velmi nízká a výnosy bezrizikových aktiv, jako jsou státní dluhopisy, jsou minimální. Dokonce se mohou vyskytnout na trhu i záporné výnosy (ČNB, 2016). To bohužel ovšem znamená zásadní

⁶⁰ Po celou projektovanou dobu předpokládáme stejnou diskontní míru a rychlost růstu mezd.

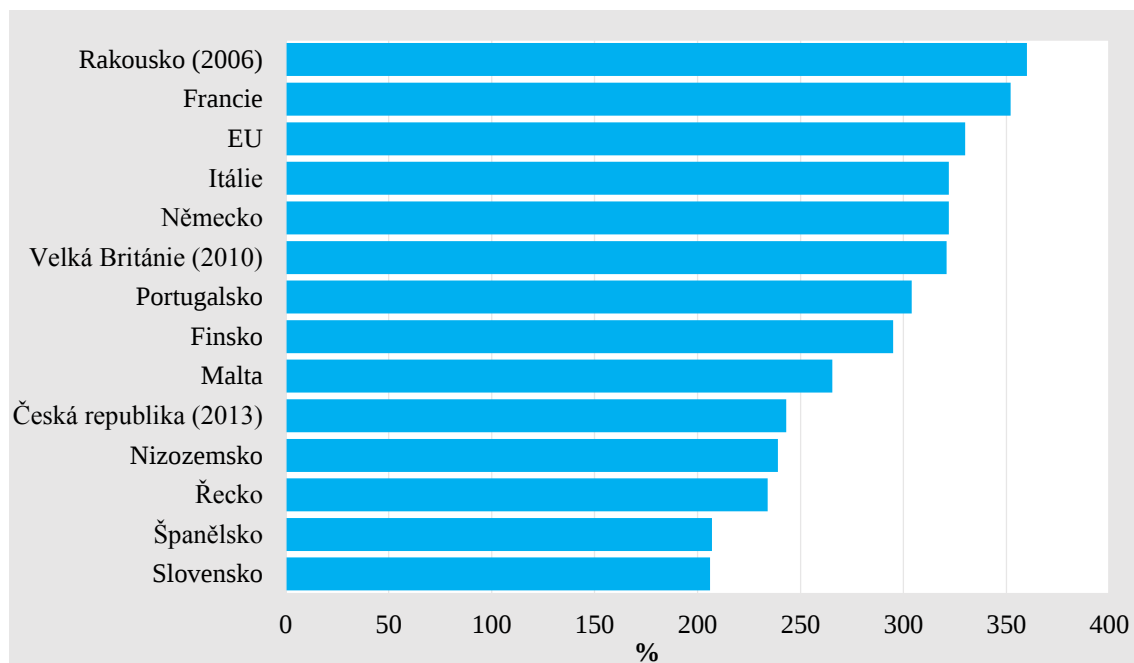
dopady na odhady budoucích závazků. Čím nižší diskontní faktor, tím pochopitelně vyšší budoucí závazky. Ukazuje se, že volba diskontní míry hraje větší roli, než demografické faktory. I to je důvod, proč je nezbytné tyto výpočty uvažovat s jistou rezervou a brát je jako indikativní, nejlépe v určitém intervalu.

Výše penzijních závazků je samozřejmě také závislá na budoucím demografickém vývoji. Budoucí řád úmrtnostních poměrů je již respektován v Projekci obyvatelstva ČSÚ, a proto jsem žádné další předpoklady o úmrtnosti nemusela stanovovat a respektovala jsem projekci publikovanou ČSÚ.

Česká republika není jedinou zemí, kterou trápí problematika demografického stárnutí populace. Dochází k němu i v řadě dalších evropských zemí. Kvůli demografickému a ekonomickému vývoji se různé země snaží reformovat důchodové systémy. Reformy mají často podobu parametrických změn, např. změna důchodového věku, způsob valorizace či výpočet výše důchodů. Současná hodnota důchodového věku se ve většině zemí Evropy pohybuje kolem 65 let. Řada zemí dále uvažuje o zvyšování důchodového věku i nad současnou „obvyklou“ hranici 65 let (Fiala, Langhamrová, 2013). Trvalé zvyšování důchodového věku je v souladu s evropským demografickým vývojem a s doporučením Evropské komise.

Některé země také přecházejí z dávkově definovaného systému do příspěvkově definovaného systému. Je ovšem důležité zdůraznit, že ne všechny reformy vedou ke změně penzijních závazků (Eurostat, 2011). Pro srovnání s penzijními závazky obyvatelům České republiky nabízím přehled pojistně-matematických odhadů v některých zemích EU (viz obrázek 5.6).

Obrázek 5.6 Podíl penzijních závazků na HDP ve vybraných zemích EU v roce 2007 (%)

Poznámka: U některých zemí není k dispozici odhad penzijních závazků k roku 2007

Zdroj: ECB, 2010

V Německu penzijní závazky čítají 6,7 bil. eur (186,1 bil. Kč), což odpovídá 276 % HDP v roce 2007 (Eurostat, 2011). V rámci probíhající důchodové reformy v Německu se navyšuje zákonný věk odchodu do důchodu z 65 na 67 mezi roky 2011 a 2029. Tímto se penzijní závazky snížily o 178 mld. eur (4,9 bil. Kč), na 269 % HDP. Podle studie Wal van der (2014), ve Velké Británii byly penzijní závazky odhadnuty na 321 % HDP v roce 2010. V Rakousku činily penzijní závazky 360 % HDP v roce 2006, což je nejvyšší hodnota mezi zobrazenými zeměmi. Naopak nejnižší hodnotu penzijních závazků ve vztahu k HDP má Slovensko (206 %). Průměrná výše penzijních závazků mezi zeměmi Evropské unie byla v roce 2007 330 % HDP. Česká republika se nachází pod průměrem Evropské unie, penzijní závazky jsou nižší, což do jisté míry koresponduje s věkovou strukturou jednotlivých evropských zemí. V roce 2013 v Evropské unii bylo v průměru 18,2 % osob starších 65 let, zatímco v České republice bylo v roce 2013 16,8 % osob starších 65 let. Největší podíl osob starších 65 let měla v roce 2013 Itálie (21,2 %), (Eurostat, 2014b).

6 SHRNUÍ A DISKUZE

Demografické stárnutí populace je trvalý proces, který začal zhruba před stopadesáti lety, a nyní se začínají projevovat jeho první následky. To, s jakou zřetelností a trvalostí k demografickému stárnutí dochází, působí znepokojivě. Lze to popsat jako důsledek vědy a výzkumu, který vede k prodloužení délky lidského života. Podíl starých osob v populaci nebyl nikdy tak vysoký, a tak je to pro nás značně neprozkoumaná oblast.

Výzkum a dosavadní řešení v této oblasti jsou obvykle soustředěny pouze na dílčí záležitosti v důchodové oblasti, jakou je například diskuze o vhodném penzijním systému vedoucímu k dostatečnému zajištění finančních prostředků pro budoucí důchodce. S tím souvisejí diskuze o vhodném nastavení hranice věku odchodu do důchodu a o odpovídající výši zdanění. Současná důchodová reforma navyšuje zákonný věk odchodu do starobního důchodu. Tato hranice je variantní pro muže i pro ženy. U žen se v současné době navíc liší podle počtu vychovaných dětí, to se má však do budoucna vyrovnat a tento fakt nezohledňovat. Je však stanovena jednotně pro všechny typy profesí bez ohledu na náročnost vykonávané práce (až na některé zákonem stanovené výjimky). Až na výjimky je veřejná diskuse v ČR velmi povrchní a nejde do hloubky tématu. Výsledky odborných skupin a názory odborníků se k veřejnosti dostávají jen velmi zřídka a do praktické hospodářské a sociální politiky naprosto minimálně. Jde o totiž o oblast, která je výrazně delší než jedno, popřípadě dvě volební období, a vyžaduje celospolečenskou shodu, aby každá nová politická reprezentace nezrušila to, co minulá možná nedomyšleně zavedla.

V oblasti starobních důchodů je situace velmi špatná. Takto povrchní diskuse, které se vedou o volbě systému, nic neřeší. Ukázala jsem, že zcela nezáleží na systému, ale na schopnosti ekonomicky aktivních obyvatel zabezpečit ekonomicky neaktivní. Makroekonomická nerovnováha se dá vyřešit velmi snadno, adekvátním přizpůsobením věku odchodu do důchodu i v současném průběžném systému. Otázka sociálních služeb a následných sociálních dopadů však zůstává neřešená.

Domnívám se, že důchodový systém by měl být výrazně vylepšen. Měla by být vzata více v úvahu jak zásluhovost, tak i solidarita. Jedním z doporučení, které z mé práce vyplývá, je nezbytnost zohlednění náročnosti profese a variabilnější hranice pro odchod

do starobního důchodu. Tedy adresnější přístup, aby bylo by pro některá povolání možné důchodový věk posunout ještě výše, tj. do vyššího věku. Navíc stále neexistuje shoda na tom, zdali lidé s více dětmi mají být bonifikováni či ne. V disertační práci prezentuji jako hypotetickou alternativu posunutí hranice odchodu do starobního důchodu do věku 73 let v roce 2050. Tato hranice by udržela stabilní poměr mezi velikostí ekonomicky aktivní populace a populace neaktivní, tj. závislé na důchodovém systému. Pro zjednodušení nerespektuji adresnost a zobecňuji tuto možnost na celou populaci, nicméně si uvědomuji, že pracovat do 73 let není možné pro všechny osoby všech profesí. Navíc se domnívám, že další pokrok ve společnosti a růst produktivity práce může tento věk ještě snížit.

Zlepšující se zdravotní stav a prodlužující se průměrná doba dožití to pravděpodobně pro některé méně náročnější profese umožní. Ale opět, jde o individuální posouzení, sociální systém je přeci od toho, aby pomohl nemohoucím, a ne aby umožňoval bezpracný život v jeho poslední třetině. To má být mimo systém, ze soukromých zdrojů, a pokud možno s co nejmenší mírou regulace a optimální mírou individuální odpovědnosti. Průměrná doba strávená ve starobním důchodu může být díky rostoucí střední délce života nakonec stejně dlouhá, jako tomu je doposud. Mělo by to ale být podpořeno individuálním rozhodnutím každého jedince.

S prodlužováním důchodového věku úzce souvisí problematika zaměstnanosti a uplatnitelnosti starších osob na trhu práce. Současná politika se zaměřuje na koncepci Age Managementu, která by měla především zajistit, aby každý pracovník měl možnost využít svůj potenciál a nebyl znevýhodněn kvůli svému věku. Výsledkem by mělo být zlepšení pracovních podmínek i kvality života (nejen) starších pracovníků, ale také šance pro společnost využít potenciálu pracovníků všech věkových skupin. S tímto konceptem jistě souhlasím a dodávám, že podstatná je nejen podpora starších pracovníků (dnes zatím ještě s velmi omezenými výsledky), třeba formou částečných úvazků, ale také motivace. Důležité je motivovat občany k tomu, aby neodcházeli předčasně do starobního důchodu, ale aby naopak setrvali déle v pracovním procesu i po dosažení řekněme formálního nároku na starobní důchod. Je zřejmé, že uplatnitelnost starších osob je méně pravděpodobná v primárním sektoru. Jiná je ale situace v sekundárním a hlavně v terciárním sektoru. Dnes často nejsou staří lidé dobře počítačově gramotní, ale doba se mění a především lidé s vyšším vzděláním jsou velmi aktivní i na tomto poli, a tak v budoucnu budou tyto obavy zbytečné.

Dalším faktorem, který je v souvislosti se stárnutím populace často předmětem veřejných diskuzí a odborných studií, je pracovní imigrace. Jde o velmi důležitý a někdy podceňovaný faktor. Převažují názory o pozitivním vlivu pracovní imigrace, objevují se však i negativní ve smyslu zabírání pracovních míst českým pracovníkům cizinci. Přikláním se k podpoře pracovní migrace, a to zejména k podpoře přílivu mladých, kvalifikovaných a ekonomicky aktivních. Pro prosté početní zvýšení ekonomicky aktivní populace, která bude přispívat do důchodového a sociálního systému svými příspěvky je nezbytné, aby zde cizinci setrvali dlouhodobě, aby pro ně Česká republika nebyla jen přestupní stanicí, ale aby zde měli stálé pracovní i sociální zázemí, rodinu. Výzkumy dokazují, že cizinci, kteří zde sídlí dlouhodobě, ztrácejí vazby na zemi původu, utrácejí a investují tak více prostředků na našem území, a z České republiky tak odplouvá méně prostředků do zahraničí především prostřednictvím remitencí. Remittance však nelze považovat za negativní faktor migrace, jak dokazuje čtvrtá kapitola, množství odeslaných remitencí za rok nedosahuje ani 1 % HDP, a tak není schopno negativně ovlivnit přínos migrantů pro naši společnost. Diskutuje se ale také o podpoře tzv. selektivní imigrace, neboli přílivu vzdělaných a kvalifikovaných zahraničních pracovníků. Domnívám se, že hledisko vzdělanosti a dostatečné kvalifikace cizinců je stejně tak důležité jako hledisko délky pobytu.

V oblasti zdravotnictví a sociální péče je v současnosti diskutována hrozba nadměrné finanční zátěže státního rozpočtu a dostupnost a regionalizace sociálních služeb pro seniory. Velmi ojediněle je ale zmiňována problematika personálního zabezpečení v této oblasti. Zdravotnických odborníků a zejména personálu ve službách sociální péče ubývá, resp. se jejich počet nezvyšuje tempem potřebným k zajištění odpovídající kvality péče. Myslím si, že motivace lidí pro vykonávání tohoto povolání by měla být především finanční. Přestože tento typ povolání vyžaduje vysokou míru empatie a sociálního citění a nelze ho tudíž vykovávat jen z důvodu finančního ohodnocení, jsem přesvědčena o tom, že řada lidí s těmito ctnostnými vlastnostmi, mladých i starších, by se pro něj rozhodla. V kapitole tři ukazují, že současné finanční ohodnocení vybraných pozic v oblasti sociální péče je hluboko pod hranicí průměrného platu v ČR. Zmiňuji také fakt, že současný zákon vyžaduje pro vykonávání profese sociálního pracovníka příslušnou odbornou kvalifikaci. Význam vzdělání však považuji za přeceňovaný. Nemyslím si, že vzdělání zajistí kvalitní péči, zejména co se týče péče o staré nemohoucí občany. Zastávám názor, že i osoby, které nemají na to, ať finančně

či intelektuálně, aby získaly odpovídající vzdělání, mohou být dobrými sociálními pracovníky. Týká se to zdravotních sester i dalších pracovníků, kde je, lidově řečeno, důležité správně nabrat pacientovi krev, než mít titul z vysoké školy. Jde o oblast, která je naprosto nedotčená v reakci na stárnutí, populace, a učiněné změny byly spíše negativní v posledních letech.

Ačkoli je problematika stárnutí populace velmi široká a závažná, hlavním tématem veřejných diskusí je pouze volba systému a případně věk odchodu do důchodu. Přestože existuje dostatečné množství výstupů tuzemských odborníků, je jim věnován jen velmi omezený prostor. Jak vyplývá například ze studií Rutarové a Slavíka (2005), Kubička (2008) či Siváka a kol. (2011), změna penzijního systému z průběžného na fondový nevyřeší současnou a budoucí demografickou situaci, protože úroveň bohatství ekonomiky se nezmění. Změní se jen způsob přerozdělení. Samotná otázka financování důchodového systému tak tvoří pouze část problému. Jde o otázky týkající se dostupnosti vhodných sociálních služeb, odpovídajících zdravotnických služeb a také otázka makroekonomické rovnováhy. Jedním ze způsobů popisu dlouhodobé makroekonomické rovnováhy je zde naznačená metoda penzijních schémat.

Podstata problému stárnutí spočívá primárně v podílu ekonomicky aktivního a neaktivního obyvatelstva a možnosti ekonomiky v budoucnu zajistit dostatečné zdroje pro ekonomicky neaktivní část populace. Důchodci budou samozřejmě spotřebovávat skutečné zboží a služby a mají nezpochybnitelné právo uspokojovat všechny své potřeby. Z hlediska ekonomiky tak není zásadní otázka, zdali budou tyto potřeby uspokojovány prostřednictvím státních či soukromých fondů, nebo jestli je systém založený na příspěvcích nebo na dávkách. Parametry systému je vždy možné změnit podle postojů politické reprezentace, ale jádro problému zůstává stejné. Demografické faktory jako je porodnost a úmrtnost mají velkou setrvačnost a lze je alespoň rámcově na nejbližší dekádu relativně slušně predikovat. Vliv volby systému na ekonomiku se tak ukazuje jako podružný, důležitý je však individuálně, pro diskusi o spravedlnosti, solidaritě, efektivitě nakládání s prostředky, ale závazky vůči lidem ve starobním důchodu budou stejné. Skutečné vyčíslení a přiznání dluhů společnosti (státu) má svůj nezastupitelný význam a vzhledem k jeho rozsahu představuje varování pro současnou i budoucí politickou reprezentaci.

ZÁVĚR

Stárnutí populace bude mít významné dopady v oblasti veřejných zdrojů a veřejného života, které nelze v žádném případě podceňovat. Jde o významný jev, který je potřeba správně vyhodnotit a připravit se na něj. Dosavadní příprava společnosti na stárnutí je velmi slabá a v našem případě dokonce skoro žádná, neboť diskuse o tomto složitém tématu se teprve rozbíhají. V západních zemích, například v Německu, je příprava společnosti na mnohem vyšší úrovni. Pohybuje se od dostupnosti sociálních služeb a zlepšení zdraví k odstranění diskriminace starších na trhu práce.

Předložená disertační práce byla zaměřena především na vyhodnocení a kvantifikaci rizik pro českou společnost, z ekonomického a částečně také sociálního pohledu. Makroekonomické dopady byly ilustrovány především pomocí ukazatelů národního účetnictví tak, aby byl udržen konzistentní statistický obrázek o dopadu na ekonomiku ČR.

Nejprve jsem se věnovala zdravotně-sociálním faktorům, do kterých jsem zahrнула statistiku životní úrovně budoucích seniorů, analyzovala jsem rozdíly ve struktuře spotřeby domácností ekonomicky aktivních a domácností důchodců, diskutovala jsem efektivnost zvyšování důchodového věku v souvislosti se zdravotním stavem starších osob a ilustrovala vliv stárnutí na bezpečnost seniorů. Další oblastí, kde budou patrné dopady změn ve věkové struktuře, je trh práce, a proto jsem se zabývala situací na trhu práce z několika hledisek. Zabývala jsem se klíčovými aspekty stárnutí pracovní síly v ČR, zejména v oblasti bezpečnostních složek státu a v oblasti personálního zabezpečení péče o staré osoby. Samostatnou kapitolu jsem věnovala pracovní migraci do České republiky a ekonomicko-statistickému odhadu finančního přínosu z imigrace, která má dle mého názoru potenciál pro zmírnění důsledků stárnutí populace v případě migrace kvalifikované pracovní síly. Stěžejní částí mé disertační práce byla konstrukce zjednodušeného makroekonomického modelu založeného na aktuálních demografických a ekonomických parametrech, který vychází z hlavních rámců národního účetnictví. Cílem bylo odhadnout veškeré penzijní závazky, které česká společnost v současnosti má k současným a budoucím důchodcům a porovnat je se závazky v ostatních zemích. Na závěr jsem shrnula a diskutovala všechny poznatky

v práci dosažené, které mohou představovat doporučení pro případné praktické využití v hospodářské a sociální politice.

Cílem mé disertační práce bylo zhodnocení problematiky stárnutí populace v České republice, s důrazem nejen na faktory makroekonomické, ale také faktory demografické, sociální a některé další (například otázka bezpečnosti). Problematika demografického stárnutí je velmi široká, počínaje udržitelností důchodového systému a konče životní úrovní a bezpečností seniorů. Stárnutí populace již nyní ovlivňuje mnoho oblastí lidského života, i ty, kde to možná není na první pohled zřejmé. Aby česká společnost byla schopna dlouhodobě čelit demografickým změnám, musí být tato problematika vnímána v celé své šíři a musí komplexně odrážet všechny relevantní oblasti. Bohužel se tomu dnes neděje.

Stárnutí populace je často dnes negativně označováno jako hrozba pro českou společnost. Obvykle je také zavádějícím způsobem prezentováno a doplněno o nedostatečně odborně podložený materiál hájící spíše zájmy jednotlivých politických stran a lobbistických skupin, než občanů ČR. Ztrácí se odborné hodnocení současné situace a návrhy prakticky použitelných a dlouhodobých řešení. Je zřejmé, že politiku přípravy na stárnutí nemůže vytvářet jen veřejný sektor a nelze se soustředit pouze na změny důchodového systému. Statistické vyčíslení těchto jevů může napomoci efektivní přípravě této politiky. Samotná statistika ji však nahradit nemůže. Stárnutí populace musí být bráno jako výzva také pro občanskou společnost. Jak na poli veřejných, tak i soukromých institucí. Pouze jejich vzájemná interakce a komplexnost změn ve všech relevantních oblastech může přinést úspěch.

SEZNAM LITERATURY A POUŽITÝCH ZDROJŮ

- APT, W. (2014). *Germany's New Security Demographics*. Military Recruitment in the Era of Population Aging. Springer Dordrecht 2014.
- ARAI, H., OUCHI, Y., YOKODE, M. A KOL. (2012). Toward the realization of a better aged society: Messages from gerontology and geriatrics. *Geriatrics & Gerontology International* 2012. 12 (1). s. 16-22.
- BALABÁN M. A KOL. (2015). *Bezpečnostní systém ČR: problémy a výzvy*. Karolinum 2015, Praha, 312 s. ISBN 97-880-246-3150-9.
- BODEN, P., REES, P. (2010). *Demographic change and its impact upon the Northern Way regions*. Symposium on Economic Development in the Northern England 2010, The Lowry Centre, Salford.
- BRUTHANSOVÁ, D., ČERVENKOVÁ, A. (2004). *Zdravotně sociální služby v kontextu nového územního uspořádání*, VÚPSV, Praha, 2004.
- BUCKNER L., CROUCHER K., FRY G., JASINKA M. (2013). The Impact of Demographic Change on the Infrastructure for Housing, Health and Social Care in the North of England. *Applied Spatial Analysis and Policy* 2013, 6 (2).
- BUCH, C. M. AND KUCKULENZ, A. (2004), *Worker Remittances and Capital Flows to Developing Countries*. ZEW Discussion Paper No. 04-31, Mannheim 2004.
- BUCHTOVÁ, B. A KOLEKTIV (2002). *Nezaměstnanost – psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha: Grada Publishing 2002. 240 s. ISBN 80-247-9006-8.
- BURCIN, B., DRBOHLAV D., KUČERA, T. (2007) Koncept náhradové migrace a jeho aplikace v podmínkách české republiky. *Demografie* 2007 (49), s. 170-181. ISSN 0011-8265.
- COLEMAN, D. (1992). Does Europe need immigrants? Population and work force projections. *International Migration Review* 1992, 26 (2), s. 413-461. ISSN 1747-7379.
- ČESKO. *Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění*. In: Sbírka zákonů ročník 1948, ze dne 15. 04. 1948.
- ČESKO. *Zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení*. In: Sbírka zákonů ročník 1956, ze dne 30. 11. 1956.
- ČESKO. *Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení*. In: Sbírka zákonů ročník 1964, ze dne 04. 06. 1964.

- ČESKO. *Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem a o změnách některých zákonů souvisejících s jeho zavedením*. In: Sbíрка zákonů ročník 1994, ze dne 15. 02 1994.
- ČESKO. *Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění*. In: Sbíрка zákonů ročník 1995, ze dne 30. 06. 1995.
- ČESKO. *Zákon č. 326/1999 sb. o pobytu cizinců na území ČR*. In: Sbíрка zákonů ročník 1999, ze dne 30. 11. 1999.
- ČESKO. *Zákon č. 585/2004 Sb., o branné povinnosti a jejím zajišťování (branný zákon)*. In: Sbíрка zákonů ročník 2004, ze dne 04. 11. 2004.
- ČESKO. *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*. In: Sbíрка zákonů ročník 2006, ze dne 14. 03. 2006. ISSN 1211-1244.
- ČESKO. *Zákon č.306/2008 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů*. In: Sbíрка zákonů ročník 2008, ze dne 17. 07. 2008. ISSN 1211-1244.
- ČESKO. *Zákon č. 220/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony*. In: Sbíрка zákonů ročník 2011, ze dne 21. 06. 2011. ISSN 1211-1244.
- ČESKO. *Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření*. In: Sbíрка zákonů ročník 2011, ze dne 06. 11. 2011. ISSN 1211-1244.
- ČESKO. *Zákon č. 427/2011 Sb., o doplňkovém penzijním spoření*. In: Sbíрка zákonů ročník 2011, ze dne 06. 11. 2011. ISSN 1211-1244.
- ČSÚ (2016a). *GNI Inventory 2012*. Praha: Český statistický úřad 2016. V tisku.
- DAHL, S.A., NILSEN, O.A., VAAGE, K. (2003). Gender Differences in Early Retirement Behaviour. *European Sociological Review* 2003, 19 (2). s. 179-198.
- DENTON, F., FINNIE, SPENCER, R. G. (2009). Patterns of Retirement as Reflected in Income Tax Records for Older Workers. *Social and Economic Dimensions of an Aging Population Research Paper Series* 2009 (257). Hamilton: McMaster University.
- DJAJIC, S. (2014). Temporary Migration and the Flow of Savings to the Source Country, *Review Of Development Economics* 2014, 18 (1), s.162-176. ISSN 1363-6669.
- DOERING, M., RHODES, S. & SCHUSTER, M. (1983). *The ageing worker*. Beverley Hills, CA: Sage 1983.

- ECB (2010). *Measuring and recording of household pension entitlements under government schemes in the euro area*. Meeting of the Group of Experts on National Accounts. Geneva. 26.-29.4. 2010. European Central Bank.
- EL-SAKKA, M. I. T. AND MCNABB, R. (1999), The Macroeconomic Determinants of Emigrant Remittances, *World Development* 1999, 27 (8). s. 1493-1502.
- EQUETER, J. (2002), Can Migrant Workers Save an Aging Europe? *Labour Education*. 4 (129). Geneva, International Labour Organisation.
- EUROSTAT (1996). *European System of Accounts (ESA 1995)*. Eurostat, Luxembourg 1996.
- EUROSTAT (2011). *Technical Compilation Guide for Pension Data in National Accounts*. Eurostat Methodologies & Working papers. European Central Bank 2011. ISBN 978-92-79-22515-4.
- EUROSTAT (2013). *European System of Accounts (ESA 2010)*. Eurostat, Luxembourg 2013.
- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. (2012). What Rate of Fertility and Migration Would Be Needed for Stable Population Development in the Czech Republic in This Century? *Demografie* 2012, 54 (4), s. 382-404. ISSN 0011-8265.
- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. (2013). Vývoj ekonomického a sociálního zatížení a stárnutí populace. *Politická ekonomie* 2013, 61 (3), s. 338–355. ISSN 0032-3233.
- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. (2014). Modelování budoucího vývoje úhrnu pojistného a úhrnu vyplacených starobních důchodů v ČR. *Politická ekonomie* 2014, 62 (2), s. 232–248. ISSN 0032-3233.
- FIALA, T., LANGHAMROVÁ, J. (2015). Hranice důchodového věku zajišťující průměrnou dobu pobírání důchodu po dobu čtvrtiny života a modelové výpočty jeho hodnot. *Fórum sociální politiky* 2015 (5), str. 2-8. ISSN 1802-5854.
- FISCHER, J. SIXTA, J. (2009). K propočtu souhrnné produktivity faktorů, *Politická ekonomie*. 2009, Vol. 5, pp. 544--554. ISSN 0032-3233.
- FRIEYRO DE LARA, B. (2010). *Guerra ejército y sociedad en el nacimiento de la españa contemporánea*. Universidad De Granada. Madrid 2010.
- GIM, H. (2010). A Study on a Trade-off Relationship between Employment Effects and Employment Multipliers: Based on the Input-Output and Output-Output Models. *Journal of Economics Studies* 2010, 28 (2), s. 109-134. ISSN 1225-861X.

- GORMAN, B. K., READ, J. G. (2006). Gender Disparities in Adult Health: An Examination of Three Measures of Morbidity. *Journal of Health and Social Behavior* 2006, 47 (2), s. 95–110.
- GRIMMOND, D. (2000) *Age dependency*. Wellington, Infometrics. Report prepared for the Office of the Retirement Commissioner. 2000.
- GUEST R., SWIFT, R. (2008). Fertility, Income Inequality, and Labour Productivity. *Oxford Economic Papers, New Series* 2008, 60 (4), s. 597-618.
- HARPER, S. (2006). *Ageing Societies: Myths, Challenges and Opportunities*, Hodder Arnold, London 2006. 358 s. ISBN 0-340-51756-5.
- HASSELL, B.L. & PERREWE, P.L. (1995). An examination of beliefs about older workers: Do stereotypes still exist? *Journal of Organizational Behavior*. 16/1995. 457–68.
- HINDLS, R., HRONOVÁ, S. (2012). Odras ekonomického vývoje vybraných zemí ve struktuře výdajů na konečnou spotřebu. *Politická ekonomie* 2012, 60 (4), s. 425–441. ISSN 0032-3233.
- HOLZMANN R., PALACIOS P., ZVINIENE A. (2001). On the economics and scope of implicit pension debt: an international perspective. *Empirica* 2001, 28 (1), s. 97-129.
- HUBERT, H., BLOCH, D., OEHLERT, J., FRIES. J. (2002). Lifestyle Habits and Compression of Morbidity. *Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences* 2002 (57), s. 347- 51.
- HUNING, S., BENS, O., HUETTL, R. F. (2012). *Demographic Change beyond the Urban-Rural Divide: Re-Framing Spatial Differentiation in the Context of Migration Flows and Social Networks*, ERDE 2012, 143 (1-2).
- JANÍČKO M., TSHARAKYAN A. (2013). K udržitelnosti průběžného důchodového systému v kontextu stárnutí populace v České republice. *Politická ekonomie* 2013, 61 (3), s. 321-337. ISSN 0032-3233.
- JÍLEK, J. A KOLEKTIV (2001). *Nástin sociálněhospodářské statistiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2001. ISBN 80-245-0214-3.
- JÍLEK, J., MORAVOVÁ, J. (2007). *Ekonomické a sociální indikátory: od statistik k poznatkům*. Praha: Futura. 2007, 246 s. ISBN 978-80-86844-29-9.
- KALIBOVÁ, K. (2001). *Úvod do demografie*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum. 2001. 52 s. ISBN 80-246-0222-9.

- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. (2009). *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 241 s. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KAUTONEN, T., HYTTI, U., BÖGENHOLD, D., HEINONEN, J. (2012). Job satisfaction and retirement age intentions in Finland. *International Journal of Manpower* 2012, 33 (4), s. 424–440. ISSN 0143-7720.
- KLUFOVÁ, R., POLÁKOVÁ, Z. (2010). *Demografické metody a analýzy: Demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. 308 s. ISBN 978-80-7357-546-5.
- KOSCHIN, F. (2005a). *Aktuárská demografie*. Praha: Oeconomica. 2005. 99 s. ISBN 80-245-0403-0.
- KOSCHIN, F. (2005b). *Kapitoly z ekonomické demografie*. Praha: Oeconomica. 2005. ISBN 80-245-0959-8.
- KRAMULOVÁ, J., MUSIL, P. (2013). Experimentální odhad složek výdajové metody regionálního HDP v ČR. *Politická ekonomie*. 2013, 61 (6), s. 814–833. ISSN 0032-3233.
- KREBS, V. (2010). *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer 2010. 544 s. ISBN 97-880-735-7585-4.
- KREBS, V. (2011). Důchodová reforma v České republice. Praha, 5. 12. 2011–6. 12. 2011. In: *RELIK 2011 – Reprodukce lidského kapitálu vzájemné vazby a souvislosti* [CD-ROM]. s. 1–6.
- KUBÍČEK, J. (2008). Proč přechod průběžného penzijního systému na fondový nijak nesouvisí s demografickým vývojem? *Politická ekonomie* 2008, 56 (1), s 102–122. ISSN 0032-3233.
- KUČERA, M. (2002). Sociální důsledky stárnutí obyvatelstva České republiky. *Demografie* 2002, 44 (1), s. 38-40. ISSN 0011-8265.
- KYZLINKOVÁ, R., KOTRUSOVÁ, M. (2011). Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek: role zdravotního stavu. In: *Fórum sociální politiky*, 3/2011.
- LANGHAMROVÁ, J. A KOLEKTIV (2009). *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050 (aktualizovaná verze roku 2009)*. Praha: Oeconomica 2009. 240 s. ISBN 978-80-245-1576-2.
- LANDRY, A. (1934). *La révolution démographique*. Sirey. Paris 1934. 227 s.
- LEESON, G. (2012). Migration as a driver of demographic development, *Journal of Population Ageing* 2012, 5 (2), s. 91-95. ISSN 1874-7876.

- LEONTIYEVA, Y., TOLLAROVÁ, B. (2011). *Šetření cizinců o jejich příjmech, výdajích a remitencích. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 2011.
- LUCAS, R. E. B. (2005). *International Migration Regimes and Economic Development*. Cheltenham, UK: Edward Elgar 2005.
- MACÁKOVÁ, L. A KOLEKTIV (2010). *Mikroekonomie – základní kurs*. Slaný: Melandrium. 2010. 275 s. ISBN 978-80-86175-70-6.
- MASON A., LEE R., TUNG A., LAI M., MILLER T. (2006). Population aging and intergenerational transfers: Introduction age into national accounts. National Bureau Of Economic Research. Cambridge 2006.
- MAZOUCH, P., FISCHER, J. (2011). *Lidský kapitál. Měření, souvislosti, prognózy*. Praha: C.H.Beck. 2011. 144 s. ISBN 978-80-7400-380-6.
- MCNAIR, S., FLYNN, M., OWEN, L., HUMPHREYS, C. AND WOODFIELD, S. (2004). *Changing work in later life: a study of job transitions*. Working paper, Centre for Research into the Older Workforce, University of Surrey, Guildford. 2014.
- MFČR (2013). *Manuál k důchodové reformě*. Praha: Ministerstvo financí a Ministerstvo práce a sociálních věcí 2013.
- MISKOLCZI, M., LANGHAMROVÁ, J. (2011). Analýza zaměstnanosti a nezaměstnanosti vybraných skupin populace v době ekonomické krize. Praha 05. 12. 2011–06. 12. 2011. In: *RELIK 2011 – Reprodukce lidského kapitálu vzájemné vazby a souvislosti* [CD-ROM]. Slaný: Melandrium. s. 1–10. ISBN 978-80-86175-75-1.
- MMF (2009). *International transactions in remittances: guide for compilers and users*. Washington D.C.: International Monetary Fund 2009.
- MPSV (2010). *Diskusní materiál k východiskům dlouhodobé péče v České republice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2010. ISBN 978-80-7421-021-1.
- MPSV (2011c). *Souhrnná informace za rok 2011 o aktivitách realizovaných příslušnými resorty v oblasti potírání nelegálního zaměstnávání cizinců*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2011.
- MOELKER, R., SOETERS, J., VOM HAGEN, U. (2007). Sympathy, the cement of interoperability: Findings on ten years of German-Netherlands military cooperation. *Armed forces & society* 2007, 33 (4), s. 496–517.
- MORAVOVÁ, J. (1998). *Základy sociální statistiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická. 1998. 211 s. ISBN 80-7079-370-8.

- MUELLER, E., WILKE, R. A., ZAHN, P. (2007). Employment and unemployment of the elderly - A microeconomic evaluation of the reform of the unemployment compensation system in 1997. *Jahrbucher fur nationalokonomie und statistic* 2007, 227 (1). s. 65-86.
- MUYSKEN, J. (2008). Immigration can alleviate the aging problem. *Eipascope* 2008, (3). European Institute of Public Administration.
- MZV (2011). *Bezpečnostní strategie České republiky 2011*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí 2011. ISBN 978-80-7441-005-5.
- PAULASOVÁ, J. (2010). *Senior jako oběť trestného činu*. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc. Diplomová práce. 2010.
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986). *Základy demografie*. Praha: Academia. 1986.
- PERNICA, B. (2007). *Profesionalizace ozbrojených sil*. Ministerstvo obrany České republiky. AVIS, 2007. 248 s. ISBN 978-80-7278-381-6.
- PETKOVÁ, L. (2011). *Příčiny a důsledky vývoje ekonomicky aktivního obyvatelstva*. Praha: Vysoká škola ekonomická. Diplomová práce. 2011.
- PRETTNER, K. (2013). Population aging and endogenous economic growth. *Journal of population economics* 2013, 26 (2), s. 811-834. ISSN 0933-1433.
- PRŮŠA, L. A KOLEKTIV (2009). *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009.
- RABUŠIC, L. (1995). *Česká společnost stárne*. Spisy Masarykovy univerzity, Filozofické fakulty. Brno. 1995. 192 s. ISBN 80-210-1155-6.
- RABUŠIC, L. (2001). Kde ty všechny děti jsou? Sociologické nakladatelství (SLON), Praha. 2001. 266 s. ISBN 80-86429-01-6.
- RADOSTOVÁ, Z., MATOUŠEK, O., HOLDA, D. (2006). Absolventi katedry sociální práce FFUK Praha v praxi. *Sociální práce: Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*. 2006.
- RUHM, C. J. (1996) Gender differences in employment behaviour during late middle age. *Journal of Gerontology* 1996, 51B, s. 11-17.
- RUTAROVÁ, R., SLAVÍK, M. (2005). Příspěvek do diskuse o reformě penzijního systému. *Politická ekonomie* 2005, 53 (3), s. 349–368. ISSN 0032-3233.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (2002). Úspěšné stárnutí – leitmotiv 21. století. *Demografie* 2002, 44 (1), s. 43-46. ISSN 0011-8265.

- SAUVY, A. (1948). Social and Economic Consequences of the Ageing of Western European Populations. *Population Studies* 1948, 2 (1), s. 115-124. ISSN 0032-4728.
- SCHIOPU, I., SIEGFRIED, N. (2006), *Determinants of workers' remittances*. Evidence from the European neighbouring region. European Central Bank.2006.
- SCHWERDT G. (2005). Why Does Consumption Fall at Retirement? Evidence From Germany. *Economics Letters* 2005. 89 s.
- SIVÁK R., OCHOTNICKÝ P., ČAMBALOVÁ A. (2011). Fiškálna udržateľnosť penzijných systémov. *Politická ekonomie* 2011, 59 (6), s. 723–742. ISSN 0032-3233.
- SPITZER, W.J., DAVIDSON, K. W. (2013). Future Trends in Health and Health Care: Implications for Social Work Practice in an Aging Society. *Social Work In Health Care* 2013. 52 (10).
- SRB, V., KUČERA, M., RŮŽIČKA, L. (1971). *Demografie* 1971. ISBN 25-081-71.
- STEPHENSON, J., SCOB, G. (2002). *The Economics of Population Ageing*. NZ Treasury Working Paper Series 2002. New Zealand. 02/05.
- STIEFEL, M., PERLA, R. J., ZELL, B. (2010). A Healthy Bottom Line: Healthy Life Expectancy as an Outcome Measure for Health Improvement Efforts. *The Milbank Quarterly* 2010, 88 (1), pp. 30-53.
- STOJANOV, R., STRIELKOWSKI, W., DRBOHLAV, D. (2011). Labour Migration and Remittances: Current Trends in Times of Economic Recession, *Geografie* 2011, 116 (4), s. 375–400. ISSN 1212-0014.
- STRIELKOWSKI, W., WEYSKRABOVA, B. (2014). Ukrainian Labour Migration And Remittances In The Czech Republic. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale, Geografie* 2014, 105 (1), s. 30–45. ISSN 1212-0014.
- ŠIMKOVÁ, M. (2011). Vývoj ekonomiky aktivního obyvatelstva v České republice. *Forum Statisticum Slovaca* 2011, 7 (7). s. 239–244. ISSN 1336-7420.
- ŠIMKOVÁ, M., PETKOVÁ, L. (2011). Vývoj ekonomické aktivity a stárnutí populace. In: *RELIK 2011 Reprodukce lidského kapitálu*. Praha, 05.12.2011 – 06.12.2011. Slaný: Melandrium, 2011, s. 1–10. ISBN 978-80-86175-75-1.
- ŠIMKOVÁ, M., SIXTA, J. (2011.) Vývoj životní úrovně osob v důchodovém věku. *Acta Oeconomica Pragensia*, 3/2013. ISSN 0572-3043.
- ŠIMKOVÁ, M. (2014a). *Pracovní migrace v České republice*. In: Sborník prací vědeckého semináře doktorského studia FIS VŠE [CD]. Praha, 13.02.2014. Praha: Oeconomica, 2014. s. 194–213. ISBN 978-80-245-2010-0.

- ŠIMKOVÁ, M. (2014b). The Impact of Population Ageing on Military Policy. *Central European Journal of Public Policy* 2014, 8 (2), s. 100-116. ISSN 1802-4866.
- ŠIMKOVÁ, M., LANGHAMROVÁ, J. (2015) Remittances and their Impact for the Czech Economy. *Prague economic papers* 2015. roč. 24, č. 5, s. 562–580. ISSN 1210-0455.
- TANG, J., MACLEOD, C. (2006) Labour Force Ageing and Productivity Performance in Canada. *The Canadian Journal of Economics* 2006, 39 (2). s. 582-603.
- THOMPSON, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology* 1929 (34), s. 959-975. ISSN 0002-9602.
- UN (2000). *Replacement migration: Is it a solution to declining and aging populations?* United Nation, Population Division, New York 2000.
- UN (2008). *System of National Accounts 2008*. European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank, 2009.
- VAN DE KAA, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 1987, 42 (1), s. 1–57. ISSN 0032-468X.
- VAVREJNOVÁ M., BELABED E., WÖRISTER K. (2004). Pension Reform in the Czech Republic: Present Situation and Future Prospects (A Comparison with Austria). *Prague Economics Papers* 2004, 13 (3), s. 237-259. ISSN 1210-0455.
- VIDOVIČOVÁ, L. (2012). Kdo jsou a kde pracují čeští pracující důchodci? *Fórum sociální politiky*, 3/2012.
- VLTAVSKÁ, K. (2012). *Odhady vícefaktorové productivity*. Vysoká škola ekonomická, Praha. Disertační práce. 2012.
- VŠE (2015). *Bezpečnostní rizika pro ČR ze strany demografického vývoje*. Podkladová demograficko-sociologická studie pro vnitřní potřeby Ministerstva vnitra České republiky. Fakulta informatiky a statistiky, Vysoká škola ekonomická v Praze, 2015.
- WENSING, M., VINGERHOETS, E., GROL, R. (2001). Functional Status, Health Problems, Age and Comorbidity in Primary Care Patients. *Quality of Life Research* 2001, 10 (2), s. 141–148.
- ZIMMERMANN, P., MAZOUCH, P., TESARKOVA HULIKOVA, K. (2014). The difference in present value of retirement pensions for education groups. *In: 8th Days of Statistics and Economics. Prague 2014*. s. 1715-1721. ISBN 978-80-87990-02-5.

Elektronické zdroje

- ČNB (2016). *Výnosy státních dluhopisů* [online]. Praha: Česká národní banka, 2016. [cit. 04. 02. 2016] Dostupné z www: <<http://www.kurzy.cz/cnb/ekonomika/statistika-financnich-trhu/kapitalovy-trh/vynosy-statnich-dluhopisu/AEBA>>
- ČSÚ (2005). *Projekce počtu cenзовých domácností v České republice do roku 2030* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2005. [cit. 04. 04. 2015] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-poctu-cenzovych-domacnosti-v-ceske-republice-do-roku-2030-n-odmex25otb>>
- ČSÚ (2011). *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2011. [cit. 15. 12. 2014] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu-2011>>
- ČSÚ (2013a). *Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2100* [online]. Praha: Český statistický úřad 2013. [cit. 07. 04. 2015] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-ceske-republiky-do-roku-2100-n-fu4s64b8h4>>
- ČSÚ (2013b). *Příjmy, výdaje a životní podmínky domácností 2013* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2013. [cit. 07. 04. 2015] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-2013-8rcgfcpn5e>>
- ČSÚ (2013c). *Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů za rok 2013* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2013. [cit. 07. 04. 2015] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-regiony-soudrznosti-2013-00ea4veuh6>>
- ČSÚ (2014a). *Naděje dožití a průměrný věk – metodika* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2014. [cit. 05. 05. 2014] Dostupné z www: <http://csugeo.iserver.cz/csu/redakce.nsf/i/nadeje_doziti_a_prumerny_vek>
- ČSÚ (2014b). *Struktura mezd zaměstnanců 2013* [online]. Český statistický úřad, Praha 2014. [cit. 11.05.2014] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2013-y4od8y94rb>>
- ČSÚ (2014c). *Trh práce v ČR – časové řady 1993 až 2013* [online]. Český statistický úřad, Praha 2014. [cit. 11. 05. 2014] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/trh-prace-v-cr-casove-rady-1993-az-2013-cvby29ymgm>>

- ČSÚ (2014d). *Výdaje na konečnou spotřebu domácností podle účelu - národní pojetí (běžné ceny)* [online]. Český statistický úřad, Praha 2014. [cit. 07. 04. 2015] Dostupné z www: <https://www.czso.cz/documents/10180/20541931/3201814_0404.pdf/7983dbd6-4035-40a9-9777-decad0f3a653?version=1.0>
- ČSÚ (2015). *Česká republika od roku 1989 v číslech* [online]. Praha: Český statistický úřad 2013. [cit. 20. 04. 2015] Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech#01>>
- ČSÚ (2016b). *Databáze národních účtů* [online]. Praha: Český statistický úřad 2016. [cit. 20. 01. 2016] Dostupné z www: <<http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu>>
- ČSSZ (2014). *Starobní důchody* [online]. Praha: Česká správa sociálního zabezpečení 2014. [cit. 12. 08. 2014] Dostupné z www: <<http://www.cssz.cz/cz/duchodove-pojisteni/davky/starobni-duchody.htm>>
- ČT (2016). *Interview ČT24: Evropská společnost stárne* [online]. Praha: Česká televize. [cit. 14. 01. 2016] Dostupné z www: <<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095426857-interview-ct24/216411058040112>>
- DFTA (2016). *Elder abuse and crime victims services* [online]. New York City: Department for the Aging 2016. [cit. 05. 01. 2016] Dostupné z www: <<http://www.nyc.gov/html/dfta/html/services/crime-victims.shtml>>
- EUROSTAT (2014a). *Self-perceived health by sex, age and educational attainment level* [online]. Eurostat, Luxembourg 2014. [cit. 08. 02. 2015] Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/8/82/1.2_Self-perceived_health_Health2015.xlsx>
- EUROSTAT (2014b). *The 2015 Ageing Report. Underlying Assumptions and Projection Methodologies* [online]. European Commission 2014. ISSN 1725-3217. [cit. 10. 12. 2015] Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee8_en.pdf>
- EUROSTAT (2015). *Healthy Life Years* [online]. Eurostat, Luxembourg 2015. [cit. 05. 02. 2015] Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/5/5a/Healthy_life_years_YB2015.xlsx>
- EUROSTAT (2016). *Active population by sex, age and educational attainment level* [online]. Eurostat, Luxembourg 2015. [cit. 14. 01. 2016] Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/LFSA_AGAED>
- HOCK, H., WEIL, D. N. (2006). *The Dynamics Of The Age Structure, Dependency, And Consumption* [online]. National Bureau Of Economic Research. Working Paper

- No. 12140, 2006. [cit. 13. 05. 2015] Dostupné z www: <<http://www.nber.org/papers/w12140>>
- ISPV (2013). *Platová sféra ČR* [online]. Informační systém o průměrném výdělku. TREXIMA, spol. s.r.o. 2013. [cit. 13. 05. 2015] Dostupné z www: <<http://www.ispv.cz/cz/Vysledky-setreni/Archiv/2013.aspx>>
- LIDOVÉ NOVINY (2014). *Praktiky šmejdu využili podomní prodejci. Okrádají důchodce* [online]. Lidové noviny, portal lidovky.cz. 2014. [cit. 24. 07. 2015] Dostupné z www: <http://byznys.lidovky.cz/praktiky-z-predvadecek-se-presunuly-mezi-podomni-prodejce-par-moje-penize.aspx?c=A141125_103736_moje-penize_mmu>
- MF (2014). *V předčasně penzi je stále víc lidí. Kdy a jak o tento důchod žádat* [online]. Mladá fronta DNES, portál idnes.cz. 2014. [cit. 12. 01. 2015] Dostupné z www: <http://finance.idnes.cz/kdy-a-jak-zadat-o-predcasny-duchod-dqo-penze.aspx?c=A140919_121053_penze_sov>
- MFČR (2014). *Souhrnné informace publikované Ministerstvem financí k II. pilíři penzijního systému* [online]. Praha: Ministerstvo financí a Ministerstvo práce a sociálních věcí 2014. [cit. 12. 03. 2015] Dostupné z www: <<http://www.mfcr.cz/cs/soukromy-sektor/penzijni-sluzby-a-systemy/ii-pilir-duchodove-sporeni#1>>
- MFČR (2015). *Informace a přehledy o plnění státního rozpočtu* [online]. Praha: Ministerstvo financí České republiky 2015. [cit. 05. 01. 2016] Dostupné z www: <<http://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/statni-rozpocet/plneni-statniho-rozpocetu/2015>>
- MPO (2014). *Počty podnikatelů dle občanství podnikajících v České republice* [online]. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu 2014. [cit. 12. 03. 2015] Dostupné z www: <<http://download.mpo.cz/get/53215/62299/647466/priloha001.xlsx>>
- MPSV (2011a). *Český důchodový systém* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2011. [cit. 11. 11. 2015] Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/11969/Analyza.pdf>>
- MPSV (2011b). *Důchodová reforma* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2011. [cit. 11. 11. 2015] Dostupné z www: <<http://socialniporadce.mpsv.cz/cs/164>>
- MPSV (2012a). *Hlavní změny v důchodovém pojištění schválené v roce 2011* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2012. [cit. 11. 11. 2015] Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/cs/11111>>

- MPSV (2012b). *Zaměstnávání cizích státních příslušníků* [online]. Praha: Integrovaný portál Ministerstva práce a sociálních věcí 2012. [cit. 13. 11. 2015] Dostupné z www: <http://portal.mpsv.cz/sz/stat/zam_ciz_stat_prisl>
- MPSV (2014a). *Strategie politiky zaměstnanosti do roku 2020* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2014. [cit. 13. 11. 2015] Dostupné z www: <https://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/strateg_zam_2020/strategiepz2020.pdf>
- MPSV (2014b). *Základní práva a povinnosti uchazeče o zaměstnání a zájemce o zaměstnání* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2014. [cit. 13. 11. 2015] Dostupné z www: <https://portal.mpsv.cz/sz/obcane/pravpov_uch>
- MPSV (2015). *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí, 2006-2013* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí 2015. [cit. 07. 12. 2015] Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/cs/3869>>
- MO (2014). *Koncepce výstavby profesionální Armády České republiky a mobilizace ozbrojených sil České republiky přepracovaná na změněný zdrojový rámec* [online]. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2014. [cit. 29. 12. 2015] Dostupné z www: <http://www.mocr.army.cz/images/id_8001_9000/8492/005.pdf>
- MŠMT (2014). *Statistická ročenka školství – Výkonové ukazatele* [online]. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Praha, 2014. [cit. 15. 09. 2015] Dostupné z www: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/statisticka-rocenka-skolstvi-vykonove-ukazatele>>
- MVČR (2014). *Cizinci s povoleným pobytem* [online]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky 2014. [cit. 10. 04. 2015] Dostupné z www: <<http://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenympobytem.aspx?q=2hudW09Mw%3d%3d>>
- ONDRUŠ, V. (2009). National Accounts and economic migration – Remittances in the Czech Republic. *17th International Input-output Conference. Sao Paulo, Brazil* 2009. [cit. 30. 06. 2015] Dostupné z www: <http://www.iioa.org/conferences/17th/papers/1068331043_090529_132336_PAPER_ONDRUS.PDF>
- PARK, S. (2007). *Does Immigration Benefit a Regional Economy With An Aging Population? Simulation Results from the Chicago CGE Model* [online]. Department of Economics. University of Illinois at Urbana-Champaign 2007. [cit. 11. 01. 2015] Dostupné z www: <<http://www.law.berkeley.edu/files/Parkpaperfinal.pdf>>
- RABUŠIC, L. (2002). *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva?* [online] Praha. 2002. [cit. 11. 01. 2015] Dostupné z www: <<http://praha.vupsv.cz/fulltext/starpop.pdf>>

- SVOBODA, R. (2014). *Věková hranice odchodu do starobního důchodu v zemích EU* [online]. Důchodová komise 2014. [cit. 13. 11. 2015] Dostupné z www: <<http://www.duchodova-komise.cz/wp-content/uploads/2015/03/R.-Svoboda-V%C4%9Bkov%C3%A1-hranice-odchodu-do-d%C5%AFchodu-v-zem%C3%ADch-EU-Svoboda-30.-%C4%8Dervence-2014.pdf>>
- TÝDEN (2014). ČLK: *Odchodů lékařů do ciziny letos znepokojivě přibývá* [online]. Portál Týden.cz. 2014. [cit. 06. 01. 2016] Dostupné z www: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/clk-odchodu-lekaru-do-ciziny-letos-znepokojive-pribyva_315301.html>
- TÝDEN (2016). *Do důchodu by se mělo odcházet maximálně v 65 letech* [online]. Portál Týden.cz. 2016. [cit. 15. 01. 2016] Dostupné z www: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/politika/do-uchodu-by-se-melo-odchazet-maximalne-v-65-letech_368376.html>
- ÚZIS (2008). *Prezentace indikátoru Zdravá délka života v zemích EU* [online]. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky 2008. [cit. 05. 02. 2015] Dostupné z www: <http://www.uzis.cz/system/files/09_08.pdf>
- WAL VAN DER, D. (2014). *The measurement of international pension obligations – Have we harmonised enough?* [online] DNB Working Paper, No. 424/May 2014. [cit. 04. 06. 2015] Dostupné z www: <http://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20424_tcm46-307802.pdf>
- WORLD BANK (2013). *Migration and Remittances*. Annual remittances data [online]. Washington D.C.: The World Bank Group 2013. [cit. 30. 06. 2015] Dostupné z www: <<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html#Remittances>>
- ZDRAVOTNICKÝ DENÍK (2015). *Geriatři se obávají zrušení základního oboru. Ten přitom podle nich pomáhá lépe vynakládat zdroje* [online]. Praha: Media Network s.r.o. 2015. [cit. 2015-10-12] Dostupné z www: <<http://www.zdravotnickydenik.cz/2015/08/geriatri-se-obavaji-zruseni-zakladniho-oboru-ten-pritom-podle-nich-pomaha-lepe-vynakladat-zdroje/>>

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČR	Armáda České republiky
ADL	Accrued-to-date liabilities
COICOP	Klasifikace individuální spotřeby
CSČR	Celní správa České republiky
ČR	Česká republika
ČSÚ	Český statistický úřad
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
DV	Důchodový věk (stanovený zákonem)
DB	Dávkově definovaný (defined benefit)
EA	Ekonomická aktivita
ESA	Evropský systém účtů (European System of Accounts)
EU	Evropská unie
EUROSTAT	Evropský statistický úřad
HDP	Hrubý domácí produkt
ISCO	Klasifikace zaměstnání
ISPV	Informační systém o průměrném výdělku
MO	Ministerstvo obrany
MPO	Ministerstvo průmyslu a obchodu
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MV	Ministerstvo vnitra
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NA	Národní účetnictví
NACE	Klasifikace ekonomických činností
NH	Národní hospodářství
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
PAYG	Průběžný penzijní systém (Pay As You Go)
p.b.	Procentní bod
RELIK	Reprodukce lidského kapitálu
SILC	Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností EU
SŠ	Střední škola

SNA	Systém národních účtů (System of National Accounts)
SOÚ	Sociologický ústav
SRÚ	Statistika rodinných účtů
ÚZIS	Ústav zdravotnických informací a statistiky
VKSD	Výdaje na konečnou spotřebu domácností
VSČR	Vězeňská služba České republiky
VŠ	Vysoká škola
VŠPS	Výběrové šetření pracovních sil
ZŠ	Základní škola

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1.1 Schématické zobrazení typů věkové struktury	18
Obrázek 1.2 Demografická struktura populace ČR (v %)	23
Obrázek 1.3 Počet obyvatel ČR	24
Obrázek 1.4 Struktura populace ČR dle věkových skupin (%)	25
Obrázek 1.5 Počet živě narozených a úhrnná plodnost	26
Obrázek 1.6 Ukazatele stáří populace ČR	28
Obrázek 1.7 Koeficienty výměny pracovní síly	29
Obrázek 1.8 Věková struktura obyvatel ČR v roce 2013	30
Obrázek 2.1 Subjektivní hodnocení zdravotního stavu dle věkových skupin v roce 2013 (%)	35
Obrázek 2.2 Střední a zdravá délka života při narození dle pohlaví	36
Obrázek 2.3 Výdaje domácností na konečnou spotřebu (mld. Kč, % HDP)	40
Obrázek 2.4 Struktura domácností podle sociální skupiny (v %)	46
Obrázek 2.5 Čistá peněžní vydání jako % čistých peněžních příjmů dle sociální skupiny	48
Obrázek 2.6 Prognóza struktury domácností dle sociální skupiny osoby v čele (v %) ..	49
Obrázek 2.7 Relace výdajů domácností důchodců k výdajům domácností pracujících (%)	50
Obrázek 2.8 Věková struktura členů domácností jednotlivců v roce 2011 (%)	53
Obrázek 2.9 Podíl 60 letých a starších na celkovém počtu obětí trestné činnosti v ČR podle vybraných druhů kriminality v roce 2013 (%)	53
Obrázek 2.10 Podíl stíhaných a vyšetřovaných osob na celkovém počtu obyvatel dle věkových skupin (%)	54
Obrázek 3.1 Vývoj specifické míry ekonomické aktivity dle pohlaví a věkových skupin (%)	59
Obrázek 3.2 Specifické míry ekonomické aktivity dle věkových skupin a vzdělání (%) ..	61
Obrázek 3.3 Prognóza struktury ekonomicky aktivních osob dle vzdělanostních skupin (%)	64
Obrázek 3.4 Prognóza počtu obyvatel, ekonomicky aktivních a index závislosti starých	64
Obrázek 3.5 Závislost míry ekonomické aktivity na zvyšování důchodového věku	66
Obrázek 3.6 Důvody setrvání v zaměstnání či pro odchod do důchodu po dosažení důchodového věku v roce 2012 (%)	67
Obrázek 3.7 Vývoj specifických měr nezaměstnanosti starších osob (%)	70
Obrázek 3.8 Výdaje státního rozpočtu na podporu v nezaměstnanosti	70

Obrázek 3.9 Struktura zaměstnanců v ČR dle vzdělání (%).....	72
Obrázek 3.10 Rozložení pracovníků v jednotlivých sektorech národního hospodářství	73
Obrázek 3.11 Medián hrubé měsíční mzdy podle hlavních tříd zaměstnání KZAM (ČR = 100).....	74
Obrázek 3.12 Průměrný věk zaměstnanců ozbrojených sil a bezpečnostních složek ČR	76
Obrázek 3.13 Obsazení ozbrojených sil a bezpečnostních sborů (k 30.6.)	78
Obrázek 3.14 Věková struktura lékařů vybraných oborů činnosti	80
Obrázek 3.15 Zaměstnanci v odvětví zdravotní a sociální péče.....	81
Obrázek 3.16 Průměrná měsíční mzda v odvětví zdravotní a sociální péče (podle CZ-NACE)	81
Obrázek 3.17 Počet starých osob v ČR připadajících na 1 zaměstnance odvětví sociální a zdravotní péče	84
Obrázek 3.18 Absolventi zdravotnických a sociálních oborů na středních odborných školách	85
Obrázek 3.19 Absolventi lékařských a zdravotně-sociálních oborů na vysokých školách	85
Obrázek 4.1 Celkový počet osob s cizím státním občanstvím v ČR	97
Obrázek 4.2 Počet osob s cizím státním občanstvím podle délky a účelu pobytu (%) ..	98
Obrázek 4.3 Věková struktura obyvatel ČR a osob s cizím státním občanstvím v roce 2013 (%)	100
Obrázek 4.4 Čistý příjem osob s cizím státním občanstvím v ČR a podíl výdajů na konečnou potřebu na příjmech.....	101
Obrázek 4.5 Vývoj objemu přijatých a odeslaných remitencí do/z ČR a podíl odeslaných remitencí na HDP.....	103
Obrázek 5.1 Prognóza počtu osob v produktivním věku.....	113
Obrázek 5.2 Prognóza výdajů na starobní důchody v závislosti na variantě zvyšování důchodového věku (mld. Kč).....	120
Obrázek 5.3 Penzijní závazky ČR dle věku a pohlaví diskontované k roku 2013 (mil. Kč)	122
Obrázek 5.4 Penzijní závazky státu náležejícím 62letým osobám diskontované k roku 2013 (mld. Kč).....	123
Obrázek 5.5 Celkové penzijní závazky osobám starším 20 let diskontované k roku 2013 (bil. Kč).....	124
Obrázek 5.6 Podíl penzijních závazků na HDP ve vybraných zemích EU v roce 2007 (%)	127

SEZNAM TABULEK

Tabulka 2.1 Srovnání střední a zdravé délky života ve věku 65 let se zákonným důchodovým věkem.....	37
Tabulka 2.2 Ekonomicky neaktivní populace ve věku 55 – 64 let v ČR podle typu pracovní neschopnosti v roce 2011.....	38
Tabulka 2.3 Struktura výdajů domácností podle sociální skupiny v roce 2013	45
Tabulka 2.4 Průměrné měsíční čisté peněžní výdaje domácností podle sociální skupiny (v Kč, ceny roku 2013)	47
Tabulka 2.5 Prognóza struktury výdajů domácností podle sociální skupiny	49
Tabulka 2.6 Budoucí struktura výdajů podle sociálních skupin domácností v roce 2050, stálé ceny roku 2013	50
Tabulka 3.1 Předpoklady projekce Eurostatu (EUROPOP 2013) pro ČR	69
Tabulka 3.2 Podíl mladých zaměstnanců bezpečnostních sil a ozbrojených sborů ČR (%)	77
Tabulka 3.3 Zaměstnanci a uživatelé zařízení sociální péče	82
Tabulka 3.4 Průměrné měsíční platy vybraných kategorií zaměstnání (dle CZ-ISCO) v roce 2013, Kč.....	83
Tabulka 4.1 Postup výpočtu jednotlivých skupin cizinců	92
Tabulka 4.2 Upravující koeficienty pro cizince rezidenty zaměstnané v ČR.....	95
Tabulka 4.3 Struktura cizinců dle účelu pobytu v roce 2013	99
Tabulka 4.4 Remitence odeslané do zahraničí osobami s cizím státním občanstvím žijícími v ČR déle než 1 rok v roce 2013	102
Tabulka 5.1 Výpočet důchodového věku	111
Tabulka 5.2 Příjmy a výdaje státního rozpočtu na sociální zabezpečení (pouze důchody)	114
Tabulka 5.3 Penzijní závazky do roku 2050 diskontované k roku 2013	125
Tabulka 5.4 Penzijní závazky diskontované k roku 2013 v závislosti na výši diskontní míry a tempa růstu mezd.....	125

PŘÍLOHY

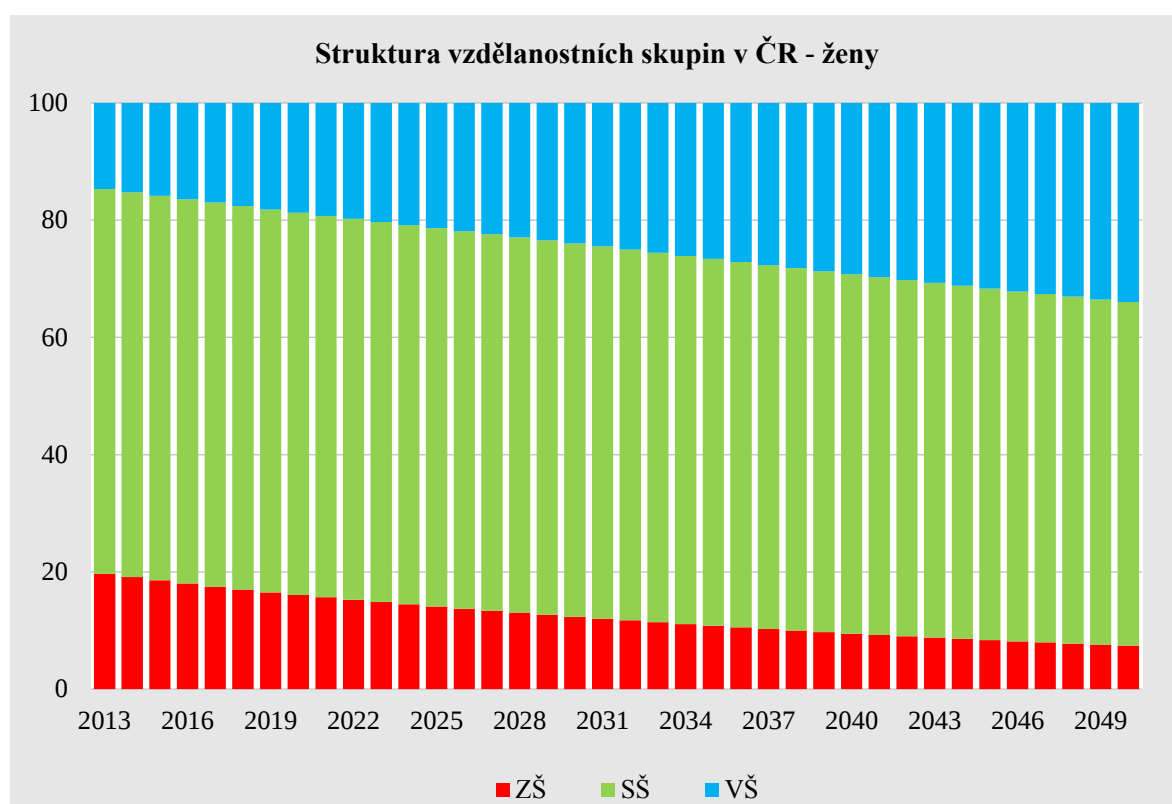
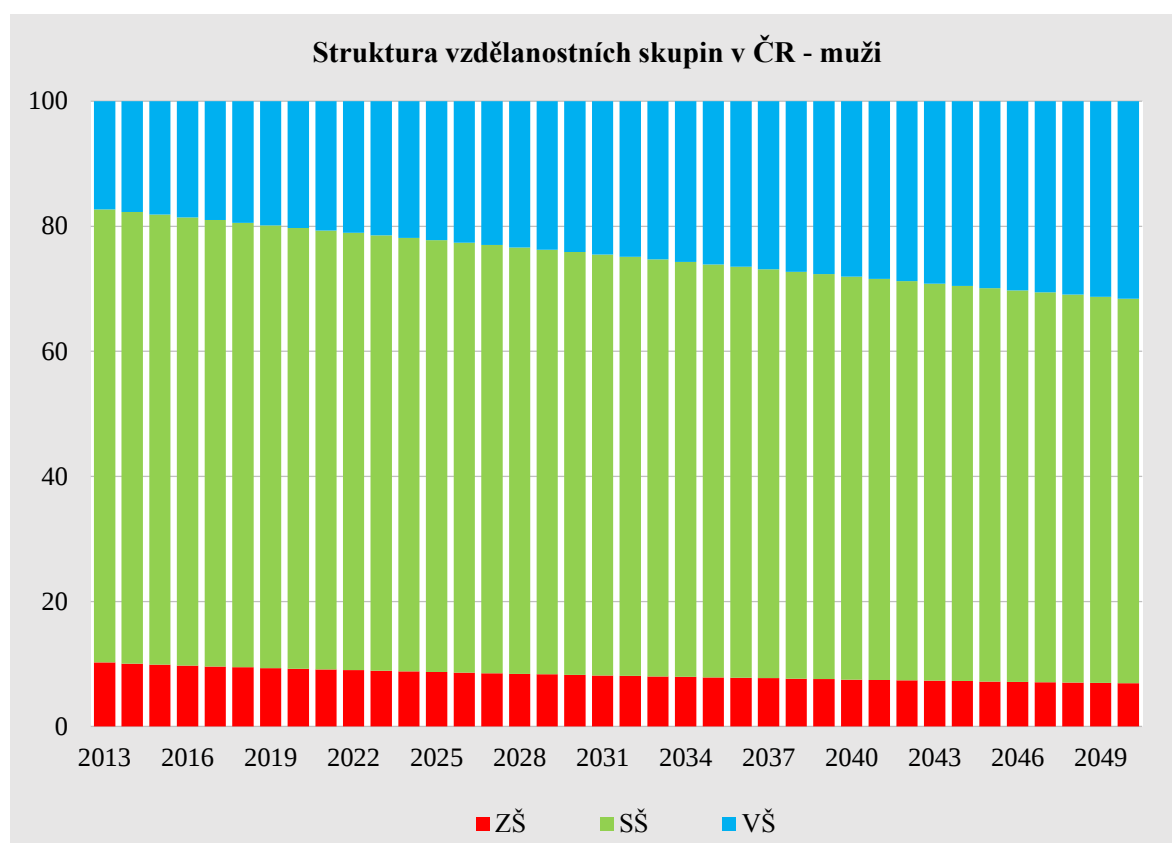
Příloha 1: Důchodový věk u pojištěnců narozených v období let 1936 až 1977.....	154
Příloha 2: Projekce vzdělanostních skupin do roku 2050 dle pohlaví.....	155
Příloha 3: Míry ekonomické aktivity podle dosaženého vzdělání, věku a pohlaví v roce 2013	156
Příloha 4: Předpokládané míry ekonomické aktivity podle dosaženého vzdělání, věku a pohlaví v roce 2050	157

Příloha 1: Důchodový věk u pojištěnců narozených v období let 1936 až 1977

	Důchodový věk činí u					
	mužů	žén s počtem vychovaných dětí				
		0	1	2	3 - 4	5 a více
1936	60r+2m	57r	56r	55r	54r	53r
1937	60r+4m	57r	56r	55r	54r	53r
1938	60r+6m	57r	56r	55r	54r	53r
1939	60r+8m	57r+4m	56r	55r	54r	53r
1940	60r+10m	57r+8m	56r+4m	55r	54r	53r
1941	61r	58r	56r+8m	55r+4m	54r	53r
1942	61r+2m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m	53r
1943	61r+4m	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m	53r+4m
1944	61r+6m	59r	57r+8m	56r+4m	55r	53r+8m
1945	61r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m	54r
1946	61r+10m	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m	54r+4m
1947	62r	60r	58r+8m	57r+4m	56r	54r+8m
1948	62r+2m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m	55r
1949	62r+4m	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m	55r+4m
1950	62r+6m	61r	59r+8m	58r+4m	57r	55r+8m
1951	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m	56r
1952	62r+10m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m	56r+4m
1953	63r	62r	60r+8m	59r+4m	58r	56r+8m
1954	63r+2m	62r+4m	61r	59r+8m	58r+4m	57r
1955	63r+4m	62r+8m	61r+4m	60r	58r+8m	57r+4m
1956	63r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+4m	59r	57r+8m
1957	63r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+4m	58r
1958	63r+10m	63r+10m	62r+8m	61r+2m	59r+8m	58r+4m
1959	64r	64r	63r+2m	61r+8m	60r+2m	58r+8m
1960	64r+2m	64r+2m	63r+8m	62r+2m	60r+8m	59r+2m
1961	64r+4m	64r+4m	64r+2m	62r+8m	61r+2m	59r+8m
1962	64r+6m	64r+6m	64r+6m	63r+2m	61r+8m	60r+2m
1963	64r+8m	64r+8m	64r+8m	63r+8m	62r+2m	60r+8m
1964	64r+10m	64r+10m	64r+10m	64r+2m	62r+8m	61r+2m
1965	65r	65r	65r	64r+8m	63+2mr	61r+8m
1966	65r+2m	65r+2m	65r+2m	65r+2m	63r+8m	62r+2m
1967	65r+4m	65r+4m	65r+4m	65r+4m	64r+2m	62r+8m
1968	65r+6m	65r+6m	65r+6m	65r+6m	64r+8m	63r+2m
1969	65r+8m	65r+8m	65r+8m	65r+8m	65r+2m	63r+8m
1970	65r+10m	65r+10m	65r+10m	65r+10m	65r+8m	64r+2m
1971	66r	66r	66r	66r	66r	64r+8m
1972	66r+2m	66r+2m	66r+2m	66r+2m	66r+2m	65r+2m
1973	66r+4m	66r+4m	66r+4m	66r+4m	66r+4m	65r+8m
1974	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+6m	66r+2m
1975	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m	66r+8m
1976	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m	66r+10m
1977	67r	67r	67r	67r	67r	67r

Zdroj: ČSSZ

Příloha 2: Projekce vzdělanostních skupin do roku 2050 dle pohlaví

Zdroj: Langhamrová a kol., 2009

Příloha 3: Míry ekonomické aktivity podle dosaženého vzdělání, věku a pohlaví v roce 2013

Muži	ZŠ	SŠ	VŠ
25 - 29	0,811	0,941	0,879
30 - 34	0,774	0,979	0,995
35 - 39	0,826	0,980	0,992
40 - 44	0,812	0,973	0,994
45 - 49	0,818	0,960	0,995
50 - 54	0,727	0,945	0,985
55 - 59	0,624	0,869	0,971
60 - 64	0,244	0,418	0,694
65 - 69	0,031	0,097	0,321
70 - 74	0,000	0,050	0,155

Ženy	ZŠ	SŠ	VŠ
25 - 29	0,436	0,673	0,776
30 - 34	0,599	0,693	0,633
35 - 39	0,671	0,833	0,784
40 - 44	0,704	0,915	0,912
45 - 49	0,820	0,947	0,982
50 - 54	0,685	0,913	0,971
55 - 59	0,519	0,710	0,909
60 - 64	0,070	0,188	0,463
65 - 69	0,032	0,070	0,226
70 - 74	0,017	0,045	0,097

Zdroj: data Eurostat

Příloha 4: Předpokládané míry ekonomické aktivity podle dosaženého vzdělání, věku a pohlaví v roce 2050

Muži	ZŠ	SŠ	VŠ
25 - 29	0,811	0,941	0,879
30 - 34	0,774	0,979	0,995
35 - 39	0,826	0,980	0,992
40 - 44	0,812	0,973	0,994
45 - 49	0,818	0,960	0,995
50 - 54	0,727	0,945	0,985
55 - 59	0,727	0,945	0,985
60 - 64	0,624	0,869	0,971
65 - 69	0,244	0,418	0,694
70 - 74	0,031	0,097	0,321

Ženy	ZŠ	SŠ	VŠ
25 - 29	0,436	0,673	0,776
30 - 34	0,599	0,693	0,633
35 - 39	0,671	0,833	0,784
40 - 44	0,704	0,915	0,912
45 - 49	0,820	0,947	0,982
50 - 54	0,685	0,913	0,971
55 - 59	0,685	0,913	0,971
60 - 64	0,519	0,710	0,909
65 - 69	0,070	0,188	0,463
70 - 74	0,032	0,070	0,226

Zdroj: data Eurostat, vlastní výpočty